

BROWN BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192786

UNIVERSAL
LIBRARY

स्वा. वा. श्रीमंत भालचन्द्रराव अण्णासाहेब पटवर्धन बी. ए.
कुरुन्दवाड संस्थानचे अधिपति (सीनियर) यांचे
पुण्य स्मरणार्थ स्थापन झालेली

भालचन्द्र-ग्रन्थमाला

पुष्प १६ वें

नव्या पतिव्रता !

[एक मनोरंजक, सामाजिक कादम्बरी]

“ माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः । ”—अथर्ववेद. १२।१

“ नमो मात्रे पृथिव्यै । नमो मात्रे पृथिव्यै । —यजु. १।२२

लेखक :

गणेश कृष्णशास्त्री फाटक

१९३९

प्रथमावृत्ति]

[पुष्प १॥ नव्या

**नारायण कृष्णशास्त्री फाटक,
वाग्विहारमन्दिर, कुरुन्दवाड.**

मालेचीं पुढील पुष्पे

2

वातचक्र !

२

श्रीमन्त !

3

कांटेरी कुम्पण !

8

हिन्दुधर्माचे हाडवैरी !

4

स्टेट काँग्रेस !

पत्ता:—स्वर्गसाम्राज्य पुस्तकालय,
कुरुन्दवाड (स्टेट)

वास्तुदेव नारायण ठकार,
श्रीसिद्धेश्वर प्रि. प्रेस, कोल्हापूर.

अवतरणिका

भालचन्द्रग्रन्थमालेचें हें सोळावें पुष्प माझ्या प्रिय वाचकांच्या हातांत देतांना मला अतिशय आनन्द होत आहे. भालचन्द्रग्रन्थमाला सुरु झाली व चालू पुष्पापर्यन्त तिनें मजल मारली, याचें सर्व श्रेय श्रीमन्त, मातुश्री.माईसाहेब पटवर्धन, कुरुन्दवाड सीनियर स्टेटच्या रीजण्ट-साहेब यांच्याकडेच आहे. त्यांची हार्दिक अर्थात् सक्रिय सहानुभूति जर नसती, तर माझ्यासारखा, आर्थिक दृष्टीनें अर्किचन असणारा, एक साहित्याचा सामान्य सैनिक काय करणार होता? आनन्दाची गोष्ट की, श्रीमन्त मातुश्रीच्या प्रमाणें आमचे तरुण राजे श्रीमन्त बाळासाहेब महाराज यांनाही वाङ्मयाची आवड असून, त्यांच्या उदार अन्तःकरणांत साहित्यसेवकांबद्दल अत्यन्त प्रेमादर वसत आहे. परमेश्वर करो आणि श्रीमन्तांना चिरायुरारोग्य प्राप्त होऊन श्रीहर्ष, भोजराज इ. प्राकालीन नृपतींच्या प्रमाणें ते विद्वानांचा उत्तरोत्तर अधिकाधिक परामर्श घेवोव.

माझ्या विनंतीला मान देऊन श्रीमन्त, मातुश्री गंगाबाईसाहेब पटवर्धन यांनीं, आपले प्रिय पति, कुरुन्दवाड ज्यु. स्टेट नं. २ चे अधिपति, स्वा. वा. श्रीमन्त नानासाहेब महाराज पटवर्धन यांचा सुन्नक फोटो ब्लॉक करण्याकरितां माझ्या स्वाधीन केला व त्यांच्याबद्दल चार शब्द लिहिण्याची मला परवानगी दिली, याबद्दल त्यांचे अत्यन्त उपकार आहेत.

प्रस्तुत कादम्बरी 'नव्या पतिव्रता!' ही मी केवळ मनोरंजनाकरिता लिहिली आहे. आतां त्यांतून कांहीं उपदेश, तत्त्व किंवा दिद्वर्शन निष्पन्न राह नाही असें नाही. पण तो प्रमुख उद्देश नाही. 'कलेकरितां कला' या तत्वाचा मी उपासक नसून 'जीवनाकरितां कला' हें तत्त्व मला

प्रिय व मान्य आहे. आत्तांपर्यंत ' जयजयकार ' ' देशाचे ज्ञानदीप ', ' कुन्हाड ', ' अनाथांचा नाथ ! ', ' ढोंगी गुरूच्या सैतानी लीला ! ', ' हृदपार ! ' इ. कादम्बन्या मी केवळ तत्त्वाकरितां अर्थात् प्रचारात्मक लिहिल्या व पुढेही ' श्रीमन्त ! ', ' हिन्दुधर्माचे हाडवैरी ! ', ' असह्य आग ! ' इ. माझ्या कादम्बन्या प्रसिद्ध होतील, त्याही याच धोरणाने लिहिलेल्या आहेत. केवळ ' वीरात्मा ' व ' नव्या प्रतिभ्रता ' या दोनच माझ्या कादम्बन्या माझ्या नेहमीच्या धोरणाला अपवाद आहेत. प्रस्तुत मनोरंजक बृहत्कथा संसारतापाने त्रस्त झालेल्या, भ्रमलेल्या, भागलेल्या जिवाला पुन्हां टवटवीत करील असा विश्वास वाटतो.

माझ्या विनंतीला मान देऊन ' किलोस्कर ' मासिकांचे सुप्रसिद्ध, तरुण चित्रकार श्री. शं. तु. माळी यांनी खूपश्याकरितां अतिशय सुन्दर चित्र, अतिशय त्वरेने तयार करून दिले, याबद्दल त्यांचे उपकार मानावेत तेवढे थोडेच आहेत.

श्रीसिद्धेश्वर प्रेसचे मालक श्री. आणासाहेब ठकार यांनी या कादम्बरीची छपाई किती मोहक व किती आपुलकीने केली आहे, याचा पुरावा वाचकांच्या हातांत प्रत्यक्षच आहे. माझे व श्री. आण्णासाहेबांचे सम्बन्ध निवळ व्यापारी नसून, त्यांत सौहादाची आर्द्रताही आहे; आणि म्हणूनच मला माझे प्रकाशन अतिशय सुखकर होत आहे. मी त्यांचा आजन्म ऋणी आहे, हे आतां निराळे सांगावयास पाहिजे काय ? इत्यलम्पल्लवितेन !

वाग्विहार मंदिर,
कुळुन्दवाड-ता. २१।८।१९ }

रसिकांचा नम्र सेवक,
गणेश कृष्णशास्त्री फाटक.

स्वा. वा. श्रीमंत विनायकराव नानासाहेब पटवर्धन
कुरुन्दवाड ज्यु. संस्थान नं. २ चे अधिपति, यांची

पुण्यस्मृति

तो भयंकर दिवस !

श्री शा. श. १८५४ भाद्रपद शु. एकादशीचा भयंकर दिवस,
तो कुरुन्दवाडस्थ लोकांच्या काळजाचें पाणीपाणी करून, त्यांच्या
नेत्रावाटे अश्रुरूपानें वाहविणारा भीषणतम दिवस आम्ही विस-
रणें शक्य नाही. त्या दिवशीं नित्याप्रमाणेंच अरुणोदय झाला,
पण त्यांत चैतन्य नव्हतें. उषादेवीही सूर्यनारायणाचें स्वागत
करण्याकरितां सिद्ध झाली, पण तिच्यांत उत्साह नव्हता. मन्द व
शीतल वायु वाहत होता, पण त्यांत जीव नव्हता. आकाशांत,
वृक्षावर पक्षी गान करीत होते, पण आज त्यांच्या गाण्यांत क-
णस्वरांचें मिश्रण झालें होतें. फुलें, वेली यांनीं तर टबटवीत-
पणाचें नुसतें सोंग आणलें होतें. यानन्तर सूर्यनारायणाची स्वारी
उदयित झाली, पण आज त्याच्याजवळही रोजचें तें तेज
नव्हतें !—आज असें कां बरें व्हावें ? आज सान्या सृष्टीनें म्लान
व्हावें, असें काय अशुभ, असें काय भयप्रद, असें काय भयं-
कर होणार होतें ?—होय ! तसेंच बलवत्तर कारण होतें आणि
म्हणूनच भविष्यज्ञानी सृष्टीनें खिन्नबदन केलें होतें ! आज प्रातः-
काली बरोबर सव्वा सात वाजतां

आमचा सौभाग्यसूर्य

अस्तंगत व्हायचा होता ! आजच्या पुण्यपावन दिवशीं आम्हा

सर्वांचा बहिश्चर प्राण परमेश्वरस्वरूपांत विलीन व्हायचा होता !
 आमच्या जिवाचा कलिजा आम्हांला पुन्हां दिसायचा नव्हता !
 आणि तसेंच झाले ! याच एकादशीच्या पवित्र दिवशीं स्वजनांना
 दुःखसागरांत लोटून, कुरुन्दवाड ज्यु. संस्थान नं. २ चे अधि-
 पति श्रीमन्त विनायकराव नानासाहेब पटवर्धन यांनीं इहलोक
 सोडला !! एकादशीचा पुण्यदिन पुण्यमय श्रीमन्तांनीं साधला,
 हे त्यांच्या दृष्टीनें योग्यच झाले, पण ते अवेळीं झाले ! वेळेवर
 गोष्टी झाल्यावर त्याला नांवे कोण ठेवील आणि दुःख तरी कोण
 करील ? पण काळाने हा डाव अवेळीं साधल्यामुळे आमचीं
 अन्तःकरणे कशीं चिरलीं गेलीं, हे त्या निर्दयाला कसे कळणार ?

कुरुन्दवाड स्टेटमध्ये

सीनियर व ज्युनियर असे दोन भाग आहेत. पुन्हां ज्युनि-
 यरमध्ये नम्बर १ व नम्बर २ असे दोन विभाग आहेत. त्या
 नं. २ चे स्वा. वा. नानासाहेब हे अधिपति होत. श्रीमन्तांचा
 जन्म शा. श. १७९९ चैत्र शु. १३ या दिवशीं झाला. व अव-
 सान शा. श. १८५४ भाद्रपद शु. ११ स झाले. म्हणजे
 अवधी ५३॥ वर्षेच त्यांनीं या लोकीं वास्तव्य केले ! वयाच्या
 ३४ व्या वर्षी त्यांना पितृवियोग झाल्यानन्तर सर्व

सांसारिक भार

त्यांच्या शिरावर पडला. आणि हीच वेळ त्यांच्या आयुष्यांत
 अतिशय आणीबाणीची होती. कारण श्रीमन्तांचे वडील असे.
 पर्यन्त श्रीमंतांसुद्धा पांची बन्धु आपल्या परिवारासह एकत्र व
 आनन्दाने राहत होते ते आपल्या तीर्थरूपांचे व्यक्तिमत्व व
 दूरदर्शी धोरण, यामुळे असे म्हणतां आले असतें; पण श्रीम-
 न्तांच्या स्वभावाची खरी परीक्षा त्यांना पितृवियोग झाल्यानन्त-

रच, अर्थात् त्यांनी आपला, सपरिवार संसार हातांत घेतल्या-
नंतरच झाली. खरोखर श्रीमन्तांचें एकत्र कुटुम्ब म्हणजे

मूर्तिमन्त गोकुळ

होतें. दुर्दैवानें श्रीमन्त अनपत्य होते. (मुंबईचे विख्यात कै.
डॉक्टर गोपाळ शिवराम वैद्य यांची कन्या, हें श्रीमन्तांचें पहिलें
कुटुम्ब होय. त्यांना त्यांपासून एक कन्या झाली होती व ती
बरेलीचे अमृतराव पेशव्यांचे वंशज श्रीमन्त बापूसाहेब पेशवे
यांना दिली होती; परन्तु तीं दोघेंही दैवगतीनें अल्पायु ठरलीं
आणि पहिल्या राणीसाहेब तर त्यांच्या आधींच कैलासवासी
झाल्या होत्या !) परन्तु तें दुःख मनाला लावून न घेतां ते
आपल्या बन्धूंचीं मुलें तीं आपलींच मुलें या भावनेनें त्यांनीं व
त्यांच्या विद्यमान, सच्छील राणीसाहेब श्रीमन्त, मातुश्री गंगा-
बाईसाहेब यांनीं त्यांच्यांकडे पाहिलें व आपल्या पोटच्या पोरां-
प्रमाणें त्यांचें लालनपालन केलें. संस्थानांमध्ये नेहमीं अशी
पद्धति असते कीं, नवा राजा गादीवर बसला कीं, त्यानें बहुतेक
जुन्या नौकरांची हकालपट्टी करावयाची व आपल्याला प्रिय अस-
तील त्यांची वर्णी लावायची; परन्तु श्रीमन्तांनीं मात्र आपल्या
वडिलांच्या वेळच्या एकाही नौकराला कमी केलें नाहीं; इतकेंच
नव्हे तर ते आपल्या नौकरांनाही आपल्या कुटुम्बाचे घटक सम-
जत. त्यामुळें नौकरांतही आपलेपणा उत्पन्न होत असे. याच
धोरणानें ते आपल्या प्रजेशींही बागत. म्हणून त्यांना जनतेनें

धर्मराज

अशी स्वयंस्फूर्तीनें पदवी अर्पण केली होती; आणि हीच पदवी
खरीखुरी नाहीं काय ? ते अत्यन्त प्रेमळ, पापभीरु व आनन्दी
होते; मनाचे अतिशय कोमल व दयाळू होते; कर्मठ होते व

श्रीगणपतिभक्त तर पहिल्या प्रतीचे होते. त्यांनी आपल्या आयुष्यांत कोणाचेही अहित केलें नाही आणि त्यामुळेच अजूनही त्यांच्याशी ज्यांचा ज्यांचा सम्बन्ध आला, ते लोक हळहळत आहेत. त्यांचें बन्धुप्रेम अलौकिक होतें, यांत शंका नाही. त्यांचे तिसरे कनिष्ठ बंधु

श्रीमन्त आप्पासाहेब

यांच्यावर तर त्यांचें निरतिशय प्रेम होतें. मृत्यूपूर्वी सुमारे १२, १४ वर्षे श्रीमन्तांनी, विद्यमान श्रीमन्त आप्पासाहेब यांच्यावरच सर्व कारभार सोपविला होता. पण त्यांच्या औदार्याचा अधिक फायदा न घेतां, श्रीमन्त आप्पासाहेब हे श्रीमन्तांना विचारूनच सर्व गोष्टी करीत असत. श्रीमन्तांनीं सहकुटुंब सर्व तीर्थयात्रा केल्या. त्या वेळीं त्यांनीं श्रीमन्त आप्पासाहेब यांना बरोबर नेले होतें. त्यांनीं आपलें सर्व प्रवासवृत्त 'मनोरंजन' मधून प्रसिद्ध केलें आहे.

श्रीमन्त, राजे, सर बाळासाहेब महाराज पटवर्धन, के.सी.आय. ई. मिरज संस्थानचे अधिपति यांचें व इतर संस्थानिकांचेंही कै. श्रीमन्तांच्यावर अतिशय प्रेम असे. मिरज संस्थानचे युवराज श्रीमन्त तात्यासाहेब, त्यांचे कनिष्ठ बंधु श्रीमन्त दादासाहेब व श्रीमन्त बाबासाहेब आम्बेगांवकर जहागीरदार हे कै. श्रीमंतांचे सख्खे मावसबन्धु होत.

श्रीमन्तांची निशाणबाजी

अप्रतिम होती. झाडाला लवंग बान्धून ती बन्दुकीच्या गोळींनीं उडवीत असत ! त्यांची घोड्यांवरची माण्डही कणखर होती. त्यांचा 'चेण्डु' म्हणून घोडा होता. तो श्रीमन्त किंवा त्यांचा चाबूकस्वार यांच्याशिवाय कोणाला अंगाला हातही लावूं देत नसे.

श्रीमन्तांनीं घोड्यावर बसून व हातांत भाला घेऊन मस्त हत्तीला खेळविलेलें मी स्वतः पाहिलें आहे. त्यांचा 'टेनी' नांवाचा एक सुन्दर टेरियर जातीचा कुत्रा होता. त्याच्यावर त्यांचें हतकें प्रेम होतें कीं, त्याच्या मृत्यूनन्तर त्यांनीं 'विनायक बाग मळ्या' मधें त्याची समाधि बान्धली !

राणीसाहेब

श्रीमन्तांच्या द्वितीय राणीसाहेब या हरिपुरचे कै. भास्करराव लागू यांच्या कन्या होत. श्रीमन्तांचें सुदैव म्हणूनच त्यांना अत्यन्त प्रेमळ, पतिहिततत्पर व सदाचारिणी अशी ही सहाचारिणी लाभली. श्रीमन्तांच्या हयातींत त्यांनीं त्यांची नमुनेदार सेवाशुश्रूषा केली आणि पतिवियोगानन्तरही मातुश्रींनीं आपली परमेश्वरावरील अढळ श्रद्धा ढळूं न देतां, आपल्या परिवाराला धीर देऊन, अवधान राखलें, याबद्दल त्यांची प्रशंसा करावी, तेवढी थोडीच आहे !

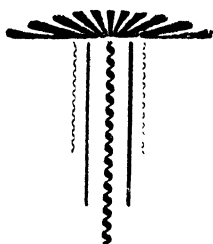
श्रीमन्तांना अधिकारप्राप्ति

ज्ञानानन्तर त्यांना तिचा उपभोग मात्र ७।८ महिन्यांपेक्षां अधिक घेतां आला नाही. कारण श्रीमन्त लागलीच अर्धोग्गानें आजारी पडले व शेवटीं त्यांतच त्यांचें अवसान झालें !! अशा या पुण्यपुरुषाच्या पवित्र स्मृतीवर आम्ही हें आमचें कादम्बरी पुष्प स्वामिभक्तिपूर्वक अर्पण करीत आहोंत !

श्रीमन्तांचा नम्र आश्रित
गणेश कृष्णशास्त्री फाटक.

मालचन्द्र ग्रन्थमालेचं

पुढील कादम्बरी पुष्प

वा त च क्र !

लेखक :

श्री. ना. धों. उपाध्ये

‘अभागिनीची डायरी!’

या कादम्बरीचे कर्ते

सुरेखा आज संबंध रात्रभर जागी होती. कारण रात्रीचें अकरा वाजले, बारा झाले, एकाचा ठोका पडला, शेवटीं चारीचा गजर झाला, तरी तिच्या पतीचा—सर्वोत्तमाचा पत्ता नव्हता ! असें या महिन्यांत दोन तीनदां झालें होतें. नेहमीप्रमाणें तिनें मसाल्याचें केशरी दूध तयार करून ठेविलें होतें, पण तें तसेंच लोळत पडलें होतें. तिनें स्वतः बांधलेला सुंदर कुलपी विडा, तिच्या चेहऱ्याप्रमाणेंच कोमेजून गेला होता. उन्हाळ्याचे दिवस असल्यामुळे आपल्या प्रियकराचें मन प्रसन्न होऊन त्याला शीतल आराम मिळावा म्हणून, तिनें सुवासिक पुण्यांची जाळी गुप्फून, ती मंचकावर मच्छरदाणीसारखी लटकावून दिली होती. आणि मृदु मृदु परांच्या शय्येवर ‘मस्कलव्हॅंडर’चा शिडकावा करून सारें शय्यामंदिर सुगंधमय करून टाकलें होतें. शिवाय तिला आज आपल्या वल्लभाबरोबर ‘कॅरम’ खेळायचें असल्यामुळे तिनें तीही तयारी करून ठेविली होती. परंतु हाय !—आज सबंध रात्रभर सर्वोत्तमाचा पत्ता नव्हता !

तारकारतनांचा सुन्दर हार हातांत घेऊन रजनीनें चन्द्राची मार्ग-प्रतीक्षा करीत उभें असावें, पण त्याचाच ठावठिकाणा नसावा आणि काळजीनें तिचें मुख काळवण्णून ती पूर्ण विकल होऊन जावी, असाच सुरेखेचा प्रकार झाला होता ! रजनीला अमावस्या जशी दुस्सह होते, तशीच आजची रात्र तिला दुस्सह झाली होती. ‘मला जेवायचं नाही !’ म्हणून सन्ध्याकाळीं सहा वाजतांच बाहेर पडलेला आपला प्रियपति पहाटे चारीपर्यंत आला नाही, असें जेव्हां तिला दिसून आलें, तेव्हां तिच्या पोटांत बस झालें. तीरावर टाकलेल्या मासळीप्रमाणें ती सारखी तड-

फडत होती. मऊ शय्याही तिला काठ्याप्रमाणें खुपूं लागली. मन्द दीप-प्रकाशही तिला सहन होईना. सेण्टचें सुगन्धमय वातावरणसुद्धां ' क्लोरो-फार्म ' प्रमाणें तिच्या डोळ्यापुढें अन्धान्या आणूं लागलें. तिचा श्वासो-च्छ्वासहि तिला जड वाटूं लागला आणि तिच्या क्रोधाग्नीची आच तिच्या डोळ्यांना लागून त्यांतून एकेक अश्रुबिंदु निखळून खालीं पडूं लागला. नाना तऱ्हेचे विचार, नाना तऱ्हेचे विकल्प यांनीं तिचें मन अगदीं गोंधळून गेलें. पिंजऱ्यांत सांपडलेल्या वाघिणीप्रमाणें ती शयनमन्दिरात सारखी येरझान्या घाळूं लागली. शेवटीं चालून तिचे पाय थकले, तेव्हां ती आपल्या शय्येवर धाडदिशीं पडली. जाग्रणानें जड व आरक्त झालेले तिचे डोळे मिटूं लागले आणि सकाळपर्यंत जागत राहून सर्वोत्तम येताच त्याची चांगलीच खरपूसशी हजेरी घ्यायची, अशा दृढनिश्चयानें जागत बसलेल्या तिच्या मनावर निसर्गानें विजय मिळविला आणि तिला शेवटीं शेवटीं पहाटें झोप लागली.

परन्तु तिचें मन आतां स्वप्नसृष्टीत उतरलें होतें. गुलाबी थण्डीच्या गुलाबी बहारांत तिला स्वप्नेही गुलाबीच पडत होती ! अपराधी पति आपले पाय धरून आपली विनवणी करीत आहे आणि आपण रागानें दूर सरत आहोंत, अशा प्रकारच्या स्वप्नमय अभासांत ती गुंग झाली होती. गम्मत अशी झाली कीं, मनाप्रमाणें ती शरीरानेंही खरोखरीच दूर सरली आणि मंचकाखालीं धाडदिशी पडली. पण त्याचक्षणीं अर्धवट जागी होऊन, घाबरून तिनें किंकाळी फोडली ! तिच्या अंगाला दरदरून घाम सुटला—वी थरथर कांपूं लागली.

‘सुरेख ! सावध झालीस का ?’ तिच्या केशकलापावरून नाजुक तऱ्हेनें हात फिरवीत तिला प्रेमळ स्वरांत कोणी तरी विचारलें.

आतां सुरेखा चांगली सावध झाली. तिनें आपले काळेभोर व पाणीदार डोळे उघडून प्रश्न विचारणाऱ्या व्यक्तीकडे एकवार पाहिलें आणि वी रागानें उठून उभी राहिली. पुन्हां एकदा तिनें डोळ्यावरून हात फिरविला, आपण स्वप्नांत नाही, याबद्दल आपल्या मनाची खात्री केली आणि लुप्त नागिणीप्रमाणें फूत्कार टाकीत ती त्या व्यक्तीकडे पाहूं लागली.

‘ कां रागाचं लाल निशाण अगदीं नाकावर चढवून आमच्याकडे पाहणं चाललंय ?’

‘ आज सबन्ध रोजभर तुम्ही कुठें गेला होतां ? ’

‘ हं हं, याकरितांच का हा एवढा रुसवा ?—खुळी—वेडी—पोरकट कुठली ! वृत्ति चंचल ! मन चंचल ! तनुलताही चंचल !—तास दोन तास सुद्धां मंचकावर ठरत नाहीं ; लागलीच धडाडधाड SS . . . ’

‘ पुरे करा हा चावटपणा !—मी विचारतें, त्या प्रश्नाचं आधीं उत्तर द्या ! ’

‘ काय तोण्डीं परीक्षा चाललीय वाटतं आमची ही ?’

‘ हो हो, तोण्डी परीक्षा चाललीय मग काय तुमचं म्हणणं आहे ? तीनचारदा हें असं झालं !—मांगा, द्या उत्तर माझ्या प्रश्नाचं ! दिवसभर तुम्ही कुठंही भटकलां तरी हरकत नाहीं ; पण रात्रीं माझ्या तुरुंगांतच येऊन तुम्हाला पडलं पाहिजे ! ’

‘ मग माझी कुठें ना आहे ? कमलाच्या तुरुंगांत भ्रमर सांपडतो, तारकांच्या नजरकैदत चन्द्र पडतो, जिल्लीच्या चक्रांत पाक घुटमळतो, तसा हा सर्वोत्तम सुरेखच्या मोहजालांत . . . ’

‘ आतां पुरे करतां का तुमचं हें काव्य ? या काव्याचा तर मला आतां कण्टाळा आलाय ! मेलें त्या चन्द्रसूर्यांना तरी किती वेढील धरायचं नी त्या फळाफुलांना किती छळायचं ? इकडे जगाला आर लागली, तरी तिकडे तुम्हाला काव्यं सुचतच असतात ! कुणी जन्माला यायची सोय नाहीं, कुणाचं लग्न व्हायची सोय नाहीं कीं, कुणी मरायची सोय नाहीं ; प्रत्येक वेळीं आपलं तुमचं भिकारडं काव्य आहेच ! नवरा मेला म्हणून इकडे त्याची बायको ऊर बडवीत बसली, तरी तिकडे तुमचं तिच्यावरचं काव्यगायन सुरू असतंच !—बोला, रात्रीं कुठें गेला होतां ? ’

‘ त्याचं असं झालं,—’ आंवंढा गिळीत व डोळ्यांची थोडीशी उबडझांप करीत सर्वोत्तम म्हणाला, ‘ काल मी आपले दोस्त—श्रीनिवास—राब, त्यांच्याकडे गेलों होतो. श्रीनिवास म्हणजे आपला आहे झालं ! . . . ’

‘जरा विचार करून तरी थापा द्या ! तुमचा तपास करण्याकरितां मी भीनिवासरावांच्या घरीं रघूला पाठविलं होतं, समजलांत !—रघू!...’

‘नव्हे नव्हे ! काय बुवा गम्मतच आहे माझी ! तुला आधीं माझा संशय आलेला अन् त्यांत मी असा विसराळूपणा करूं लागलों, म्हणजे मग चांगलंच !—त्याच्याकडे गेलों नव्हतों ग !—तो आपला जगदीश नाही का ! त्याच्याकडे काढली कालची रात्र !’

‘पण त्यांच्याकडेसुद्धां मी रघूला पाठविलं होतं !—रघू!...’

‘तूं केव्हां रघूला पाठविलं होतंस ?’

‘रात्रीं अकरा वाजतां !’

‘मग बरोबर !—साडेदहापर्यंत मी त्याच्या घरीं बोलत बसलों होतो. नन्तर तो न मी मिळून त्याचं दुसरं घर नाही का प्रतापचौकांत ? तिकडे गेलों होतो. बरीच मण्डळी जमली होती तिथें !..’

‘अस्सं का ? मग सत्रन्ध रात्रभर काय करित होतां तिकडे ?’

‘काय सांगूं काल रात्रीची गम्मत तुला ! विद्वान मण्डळी जमलेली. सारखा वादविवाद चालला होता आमचा काव्यावर !—अगदीं ऋग्वेदापासून तों परवां परवां प्रसिद्ध झालेल्या ताज्या चोपड्यापर्यंत सर्व कवींना काढलं रात्रभर भरडून ! तरी यांत विलायती एक सुद्धां कवि नव्हता हं !—सारा देशी माल ! मी एकेका वक्त्याची अशी फटफजिती केली की ज्याचं नांव तें ! तूं पाहिजे होतीस त्यावेळीं, पाठच थोपटली असतीस माझी !...’ असें म्हणून लडिवाळपणानें सर्वोत्तमानें तिच्या खान्द्यावर हात ठेवला. त्याबरोबर तिनें तो झिटकारून टाकला आणि ती दूर सरून म्हणाली, ‘मी तुम्हाला निक्षून सांगतें, तुम्ही माझ्या अंगाला हात लावूं नका ! तुम्ही सांगताहांत वाटेल तें, पण तुमच्या एका शब्दावरही माझा विश्वास बसत नाही समजलांत ?’

‘पण तूं हें कशावरून ठरवतेस ?’

‘तुमच्या चेहऱ्यावरून ! तुम्ही आपल्या अन्तःकरणाला कितीही कपविण्याचा प्रयत्न केलांत, तरी त्याचे स्वर ठसे तुमच्या चेहऱ्यावर उमटके आहेत बरं ! निखान्यावर कपडा टाकला, तर तो अंतःस्था आंत

कधी दडपून राहील का ! डाम्बरावर पाणी ओतलं, तरी त्याची दुर्गन्धी कधी झाकेल का ! काचेच्या पेटीत पदार्थ ठेवलांत, तर तो कधी गुप्त राहील का ?

‘ अरे वा ! तूं सुद्धां सुन्दर काव्य करूं लागलीस की ! म्हणूनच म्हणतो कीं तूं काल पाहिजे होतीस ! ’

‘ मी काव्य करूं लागलें असेन, तर तो दोष आपला आहे; माझा नव्हे वरं—! वाण नाही पण गुण लागला म्हणायचा—! नाटक करताहांत, पण अजून कांहीं तें तुम्हांला नीट साधत नाही ! खरं तेंच बाहेर पडतंयु !—मुकाट्यानं खरं सांगितलंत, तर धडगत आहे; नाहीतर या सुरेखशीं गाठ आहे, समजलांत ? ’

‘ ही काय मला धमकी दिलीस की, वरप्रदान दिलंस ! अग, तुझ्याशीं गाठ तर माझी जन्माचीच पडलीयु ! आणि ती कायम राहावी म्हणून तिला वरचेवर चांचपून, ओढून घट्ट करतोयु !—अग, काळ खरीच काव्यचर्चा झाली आमची. सबन्ध रात्र त्यांत गेली. भानच राहिलं नाही आम्हांला ! वाटेल तर सान्या कविमण्डळाला इथें बोळावून आणूं कां ? ’

‘ नको ! मेहेरबानी करा ! तो आणि वेड्यांचा बाजार इथें भरायला नकोयु ! माझा विश्वास नसला, तरी मी वादाच्या सोईकरितां तुमचें म्हणणं कबूल करतें ! होय, घालीत होतां सारे मिळून तिकडे काव्यचर्चेचा गोन्धळ ! पण इकडे तुमची पट्टराणी तडफडत पडली होती, त्याची कांहीं शुद्ध होती का तुम्हाला ? ’

‘ अरेरे ! सुरेल ! गेल्या रात्रीं तुझे असे हाल झाले ना ! धिक्कार धिक्कार असो त्या काव्यचर्चेला ! ’

‘ तुमचा पत्ता नसल्यामुळं इकडे तुमची ‘कुणी’ तरी काळजीनं चूर होऊन गेली होती, याची होती का तुम्हाला शुद्ध ? ’

‘ हाय हाय ! खरंच, लाडके ! काळ माझ्या काळजीनं तुझ्या काळजाचं पाणी पाणी झालं असेल नाही ! चुकलंच माझं ! काव्याच्या कुण्ठांवाला गाढव बनलों मी ! कुणीतरी माणूस तुझ्याकडे पाठवायला पाहिजे होता सरा !—’

‘ही पलंगावर घातलेली सुवासिक फुलांची जाळी, काल सन्ध्या-
काळीं तुमच्या देखतच मी गुम्फत बसलें होतें ना!—’

‘होय!’

‘आणि ही पाहून सुद्धां तुम्ही त्या काव्यचर्चेच्या गोन्धळांत गुर
फटलांत!—काय पण रसिक तुम्ही! धन्य असो तुमच्या रसिकपणाला!
नी म्हणे कवि!’ असें म्हणून सुरेखेनें त्याच्यापुढें कोपरापासून हात
जोडले. ‘मी मात्र इकडे मरमरून, पांच तास रावून ही जाळी विणली;
म्हटलं, तुम्ही तिचें कौतुक कराल; मज्जा शाबासकी घाल नी आनन्दांनं
तिची सेवा स्वीकाराल; पण सारं व्यर्थ व्यर्थ झालं रे देवा!...’ पुढें तिला बोल-
वेना; तिचा कण्ठ दाटून आला; तिच्या डोळ्यांत टाचाचून पाणी उभें राहिलें.

‘सुरेख! तूं वाटेल तितकं मला कठोर बोल; मी तें कसंतरी सहन
करीन; पण डोळ्यांतनं पाणी काढूं नकोस! तें पाहलं कीं, इकडे माझा
जीवच जातो ग!’

‘पण तुम्ही ही जाळी पाह्यली होती ना?’

‘होय, पाह्यली होती. मला वाटलं, तूं मंगळागौरीकरितां करते
आहेस!—’

‘या वैशाख महिन्यांत मंगळागौरी असतात का?’

‘कुणी लेकानं या वर्षांत पंचांग पाह्यलंय?’

‘पण तुम्ही काल विचारलंत, त्यावेळीं मी तुम्हाला सांगितलं होतं
कीं, ही आपल्याच सेवेकरितां, म्हणून!’

‘हो, सांगितलं होतंस खरं, पण मला त्यावेळीं ती थट्टा वाटली.
माझ्याकरितांच हें मूर्तिमन्त काव्य रचीत असशील, असं मला शक्य
वाटलं नाही!’

‘तसंच तुमच्याबरोबर खेळण्याकरितां हा कॅरमबोर्डसुद्धां इकडे
आणून ठेवला होता!’

‘मग बिघडलं काय? आत्तां खेळूं! तुला तरी काय उद्योग
आहे?—बाकी मला वाटतं भीमन्तांच्या पेक्षां गरीबांचाच संसार सुखाचा
होय असेल!—‘कारण’ नाही विचारलंस!—’

‘ एकतर्फीच काय ती होऊंदा बडबड ! ’

‘ श्रीमन्तांच्या बायकांना घरकामं करायचीं नसतात; त्यामुळं त्यांना आपल्या नवऱ्यांना छळायला भरपूर वेळ मिळतो; नव्हे, हट्ट, रुसवा, फुगवा याशिवाय त्यांना दुसरा उद्योगच नसतो ! पण गरीबांचं तसं नाही; गरीबाची बायको कामाखालीं इतकी बेजार होऊन जाते की, विचारीला चोवीस तासांत एक मिनीटभरही नवऱ्यावर तोण्डसुख घेण्याची शक्ति उरत नाही ! त्यांतल्या त्यांत श्रीमन्तांच्या पोरींना कांहीं पोरं बाळं झालीं, तर कांहींतरी त्यांच्या नवऱ्यांची धडगत असते ! ‘ कारण ’ विचारलं नाहीस ? ’

‘ एकदा सांगितलं ना की, एकट्याचीच टकळी चालूं दे म्हणून ! ’

‘ कारण, पोरांच्या गोन्धळांत त्यांचं मन अडकलं की, तितकाच त्यांच्या जिभेचा जहालपणा कमी होतो !—नी पोरांमुळं तितकं नवऱ्याचं महत्वही नाहीसं होतं !—म्हणून मी देवाजवळ सारखा नवस करतो आहे की, देवा, काय वाटेल तें आमच्यापासून मागून घे, परन्तु आमच्या सौ. सुरेखाच्या वर्ष दोन वर्षांत कर्मीतकमी एक डझनभर तरी पोरं देऊन त्यांना चांगली घळघळीत लेकरवाळी कर, आणि सोडीव एकदां या जाचांतून आम्हाला ! ’

‘ काय तुमच्या जिभेला हाड आहे की नाही ? दोन वर्षांत डझन मुलं व्हायला मी काय पुराणकाळची गान्धारी आहे की, वर्तमानकाळची मनी मांजरी आहे ? ’

‘ अग, देवाची करणी न् डोळ्यांत पाणी ! श्रीमुखांत लगावली की, तयार ! परवां एका वर्तमानपत्रांतच मी वाचलं की, ‘एका बाईला एक-दम सहा पोरं झालीं अन् सर्व चिह्नयापिह्नयांसह ती बाळंतीण खुशाल आहे’ म्हणून !—मग तिला जर वर्षांत सहा पोरं झालीं, तर तुला दोन वर्षांत.....’

‘ खबरदार, माझी चेष्टा कराल तर ! ’

‘ अन् तुझं न् माझं लग्न झाल्यापासून ‘ झियांना दादी मिशा कां येत नाहीत ? ’ याचीही उपपत्ति लागली !—‘ कारण ’ नाही विचारलं !—’

‘हं, तुहूं देत अकलेचे तारे !’

‘स्त्रियांना लहानपणापासून एकसारखी चोवीस तास बडबड कर-
ण्याची संवय असल्यामुळे तोंडाला आंतून जिभेचे अखण्ड, जबरदस्त धक्के
बसत असतात ! त्यामुळे दाढीमिशांची मुळं च धरत नाहीत ! अर्थात्—’

‘आणि तुम्हा तरी रिकामटेकड्या श्रीमंतांच्या पोरांना असल्या
गाढवपणाच्या कल्पना काढण्यावांचून दुसरा कुठं उद्योग असतो ? ते
समाजसत्तावादी लोक तुमच्या नांवानं उगीच ओरडत नाहीत ? तुमचे
असले, थेर पाहूनच या ‘भाई’ची उत्पत्ति झालीय समजलांत ? तुमची
सारी सम्पत्ति हिसकावून घेऊन हे उघडे बोडके लोक ज्या दिवशी बैला-
प्रमाणं तुम्हाला नांगराला जुम्पतील तो दिवस मी धन्य समजेन !’

‘मग मोत्यांच्या बांगड्या न्हिऱ्याच्या कुड्या आपल्याला मिळ-
तील का ? अन् दिवसांतून तीन तऱ्हेचीं जरीचीं पातळं बदलायला
सांपडतील का ? मग विसरा मोटारगाड्या नी नोकरचाकर !—मला नांग-
राला जुंपलं तर माझ्या जोडीला आपल्यालाही जोडतील, समजलांत ?’

‘कांही हरकत नाही. पण तुम्ही माझ्या नजरेसमोर तरी राहाऊ !
आतां सारखे रात्रीं अपरात्रीं परचरीं राहून फाजील फन्द तरी करणार
नाही !’

‘सुरेख ! शपथ मी कोणत्याही भलत्याच भानगडींत नव्हतों बरं !’

‘एक तुम्हाला की, देवाला माहीत तुम्ही गेल्या रात्रीं काय करीत
होता तें !’—असें म्हणून ती फणकाऱ्यानें आंतल्या दालनांत निघून गेली.

बरी अगणित भीमन्ती होती; नोकरचाकरही रंगड होते; परन्तु
उठल्याबरोबर आपल्या पतीला स्वतः चहा करून देण्याचा तिचा परि-
पाठ होता; आणि गम्मत अशी की, सर्वोत्तमास सुरेखेचाच चहा आब-
डत असे. नेहमीप्रमाणे नोकराने चहाचें साहित्य तिच्याजवळ आणून
ठेवलें; पण आज तिला इतका सन्ताप आला होता की, त्या भरांत तिनें
तें भराभर बाहेर फेंकून दिले ! तो तिचा कराळ अवतार पाहतांच नौक-
रांच्या तोण्डचें तर पाणीच पळालें. आणि इकडे सर्वोत्तमाचीही दारूक
मिराळा झाली !

आज उभयतांचीं भोजनेंही मूकव्रतानेंच झालीं. रोजच्या निम्या-
नेंही त्यांना जेवण गेलें नाहीं. जेवल्यानंतर त्याला स्वतः मसालेदार
विडा करून देण्याचा तिचा रिवाज होता; पण आज त्याला काट मिळाला
आणि सर्वोत्तमाचा विरस झाला ! दोघांची वामकुक्षीही व्यवस्थित झाली
नाहीं.

अशा तऱ्हेनें अस्वस्थ स्थितींत दोन तीन तास जातात न जातात
तोंच ' सर्वोत्तमराव ! अहो सर्वोत्तमराव ! ' असें पुकारत ' एक व्यक्ति
त्याच्या घरांत शिरली. त्या व्यक्तीचा स्वर कानावर पडतांच सुरेखा
ताडदिशी उठली आणि धांवतच त्या गृहस्थाकडे गेली आणि हांसत
म्हणाली, ' या जगदीश भाऊजी ! तुमच्या दुसऱ्या नव्या घरांत काल
रात्रभर काव्यचर्चा झाली म्हणे !

' कुठली काव्यचर्चा ? काव्य नाहीं न चर्चा नाहीं ! सब शूट ! '

आपल्या मागून धांवत आलेल्या सर्वोत्तमाकडे वळून दांत ओठ
चाबीत ती म्हणाली, ' ऐकलीत यांची साक्ष ?—पक्के थापेबाज ! '

या वेळीं सर्वोत्तमाचा चेहरा पाहण्यालायक झाला होता !

सकाळचे सहा वाजले होते. तिची झोप पुरी झाली नसल्यामुळे तिचा चेहरा म्लान दिसत होता. तिच्या मनांत नाना प्रकारच्या विचारांनीं येमान माण्डलें होतें. तिनें सारें घर दिव्यांनीं शोधून पाहिलें; पण जेव्हां तिला अपेक्षित व्यक्ति दिसून आली नाहीं, तेव्हां तिचें मन अधिक खिन्न झालें. पण इतक्यांत तिचें तिलाच हांसूं आलें. कारण सबन्ध रात्रभर घराचीं दारे बन्द असल्यामुळे बाहेरची व्यक्ति आंत येणें शक्य नाहीं हा साधा विचारहि आपल्यास कसा सुचला नाहीं, याचें तिला नवल वाटलें. तिनें आपले सर्व विकार दडपले आणि मुकाट्यानें ती आपल्या घरकामाला लागली. सकाळीं उठतांच प्रथम सर्व घर, अंगण झाडून चोहोकडे सडासम्मार्जन करून, देवापुढें, अंगणांत वगैरे चित्रविचित्र रांगोळी घालण्याची तिची पद्धति होती. त्याप्रमाणें ती आंतलें काम आटोपून, पुढील दार उघडून सर्व साहित्यासह अंगणांत आली.

इतक्यांत दाराच्या भिन्तीशी चिकटून उभा असलेला एक तरुण इसम दार उघडलें जातांच त्या तरुणीचा डोळा चुकवून आंत शिरला. त्याची कल्पना, त्या तरुणीला आपण उमगणार नाहीं. पण ती वस्ताद होती. तिच्या चाणाक्ष दृष्टीतून तो निसटणें शक्य नव्हतें. तिनें हातांतील साहित्य खाली ठेवलें आणि ती धांवतच घरांत शिरली. अर्धवट अन्धारांत त्या इसमाचें तिला अर्धवट दर्शन झालें, तरी तो कोण आहे, याचें तिला पुरें ज्ञान झालें.

आपका पाठलाग करीत ती तरुणी येत आहे, असें पाहतांच त्यानें स्वयंपाकघराजवळच्या एका खोलींत प्रवेश करून धाडकनू दार

बंद करून घेतलं व ती धांवत येऊन त्या खोलीचें दार उघडणार, तोंच त्यानें आंतून कडी लावली! तिनें दोनचार धक्के देऊन पाहिले, परन्तु त्यानें दार उघडलें नाहीं कीं, 'हूं कीं चूं' केलें नाहीं. तेव्हां तिनेंही बाहेरून कडी घालून घेतली!

त्याची ती लीला पाहून तिला सन्तापच आला. तिनें अघरदंश केला आणि ती मान हलवीत मनांत म्हणाली, 'हं, अस्सा यांनीं पोरखेळ चालविलाय काय? ठीक आहे. खोडच मोडतें यांची चांगली!' असें म्हणून व मनाशीं कांहीं विचार ठरवून ती धांवतच बाहेर आली आणि जवळच शेजारीं दोन तीन घरांत जाऊन ओरडून म्हणाली, 'चला चला घरीं! चोर शिरलाय! एका खोलींत गेलेला पाहून मी बाहेरून कडी घातलीय!'

याप्रमाणें तिचे शब्द ऐकतांच दहापांच मण्डळी हातांत लाठ्या, कुन्हाडी, चाकू घेऊन चोर धरण्याकरितां तिच्या मागून धांवली व त्यांतला एक पोलीसचौकीवर वदीं देण्याकरितां निघाला. तेव्हां ती म्हणाली, 'माधव भाऊजी, इतक्यांत पोलीसपर्यंत बोभाटा नको. आपणच प्रथम शोध करूं! खोलींत कोणीतरी शिरलंय, एवढी गोष्ट नक्की!...'

'बरं तर. मग रागरंग पाहूनच काय तें करूं, पण त्याच्याजवळ पिस्तूल बिस्तूल असलं तर?—' माधवरावांनीं पिस्तूलाचें नांव काढतांच कुन्हाड—लाठीवाल्यांची वीरश्री लटपटून, त्यांचे हात थरथर कांपूं लागले!

'कुठलं मेल्याजवळ पिस्तूल असतंय? फुंकणीसुद्धां नसेल! कुणीतरी भुरटा आहे मेल! सकाळच्या प्रहरीं कांहीं सापडला लग्गा तर पाहायचं न दुसरं काय?' तिनें सर्वांना धीर दिला.

त्या खोलीच्या दारावर सर्वांची एकच गर्दी झाली. सर्व ओरडूं लागले, 'आंत कोण आहे? दार उघडतोस कीं, नाहीं? कोण असशील तो चटकन् बाहेर ये, नाहीं तर दार फोडून तुला बाहेर काडूं!'

खोलीच्या दारावर जमलेला तो सगळा जमाव पाहून आंढीक इसम गोम्वळून घाबरून गेला. दुसऱ्या एखाद्या दारानें बाहेर निघ-
टायें म्हटलें, तर तेंही शक्य नव्हतें. 'आपण करावला येथें काय न

झालें काय ?' असें त्याला होऊन गेलें. तशा गोन्धळलेल्या स्थितीतही त्याला मधून मधून हांसूं येत होतें. 'मारे लेकाचे चोर पकडण्याकरितां म्हणून सारे जमले आहेत, पण मला पाहतांच त्यांचे चेहरे कसे होतील ? गम्मतच उडेल ! आतां आपण काय करावं ? दाराची हळूच कडी काढावी नी बरच्या माळ्यावर जाऊन बसावं आणि हे सारे शूरवीर आंत येतांच वरून कुणातरी धटिंगणाच्या-माधवरावाच्याच-मानगुटीवर भुतासारखी उडी मारावी. अन् नन्तर बघावी या बहादुरांची गम्मत ! बेशुद्धच होऊन पडतील एकेक गुलाम !' असा विचार करून व कपडे काढून, तो हळूच चोरपावलांनीं दाराजवळ आला आणि कुणाला न समजेल अशा तऱ्हेनें कडी काढून, खुण्टीला धरून माळ्यावर चढण्याचा प्रयत्न करूं लागला.

पण त्याचें नशीब असें शिकन्दर कीं, वर चढण्याचा त्याचा प्रयत्न चालला असतां, पलीकडच्या खुण्टीवर असलेल्या फळीला, अन्धारांत त्याची लाथ लागली आणि तीवर असलेल्या चिनीमातीच्या, कांचेच्या पितळेच्या दहा पांच बरण्यासहित ती धाडदिशीं खालीं कोसळली आणि त्यांचा चुराडा उडून, त्यांत असलेल्या मुरम्याचा, मुरवळ्याचा, लोणच्यांचा चोहोकडे एकच चिखल झाला. आणि यामुळें गांगरून जाऊन त्याचा हात निसटला व तोही त्यांत पडला !

आंतील आवाज ऐकतांच बाहेरच्या शूरवीरांचें घाबें दणाणलें. आंत कोणी तरी भयंकर व्यक्ति आहे, अशी सर्वांची निश्चित झाली. कोणी म्हणाले, 'हा आवाज पिस्तुलाचा असावा !' झालें ! प्रत्येक जणाची एकेक पावलानें पुच्छप्रगति होऊं लागली.

तेव्हां ती तरुणी त्यांना धीर देत म्हणाली, 'भिडं नका ! हा आवाज पिस्तुलाचा नाही. त्या मेल्यानं सान्या बरण्या खाली पाडून सान्या मुरम्यालोणच्यांचा विध्वंस केलेला दिसतोय ! खुद्याल उबडा दार ! त्यानं आतून नाही कडी काढली, तर दार फोडून काढा !'

झाला त्या बरबटकेल्या स्थितीतच तो उठून उभा राहिला. आतां पुढें काय करावें, हे त्याला सुचेना. बाहेर जमलेल्या जमावाची फजिती

करण्याच्या भरांत त्याची स्वतःचीच फजिती झाली ! अन्धारांत चांचपडत असतांना त्याच्या हाताला एक गाठोडें लागलें. त्यानें तें भरकन् सोडून त्यांतल्या कपड्यांनीं तो अंग पुसण्याचा प्रयत्न करूं लागला, पण त्याच्या दुर्दैवानें तें गाठोडें कापसाचें निघून त्याच्या अंगभर कापूस चिकटला आणि त्याला उत्तरध्रुवाकडील पाण्डऱ्या अस्वलाचें स्वरूप प्राप्त झालें.

इकडे त्या तरुणीचा दार फोडण्याबद्दल मोठमोठ्यानें आग्रह चाललाच होता. तेव्हां तें कसें काय फोडतां येईल, तें पाहण्याकरितां म्हणून दोघांतिघांनीं त्याला घेऊन दिले, तों तें एकदम आंत लोटलें जाऊन ते तिघेही धाडदिशीं खालीं पडले आणि त्यांनीं घाबरून किंकाळी फोडली ! त्याबरोबर बाकीची मण्डळी पळण्याचा बेत करूं लागली. त्यांची ती घाबरगुण्डी पाहून, आलेलें हांसें आवरीत ती म्हणाली, ' भिऊं नका ! तुमच्या जिवाला धक्का लागणार नाही ! त्याबद्दल मी जबाबदार आहे ! '

परन्तु चोर पकडायला आलेल्या शेन्दाडशिपायांची मनःस्थिति, तिचे धीराचे शब्द ऐकण्याइतकी ठिकाणावर नव्हती. पुन्हां त्यांत खोलीच्या उम्वऱ्यावर पालथें पडलेल्या त्रयीला आंत पाण्डऱ्या भुताचा भास झाला होता. त्यामुळें तर सर्वांची घराकडे धूम ठोकण्याची एकच घाई उडाली होती ! अशा परिस्थितीत तिचें कोण ऐकणार ? इतक्यांत आपल्या कृतीचा कांहींतरी विपरीत परिणाम होईल, अशा शंकेनें खोलीतील इसम एकदम बाहेर आला आणि मोठ्यानें ओरडून म्हणाला, ' माधवराव ! अहो, माधवराव ! भिऊं नका ! मी तो श्रीनिवास नव्हे का ? '

परन्तु श्रीनिवासच्या कर्कश आरोळ्या त्या मंडळीच्या कानांत शिरत नव्हत्या. त्यांना केवळ आपलें घर दिसत होतें ! पण इतक्यांत घाई करून ती चपल तरुणी दरवाजांत गेली आणि त्यांना आडवून म्हणाली, ' असं काय भितां तें ? ती पाहा, घरची स्वारी नाही का ती ! भुताचा वेष घेणं झालंय भुताचा ! ' असें म्हणून ती मोठ्यानें हांसली ! तेव्हां त्या मण्डळींना स्वतःच्या भ्याडपणाची लाज वाटून त्यांनीं आपलीं तोपें त्या भुताकडे बळविलीं आणि त्याला निरखून पाहिलें, तो काय ?

खरोखरीच घराचे मालक श्रीनिवासराव ! तेव्हां माधवराव म्हणतात,
 ‘वाः श्रीनिवासराव ! खूप आम्हांला बनविलंत ! बरं तर बरं, जयश्री.
 वहिनी घीराच्या म्हणून हें थोडक्यावरच निभावलं; नाहीतर भलताच
 अनर्थ झाला असता !’

‘हें पहा, माधवराव ! आम्ही गद्धेपंचविशीतले तरुण म्हणजे
 असेच ! करतो कांहीं तरी न मग हें असं लोकांत हांसं होतं ! आतां
 गांवभर बोभाटा होईलच कीं, नाही आमच्या सोंगाचा ? काल रात्री
 आमच्या त्या ‘जॉलीक्लबां’ त ग्वाल्हेरच्या प्रख्यात खुदाबक्ष खाँसाहे-
 बांचं गाणं होतं. मी क्लबचा मेम्बर असल्यामुळं मला जाणं भागच
 होतं. मला जेवायचं नसल्यामुळं ‘मी रात्री एक वाजतां येईन’ असं
 हिला सांगून मी लवकरच घराबाहेर पडलो. पण माझ्या कल्पनेप्रमाणं
 गाणं रात्री एकाला न आटोपतां पहाटेचे पांच वाजेपर्यंत झालं ! आहाहा !
 काय बहार झाली म्हणतां ? शेवटची भैरवी ऐकून तर दिल फाटून गेला !
 तशांत तबल्याची साथ त्या सूरजसिंहाची, मग काय विचारतां ? नंतर
 एक तासभर गप्पा गोष्टी झाल्या. घरापर्यंत आलों तों उजाडलं. मग
 म्हटलं, आमच्या राणीसाहेब आमच्यावर रागावल्या असतील. तेव्हां
 त्यांची कांहीं तरी गम्मत करावी, म्हणून त्यांना न कळत आंत शिरलों,
 तों त्यांची गम्मत राह्यली बाजूला नी आमची मात्र चांगलीच गद्धेगम्मत
 झाली ! शिवाय बरण्यांचा चुराडा उडून मुरभ्यांची नासाडी झाली ती
 निराळीच !’ असें म्हणून तो हांसला.

‘पण आम्ही हाक मारल्याबरोबर बाहेर यावंत कीं, नाही ?’
 माधवराव म्हणाले.

‘हिच्याबरोबर तुम्हा मण्डळीचीही थोडीशी गम्मत करावीशी
 वाटली, पण सारंच गाडं फिसकटलं ! आतां ही आमची अकल बाहेर
 पसरूं देजं नका हं. नाही तर गांवांतले लोक तोण्ड काढूं देणार नाहीत !’
 असें म्हणून तो पुन्हा मोठ्याने हांसला.

‘पण अशा स्थितीत तुम्ही राहाणार किती वेळ ? आतां चांगलं
 जरम पाण्यानं स्नान करून स्वच्छ व्हा बरं !’

‘हो, लागतोच आतां त्या नादाला!’ असें म्हणून श्रीनिवास न्हाणीघराकडे वळला. सर्व मण्डळी हांसत व चर्चा करीत घरीं निघून गेली.

जयश्रीची वृत्ति मात्र गम्भीर झाली होती. चलच्चित्रपटाप्रमाणें तिच्या डोळ्यापुढून नाना तऱ्हेचीं शुभाशुभ चित्रें भराभर निघून जात होती. अशा मनःस्थितीतच ती मुकाट्यानें न्हाणीघराकडे गेली व तिनें ‘गरम झरा’ पेटविला. श्रीनिवासनें तिच्याशीं दोन तीनदा बोलण्याचा प्रयत्न केला. पण त्याला उत्तर न देतां ती तशीच दिवा पेटवून मुरब्ब्यांच्या खोलींत गेली, तिनें खिडक्या उघडून उजेड केला आणि बरण्यांच्या सान्या कांचा बाहेर फेकून देऊन व पतनेस्थितीतून वाचलेला मुरम्बा, मुरवळा, लोणचीं दुसऱ्या भाण्डयांतून भरून, ती खोली स्वच्छ केली.

इतकें होत आहे तो ‘झरा’ गरम झाला. श्रीनिवासनें पाणी उसपून घेतलें. जयश्रीनें त्वरा करून ‘हमाम’ सोपची वडी, टॉवेल व चुण्या केलेलें धोतर त्याच्या जवळ नेऊन ठेवलें.

श्रीनिवासनें हांसत, लडिवाळपणानें दोन शब्द बोलून तिच्या गुलाबी गालास स्पर्श केला व ती खुदकन् हांसेल म्हणून तिच्या मुखाकडे पाहिलें. परन्तु या वेळींहि तिनें त्याच्याशीं मूकव्रत धरून गम्भीर चेहऱ्यानें तिथून प्रयाण केलें.

तिचा तो अबोला पाहून श्रीनिवास आपल्याशीं म्हणाला, ‘एकंदरीत प्रकरण फारच गरम झालेलें दिसतंय्! पारा शून्यांशावर आणायला बारचसा प्रयास पडणारसा दिसतो!’

त्याचें स्नान झाल्यावर त्यानें धोतर नेसून, थोडेसें सेंटेड हेअर ऑईल केंसांना चोळलें व त्यांचा भांग पाडला व अंगांत सिल्कन शर्ट चढविला. इतक्यांत जयश्रीनें एका डिशमध्ये लोणी व पावांचे तुकडे व कपभर चहा नेहमींप्रमाणें त्याच्या टेबलावर नेऊन ठेवला. पण तिकडे दुकूनहि न पाहतां व तिच्याशीं न बोलतां तो डोक्यावर टोपी ठेवून मुकाट्यानें बाहेर पडला.

तिनें तो प्रकार पाहिला आणि आपली मात्रा लागूं पडली, असें

बाटून तिला थोडेसे समाधान झाले. आपला अधरोष्ठ चावून ती मनांत म्हणाली, 'करून सवरून आणि माझ्यावरच राग अं ?'

आज ती नित्याप्रमाणे गृहकृत्ये करीत होती. पण त्यांकडे तिचे नीटसे लक्ष्य नव्हते. आज एकदांच नव्हे, तर गेल्या महिन्यांत दोन-चारदां तिच्या संसारसागरांत अशाच तऱ्हेची वादळे झाली होती. लग्न झाल्यापासून असे कधी झाले नव्हते. अन् आतांच कां असे व्हावे, याचे कोडे तिला उलगडत नव्हते. कामे करीत असतांना ती वारंवार चुकत होती, यावरून आपले मन आज ठिकाणावर नाही, याची तिला कल्पना झाली होती. म्हणून स्वयम्पाक करतांना तिने फार सावधगिरी बाळगली. इतकेच नव्हे, तर मन भ्रमिष्ठ झाल्यामुळे सर्व पदार्थांत सर्व जिन्नस व्यवस्थित पडले आहेत की, नाही हे पाहण्याकरितां-प्रथम देवाला नैवेद्य दाखवून-तिने ते स्वतः चाखून पाहिले व त्यांत कमीअधिक तिखटमीठ घाटून ते नीट केले.

रोजच्याप्रमाणे तिने दहाबरोबर जेवणाचे पान मांडले. कारण श्रीनिवासला अकरा वाजतांच ऑफिसला जायचे होते. इतक्यांत तो बाहेरून आला व जेवणाची सूचना मिळतांच पाय धुवून पानावर बसला. अजूनहि स्वारी गरमच होती. दोन चार घांस पोटात जातात न जातात तोच त्याने तोंड वाईट केले आणि चडफडत तो म्हणाला, 'बायका करायच्या म्हणे बायका ! कशाला ! धड जेवायलासुद्धां नीट मिळत नाही ! आज एक जिन्नस चांगला झाला असेल तर शपथ !'

'काय बिघडलंय ?'

'काय बिघडलंय ? खाऊन पाहा म्हणजे समजेल ! भात म्हणजे नुसता चिखल गोपीचन्दन झालाय ! वरणांत मीठ नाही ! आमटीला फोडणी नाही ! भाजीला गूळ नाही ! चटणीत तिखट नाही ! भरतात साखर नाही ! पोळ्या तर नुसत्या चामण्याप्रमाणे वातड झाल्या आहेत ! नी म्हणे 'काय बिघडलंय !'

'आपली स्वारी शुद्धीवर आहे का ?'

'जास्त बोल्ड नकोस. ताट फेकून मारीन !'

‘इतके भ्रम घेण्यापेक्षां जरा नीट भानावर येऊन पदार्थ चाखून पाहिल तर बरं होईल ! ताट फेकलंत, तर मांस डोकं फुटेल, पण आपकं कसं ताळ्यावर येणार ? आजचा प्रत्येक जिवस मी काळजीपूर्वक तयार केल्या बरं !’

‘स्वयंपाक तूं केला असशील काळजीनं, पण खातोय मी ना ? त्याची रुचि मला कळणार की, तुला ?’

‘हां, हा प्रकार होणार हें मला माहीतच. कारण अपराध स्वतः करायचा न मग दुसऱ्यावर रागावून तो जिरवायचा, ही पुरुषांची नीति कांहीं आजचीच नाही. आज जेवतांना खटका उडणार, हें जाणूनच मी सोरे पदार्थ आधीच चाखून पाहिले आहेत बरं ! इतका कांहीं धांगड-धिगा घालायला नकोय !’

आपल्या पत्नीचें हें रामबाण उत्तर ऐकतांच श्रीनिवास तर अगदीच सर्द झाला. आणि एकदां तिच्याकडे रागानें पाहून मुकाट्यानें बेवूं लागला. तेव्हां जयश्रीला अधिकच स्फुरण चढलें आणि तिनें आपल्या तोण्डाचा पट्टा सोडला, ‘काल रात्रीं लूबांत गवयांचं गाणं होतं का ! करतें कीं, तपास ! याबद्दल मी जाब विचारून म्हणून सकाळपासून हीं सोगं चाललींयत ! आम्हीं बायका मरमरून सुम्रास जेवण तयार करतो पण त्याचं कांहीं नवऱ्यांना असतं का ! एका शब्दानें आमच्या भ्रमाचा चुराडा उडवून पार ! मी म्हणतें, बिघडला असेल एखाद्या वेळीं स्वयंपाक, म्हणून काय अशी नवऱ्यांनीं डोक्यांत राख घालायची ? एखादा दिवस नको सहन करायला ! आपलीं तरी ऑफिसांतलीं कामं रोजच्यारोज विनचूक होतात ! वरच्या ऑफिसराकडून कधीं नाहीं ना पुष्पांजली मिळत ! नसेलच मिळत ! पानावर बसून अन्नाची निन्दा होऊं लागली म्हणजे आम्हां बायकांचं हृदय कसं सुरीनं चरचर चिरतं, नी आम्हांला कसा वातना होतात, त्याची कल्पना आपल्याला स्त्रीजन्म आल्याबाबून होणार नाही ! देवानं करावं नी पुढचा जन्म आपल्याला बायकोचाच मिळावा.’

‘अन् तूं माझा नवरा होणार वाटतं !’

‘मी नवरा झालें, तर पाह्यावं तरी आपल्याला कशी फुलासारखी झेलतें ती ! अशी अरेरावी गाजविणार नाही !’

‘हं हं, समजलं ज्ञान ! स्वयंपाक करायला येत नाहीं अजून न म्हणे...’

‘हं, तेवढं मात्र बोलूं देणार नाही ! हॉटेलांत वाटेल तें गिळून यायचं नीं मग घरच्या स्वयंपाकाची कशी गोडी लागणार ? जेवणा-आधींच ढेंकरा देताहांत, त्यावरूनच मी समजलेंय कीं, तें हॉटेलचं घाणेरडं आम्बोण खाऊन आपण आला आहांत म्हणून ! आपल्याला तेंच बरं वाटायचं !’

‘असल्या बायकांशीं गांठ पडल्यावर जेवण तरी कसं जायचं ?’

‘सुग्रास जेवण केलेंय, पण नशीबांत पाह्यजेना ? चलावं, आत्तां शेजारच्या दहा लोकांना बोलावून आणतें नी त्यांना हें खाऊं घालून खऱ्याखोऱ्याचा सोक्षमोक्ष करतें, आहं कबूल ? आपलं म्हणणं खोटं ठरलं तर काय हराल ?’

यावर श्रीनिवास कांहीं न बोलतां मुकाट्यानें कपडे चढवून, सिगार फुंकीत कचेरीकडे चालता झाला. सन्ध्याकाळीं कचेरी आटोपल्यावर तो ब सर्वोत्तम असे दोघेजण गप्पा गोष्टी करीत करीत घरीं आले. सर्वोत्तमाला पाहतांच, कां कोण जाणें, जयश्रीचें पित्त खवळलें आणि ती आपल्या पतीला सन्तापानें म्हणाली, ‘याला आधीं घराच्या बाहेर घालवा बरं ! याच्या पायांतच आपण बिथरत चालला आहांत !’

तिचे ते शब्द ऐकतांच दोघांचेही चेहरे पाहण्यालायक झाले !

: ३ :

मोहनमंदिरांतलि गुलछबू !

तिच्या गुलाबी गौरवर्णाला अबोली रंगाचें गर्मरेशमी, क्षिरक्षिरीत, तलम, पातळ फारच शोभून दिसत होतें. वास्तविक असलें पारदर्शक महा-वस्त्र नेसून वावरताना एखाद्या मर्यादशील स्त्रीला लाजच वाटली असती. पण तारुण्याच्या ऐन बहारीत असलेल्या छबूला आपलें अस्पष्ट, मादक व वस्त्रगाल सौन्दर्य अर्धवट, गुलहौशी तरुणाना दाखवून त्यांना मोह पाडण्याची चटकच लागली होती. अथवा कोणीतरी मुद्दाम ती तशी लावली होती ! तिच्या वर्तुलाकार, उन्नत व पुष्ट उरोजांना अर्धवट शाकणारी, गोंवा फॅशनची, निळ्या वर्णाची, रेशमी, तंग, कटोरा चोळीही आमच्या म्हणण्याची साक्ष देत होती. कारण तीवरून अनेक सुरकुत्यांचा, पदराचा पडदा लपेटलेला होता, तरी ती त्यांतूनही स्वच्छ दृग्गोचर होत होती. अथवा आपल्या तारुण्याच्या गोल, गौरीशंकराभोंवतीं, आम्बटशोकी लोकांचें लक्ष्य धिरट्या घालीत राहावें, असा जणुं काय तिचा संकेतच होता ! तिचा चेहरा, तिचे डोळे, तिची नासिका, तिचे दंत सर्वच कांहीं मोहक होतें. जणुं काय विधात्यानें सर्व स्त्रीसृष्टि निर्माण केल्यावर मनाला समाधान न वाटल्यामुळें पुन्हां चित्रकलेचा क्षपाटून अभ्यास करूनच हें 'मॉडेल' तयार केलें होतें ! हें वास्तविक रत्न एखाद्या सम्राटाच्या जवाहीर खान्यांतच पडावयास पाहिजे होतें परन्तु विधात्यानें तिच्या सौन्दर्याप्रमाणें तिच्या ललाटाचीही खबरदारी न घेतल्यामुळें तें त्रिविक्रमपन्तांच्या हॉटेलांत—मोहनमंदिरांत येऊन पडलें होतें.

पहिल्या व दुसऱ्या प्रकरणांत ज्या गोष्टी घडून आल्या, त्या दिवशीं तीच सन्ध्याकालची, आठ्ठाची वेळ होती. छबू आपल्या ड्रेसरूमवें,

एका मोठ्या विलोरी आरशाच्या टेबलासमोर उभी राहून आपली केशरचना करीत होती. सकाळी व संध्याकाळी याप्रमाणे दिवसांतून दोनदा ती आपली केशरचना करीत असे. इलेक्ट्रिकचा झगझगीत प्रकाश तिच्या कानांतील हिन्यांच्या कुठ्यावर पडून त्या चमूचमू चमकत होत्या आणि नाकांतील हिरकणीही चमकण्याच्या बाबतीत कुठ्यांना साथ करीत होती. गळ्यांत एक मोत्यांची मोहनमाळ व हातांत एकेक मोत्यांची बांगडी—बस ! इतकेंच अलंकार तिने धारण केले होते. पण एवढ्या तुटपुंज्या दागिन्यांनीहि पंधराशे रुपये गिळंकृत केले होते !

आपल्या सौन्दर्याचे कौतुक बाटून ती आपल्याशीच हांसत होती. तिचे ते हांसरे सौन्दर्य उन्मादकारी होतें, यांत शंका नाही. त्यांत सुवासिक सेण्टचा सुवास रूममध्ये दरवळून गेल्यामुळ सारे वातावरणही धुन्द झाले होते.

तिच्या रेशमाप्रमाणे मृदु व लाम्ब असलेल्या केशकलापाची रचना पूर्ण होते न होते, इतक्यांत मागील दार उघडून एक, गौरवर्णाचा, मोहक, प्रौढावस्थेच्या जवळ आलेला तरुण आंत आला. त्याच्याकडे वळून पाहून ती एकदां हांसली आणि पुन्हां आरशांत पाहू लागली.

‘ या पुष्ट, कृष्ण केशकलापावर एक गुलाबपुष्प पाहजेच नाही ? ’

‘ हो अवश्य पाहजे ! ’ छबू मान वळवून स्मित करीत म्हणाली.

‘ मग हें अस्तं खोवलेच पाहा त्यावर ! ’ असे म्हणून त्या तरुणाने स्वतः खडून आणलेले, एक टबटबीत गुलाबाचे फूल तिच्या कुठ्यावर खोविले. ‘ छान ! कितीपण शोभा आली बाला ! पण ती तुला कशी दिसणार ! याम्ब हं, दुसरा आरसा बसतो मागं ! ’ असे म्हणून त्याने एक झटकन दुसरा आरसा आणला आणि तो तिच्या मागे धरला.

‘ फारच चांगले दिसतं हो हें फूल ! विक्रम, तुम्ही की नाही खरे खरे रसिक आहांत पाहा ! फूल घेऊन कसे घेऊन आलात ! ’ असे म्हणून तिने आपले गौर बाहुपाश त्याच्या कप्डामोवती टाकले. इतके झाल्यावर तो रसिक (?) विक्रम तरी ती आकिली कुसुमि कशी दपडीक ? त्यानेही तिच्या ब्रवाळवर्ण अकरीलाकर आपले ओठ ठेवले व आपली

‘रसिक’ ही पदवी स्वीकार्य केली. मग ती दोघेही दार पुढे करून, एका कोऱ्यावर जवळ जवळ बसली, व त्यांच्या मप्पा गोष्टी सुरू झाल्या.

‘विक्रम !’ लडू मग्भीरपणें म्हणाली, ‘आज बरेच महिने माझ्या मनांत एक गोष्ट डांचतेय, ती आज तुमच्यासमोर बोलून दाखवावी, अर्ध मी ठरविलेंय. तुम्हाला वेळ आहेना ?’

‘हो हो, खुशाल बोल !’ विक्रम संशयभिन्न आतुरतेनें म्हणाला.

‘विक्रम ! मी चांगल्या कुळांतली, पण तुमच्या सौन्दर्याला, तुमच्या स्वभावाला, नी तुमच्या रसिकतेला भुलून तुमच्यावर प्रेम केलं, तुम्हाला तन-मन-धनासहित सर्वस्व अर्पण केलं, तें याकरितां का ? माझी चूक झाली का ? मी फसलें का ? एक वर्ष झालं, या शहरीं आपण हॉटेल घातल्यापासून, तुम्ही आतांपर्यंत माझा कसा बरं उपयोग करून घेतलांत ? हॉटेल घातल्याबद्दलही माझं कांहीं म्हणणं नाही; प्राथमिकभाण्डवल तर मीच दिलं; माणसानं कोणताही धन्दा प्रामाणिकपणें करावा नी पैसा कमवावा; पण हें काय ? हा प्रकार मला कसा तरी वाटतो ! माझ्या सौन्दर्याच्या आकर्षणानं हॉटेलचं गिऱ्हाईक तुम्ही आपल्याकडे ओढताहांत ! या आरंभीच्या वर्षांत हॉटेलचा जम चांगलाच बसलाय. पण लोक येतात ते खाण्याकरितां येत नसून मला बघण्याकरितां येतात ! पण या प्रकाराचा आतां मला वीट येऊं लागलाय ! त्यांतून तुम्ही आतां रात्रीं जुगाराचाही अड्डा सुरू केलाय. पण अज्ञानं उभयतांना तुरंगाची हवा न मिळो, म्हणजे मिळविली ! त्यांतून रोजच्या जाग्रणांनीं माझी मोहकता तर नुसती करपून निघतेय. माणसाला योग्य वेळीं योग्य विभ्रांति मिळाली, तरच त्या सौन्दर्यांत मोहकता कायम राहते; नाहीतर कृत्रिम उपायांनीं ती किती टिकाव धरणार ? कोमेजलेल्या फुलावर पाणी मारलं, तर तें कधीं टवटवीत दिसेल का ? ...’

‘कां ? थाम्बलीस कां ?’ विक्रम म्हणाला, ‘तुझे सारे मुद्दे सम्य-स्यावर मग मी उत्तर देणारय !—हं, चालूं द्या !’

‘तसंच ते तिधे—तो सर्वोत्तम, तो श्रीनिवास नी तो जगदीश—ते तिघेही माझ्या नादाला लागलेयूत. काल मेल्यांनीं फराळावर ताब मारून

रात्रभर जुगार काय खेळला, दारू किती ढोंसली नी धिंगाणा किती घातला ! प्रत्येकाला शुद्धीवर आणून, त्यांची घरी पाठवणी करीपर्यन्त माझ्या नाकी नऊ आले. रोज रात्री तर दहा अकरापर्यन्त त्यांची इथें बैठक असतेच ! मला की नाही त्यांच्याबद्दल काळजी वाढूं लागलीय !—’

‘ त्यांच्याबद्दल काळजी ? ती कां म्हणून ? ’

‘ बिचाऱ्यांच्या घरी बायका असतील; इथें तर हे व्यसनी बनत चाललेत; मग त्यांची काय बरं अवस्था होईल ? त्यांचे संसार उध्वस्त होणार नाहीत का ? ’

‘ मग होईनात ! ’

‘ असं कसं म्हणतां, विक्रम ! समजा, आत्तांच्या आत्तां वरून तुळई कोसळून तुमच्या डोक्यावर पडली न तुमचं कांहीं बरं वाईट झालं, तर मला कसं वाटे ! तसंच त्यांना ! ’ छबू म्हणाली, ‘ शिवाय तिघांचीही नजर माझ्याकडे लागल्यामुळं माझ्या मनांत एक निराळीच भीति डोकावूं लागलीय; आज ते तिघे ‘ मित्र ’ म्हणून इथें येताहेत, पण उद्यां माझ्याबद्दल त्यांच्या मनांत मत्सर उत्पन्न झाल्यामुळं एकमेकांचे हाडवैरी बनून ते एकमेकांचा घात करणार नाहीत म्हणून कशावरून ? अथवा तुमच्या तरी जिवावर उठणार नाहीत म्हणून कशावरून ? खी, तिचं सौंदर्य नी त्यामुळं निर्माण झालेला उन्माद मोठा भयंकर असतो ! राक्षसी डायनामाईटच तो ! केव्हां स्फोट होईल, याचा नियम नाही ! नी त्यांत त्यांना जुगार-दारूंचा पाठिम्बा, मग काय विचारता ? म्हणून म्हणतें, पाहा, विचार करा नी माझ्या सौन्दर्याच्या जोरावर हें हॉटेल, हे ‘ मोहनमन्दिर ’ न चालवतां, पक्कानाच्या लज्जतीवर, सरळ चालवा ! ’

‘ नुसत्या पक्कानांच्या जोरावर माझं हॉटेल कसं चालेल ? मी खव्यांत निम्मा बटाट्याचा गीर मिसळून त्याची बर्फी करतो; केशरांत तर निम्मा रंग मिसळतोच; बुन्दीच्या कळ्या तेलान्त तळल्यावर मग त्यावर साजूक तूप शिम्पून त्याचे लाडू बळतो; भजांची-जिलबीचीही तीच अबस्था; शिळ्या भाज्या, भजीं एकत्र वाटून त्यांची चटणी बनवतो; उरल्यासुरल्या ठसळी एकत्र गरम करून न त्यांना चमचमीत फोडणी देऊन त्यांची

मिसळ करतो; तवकील मिसळून बासुन्दी अन् पीठ मिसळून श्रीखण्ड— असलीं हीं आमचीं पक्कानं, नी किम्मत मात्र दुप्पट घेतो; तोच तोच चहा उकळून देतो; स्वच्छता तर काडीचीही नाही; नुसती बरची फॅशन मात्र पाहून घ्यावी ! असल्या हॉटेलांत तूं नसलीस तर कोण येणार ? रात्रीचा गुप्तपणें माडीवर आड्डा घातलाय म्हणून तर आमची चलती आहे ! तुझ्यामुळंच भिकार पदार्थांचे दुप्पट पैसे मिळतात. आपण वाटेल तर जुगारांत भाग घेऊं नये. शिवाय तुला दागदागिने मिळाले ते ? आत्तां मला तत्वज्ञानाच्या गोष्टी सांगतेयस, पण बघतां बघतां त्या सर्वोत्तमाला भुरळ पाडून आठशें रुपयांच्या हिऱ्यांच्या कुड्या उपटल्यास, त्या श्रीनिवासला भुलवून मोत्यांच्या बांगड्या लाटल्यास, अन् त्या जग्या-पासून दोनशें रुपयांचा शालू लुंगावलास; अन् वर त्यांना स्वतःच्या अंगाला हात लावून देत नाहीस ती नाहीसच ! हें सारं पचवून ठेकर दिल्यावर आतां हा वेदान्त आठवला होय ?'

‘या वस्तु घेतांना त्यावेळीं मला बरं वाटलं, पण आतां मला कससंच होऊं लागलंय ! माझ्या सौन्दर्याची ही अशी विक्री करायची, म्हणजे मी ‘वेड्या’ आहे कां, विक्रम ? वाटेल तर या वस्तु परत देऊं का ?’

‘तेवढं मात्र करूं नका बरं, बाईसाहेब !’

‘तें कां ?’

‘असल्या आत्मघातकी नीतीच्या कल्पनांनींच आमचा देश धुळीला मिळाला ! दुसऱ्याला लुबाडून आपला आत्मा तुप्त करणं, हीच परमेश्वराची—तो असल्यास—नीति आहे, समजलीस ! कुठल्याहि प्राण्याला दुसऱ्याचा जीव घेतल्यावांचून जगतांच येणार नाही ! ‘अहिंसा’ हें सृष्टिविरुद्ध तत्त्व आहे ! देव बलवन्ताचा पाठीराखा असतो. मग तें शरीरबल असो कीं, बुद्धिबल असो. जपानानं चीनचा लचका तोडून आणि इटलीनं अबिसिनियाचं नरड फोडून हेंच ईश्वरी तत्त्व देखतां डोळा जगाला दाखविलंय ! दुर्बलांना जगांत जगण्याचा हक्क नसतो ! फळ-फळाबळं काय किंवा पशुपक्षी काय, सर्वांचा संहार करूनच मनुष्यप्राणी

जबलंयु ! इतकंच नव्हे, तर आतांपर्यंतच्या सर्व महात्मांनीं हजारो प्राण्यांच्या मांसाचावर ताब मारूनच देवधर्माच्या, दवेमायेच्या न नीतीच्या गप्पा शोधल्या आहेत !...'

‘महात्माजींनीं सुद्धां ?’

‘हो हो, महात्माजींनीं सुद्धां ! महात्माजी एक मांस खात नसतील फळं खातातच ना ? प्रो. बोसनीं वनस्पतीलाही प्राण आहे, वनस्पति ही सुद्धां एक जीवसृष्टि आहे, असा शोध लावून तो सिद्ध करून दाखविलेला आहे. हातांत कुन्हाड घेऊन झाड तोडायला निघालं असतांना तें भीतीनं कसं थरथर कांपतं, हें दाखविण्याचीं यंत्रं त्यांनीं निर्माण केलीं. यत्. अर्थात् ‘वनस्पत्याहार’ हा सुद्धां हिंसेच्याच कक्षेत येतो. जिल्ह्याचं आम्बलेलं पीठ काय असतं ? दही म्हणजे काय ? दूध म्हणजे तरी काय ? कोठ्यांविधि प्राण्यांचा समुदाय ! त्यांना तळून, घुसळून मारल्या. वांचून आमचीं पक्कानंच तयार होत नाहीत ! मोठे प्राणी मेलेले दिसतात, क्षुद्र कीटक दिसत नाहीत, एवढाच काय तो फरक !’

‘मग तुमचं म्हणणं तरी काय आहे ?’

‘लोकांचे बंगले बेलाशक धुळीला मिळवून आपले बाबे उठवायला कांहीं हरकत नाही ! नीतीच्या कल्पना या कृत्रिम आहेत. साधेल तितका स्वार्थ साधणं, हीच नैसर्गिक भावना आहे. आपला डाव साधून आपला तळीराम गार व्हावा, म्हणून भोळ्याभाबड्या लोकांच्या डोळ्यांत धूळ फेंकण्याकरितांच, लुच्च्या लोकांनीं या नीतीच्या कल्पना आपल्या सुरीक मेन्वूंतून काढल्या आहेत. निसर्गानं निर्माण केलेल्या सम्पत्तीवर कांहीं एखाद्या विशिष्ट व्यक्तीचाच हक्क नाही. ज्याला लुबाडतां येईल, त्यानं ती बेलाशक लुबाडावी, चैन करावी आणि एखाद्या दिवशीं आयुष्य सम्पल्यावर जगाला लाय मारून अज्ञात जगांत चालतं व्हावं !’

‘अन् देवानं शिक्षा केली तर ?’

‘देवो दुर्बलघातकः। हजारों उण्ट, गाई, बकरी, मेण्ढ्या, कोम्बडीं मटकावणाऱ्या देवाला आम्हांला शिक्षा करण्याचा काय अधिकार आहे ! अन् देवाचं स्वरूप तरी अजून नक्की कुठं ठरलंयु ?’

प्रत्येक देशांत देव निराळा आहे, आणि हिंदुस्थानांत तर वेद-कालापासून आतांपर्यंत देवाचीं स्वरूपं सारखीं बदलताहेत ! देवाचा हाच जगाला सम्येक्ष आहे. 'प्राण्या ! दुसऱ्याच्या रक्तमांसावर खुशाल आपलं रक्त मांस वाढीव !'

'तुमची ही किल्लोसफी ऐकून अंगावर तर कांटाच उभा राहतो !'

'करतांना करतां न बोलतांना कां लाज !—म्हणून म्हणतो, तुझं सौन्दर्य विकून मी पैसा मिळवतो—देह तरी नाहीना विकीत !—'

'इतकं करायला तयार झालेले तुम्ही तें सुद्धां कराल !'

'ऐक, तुझं सौन्दर्य विकून पैसा मिळवितों न दोषं चैन करतो, यांत कांहीं वावगं नाही. आपण जसा कलेवर, गोड गळ्यावर, हुषारीवर पैसा मिळवतो, तसंच हें. कुलीन, सुशिक्षित सिनेमा नटी तरी काय करतात ! तुझ्यासारखा सौन्दर्यावरच पैसा मिळवितात ना ! फ्रान्स-मधल्या तरुणी आपले सुन्दर केंस कापून देऊन पैसे मिळवितात, तर कित्येक आपले हवे तसले फोटो देऊन मिळवितात. तसंच हें. तुझ्या सौन्दर्याचा दिग्विजय आहे हा ! शेकडो वेडण्यांना आपल्या नादी लावून तूं आपल्या पायाशीं लोळवतेयूंस, हें तुझं सामर्थ्य तूं कमी समजू नकोस !—' ही शेवटची विक्रमाची मात्रा मात्र छबूच्या मनावर अचूक लागू पडली. कारण ती एकदम मनापासून हांसली आणि तिनें प्रेमभरानें त्याला कडकडून मिठी मारली.

आणखी कांहीं तो बोलणार, इतक्यांत त्याला बाहेरून कोणीतरी हांका मारल्या, 'अहो, त्रिविक्रमयन्त ! आंत आहांत का ? येऊं का आम्ही ? कांहीं विषडणार नाही ना ?'

हे शब्द ऐकतांच दोघे दोहों बाजूस शाळीं आणि त्रिविक्रमयन्त म्हणाले 'या अवश्य या !'

त्यांची आज्ञा मिळतांच सर्वोत्तम, श्रीनिवास व जगदीश असे तिथेजण आंत आले आणि त्या दोघांच्यासमोर खुर्च्या ओढून बसले.

'वाः आमच्या गुलछकूतार्हनीं खूपच घाट केलायू कीं ! आजच्या

पातळाचा कलर खूपच मारू दिसतोय बुवा!’ असें म्हणून सर्वोत्तमानें तिचें पातळ हातांत घेऊन पाहिलें !

‘सर्वानाच समाधान वाटेल, असं कांहीं तरी करायचं न् दुसरं काय?’ तिरप्या नजरेनं त्याच्याकडे पाहात व स्मित करीत छबू म्हणाली.

‘काल रात्रभर आम्ही इथें मौज केली, पण—’ सर्वोत्तम म्हणाला, ‘आमच्या तिला संशय येऊन तिनें आज आमची खूपच हजेरी घेतली! आमचं बरंचसं बेण्ड बाहेर फुटलेलं दिसतंय! या जगदीशाची साक्ष काढून तर तिनें आम्हांला चांगलंच गप्प बसवलं!’

‘अन् आमचीलासुद्धां संशय आलाय!’ श्रीनिवास म्हणाला, ‘आज सबन्ध दिवसभर खटका सुरू आहे. आज सन्ध्याकाळीं ऑफीस-मधून आल्यानन्तर आमच्या हिनें, माझ्याबरोबर या सर्वोत्तमालाही पुष्पांजली वाहिली. मग तें प्रकरण मिटवतां मिटवतां माझ्या नाकीं नऊ आले!’

‘अन् आमच्या घरीं तरी काय आज असंच झालं! आमची आहे थोडीशी भोळी. तिला कांहीं संशय आला नव्हता. छबूताई, तुम्हाला तुमच्या फोटोचा एन्लार्ज करून द्यायचं कबूल केलं होतं, पण तुम्ही इतकी घाई कराल अशी माझी कल्पना नव्हती. मी दोनप्रहरीं चार वाजतां सर्वोत्तमाच्या घरीं सहज गेलों न् तुम्ही इकडे तो फोटो न् पत्र आमच्या घरीं पाठविलंत. आमच्या गैरहजेरींत तें पडलं आमच्या पत्नीच्या हातांत. आणि मग जो कांहीं गहजब झालाय, तो कांहीं विचारूं नका! ‘छबूताई’ अशी तुम्ही सही केली होती. तेवढ्यावर आमची अब्रू बचावली. नाहीं तर आला होता कठिण प्रसंग!’

‘अय्या! असं होईल अशी माझी कल्पना नव्हती!’ छबू थोडीशी घाबरून म्हणाली, ‘एवढ्यावरच निभावलं ना?’

‘मला वाटतं,’ पन्त म्हणाले, ‘आतां यापुढं तुम्ही तिघांनीं आपल्या बायकांना संशय न येईल, असं वागावं, हें उत्तम! थापा मारायच्या झाल्या, तरी सर्वांची एकवाक्यता होईल, असं आधीं कांहीं ठरवीत चला. नाहीं, तुम्ही इथें येऊन कांहीं गैर करतां, अशांतला

भाग नाही. तरी पण संसारांतल्या सहचारिणीला विनाकारण कां दुखवा ? त्यांच्यासम्बन्धानं तुम्ही कांहीं तरी लग्नांत शपथ घेतलेली आहेच कीं, नाही ?

‘ आजच्या अनुभवावरून तरी ’ सर्वोत्तम म्हणाला, ‘ तुमचं म्हणणं आम्हांला खरं वाटूं लागलंय. आतां यापुढें आम्ही चांगलीच खबरदारी घेणार ! काय, श्री, जगदीश, खरं कीं, नाही ? ’

‘ अलबत ! ’ दोघांनींही माना डोलविल्या.

‘ कांहीं गरम गरम आणूं कां ? ’ पन्तांनीं नम्रपणें विचारलें. ’

‘ कशाला ? ’ श्रीनिवास म्हणाला, ‘ आतां तर घरीं जेवायचंय ! ’

‘ किशा ! ’ छबूनें मंजुळ स्वरानें पुकारलें, ‘ थोडीं गरम भजीं, शेव न् स्पेशल चहा घेऊन ये वरं ! ’ आतां मात्र ‘ नको ’ म्हणण्याची कुणाची छाती होईना.

आणखी कांहीं गोष्टी होतात न होतात तोंच सर्व साहित्यासह किशा आला. सर्वांनीं त्या जिनसांवर यथेच्छ ताव मारला. चहा प्याल्यानंतर श्रीनिवास व जगदीश आपआपले खिसे चांचपूं लागले, तों झटकन् सर्वोत्तमानें एक पांचाची नोट काढली आणि छबूच्या हाताला स्पर्श करून ती त्यावर ठेविली आणि प्रसन्न मुद्रें त्या तिघांनीं त्या जोडप्याचा निरोप घेतला.

‘ चित्रा ! ए चित्रा ! ’

‘ कोण आहे तें ? ’

‘ अग मी तुझा तो ! ’

एक नवयौवना दार उघडून बाहेर आली आणि हांसत म्हणाली, ‘ आपण का आलां माझे ते ? यायचं. सुस्वागतम् ! तयार आहे बरं अंल चहा-शिरा-उप्पीटम् ! ’ असें म्हणून तिने त्याचा हात धरला आणि ती त्याला आंत घेऊन गेली.

आत जातांच जगदीशने कपडे काढले. चित्रेने मोरीवर पाट माण्डून ट्यूपेस्ट, ब्रश, साबण व टोवेल आणून ठेवला. त्याने दन्त-धावनाचा समारम्भ आटोपला आणि तो शिऱ्या-उप्पीटावर ताव मारण्याच्या तयारीने बैठकीवर बसला. चित्राही सर्व खाद्यपेयांच्या सामुग्रीसह येऊन त्याच्या समोर बसली आणि त्याच्याकडे पाहता, हांसत म्हणाली, ‘ स्वारी आत्तां येईल ही माझी कल्पनाच होती. म्हणून मी हें आधी चटकन् करून ठेवलं. स्वारी कुठें होती रात्रभर ! ’

‘ तो सर्वोत्तम न् जगदीश आहेना ? त्यांनीं अडकवून ठेवलंना मला गेली आखी रात्र ! मी ‘ नको नको ’ म्हणत असतां मला सिने-माला नेलं. तिथून नेलं त्या गोविन्दरावाच्याकडे न् तिथें माण्डला बिझि-कचा डाव. मला तर असं झालं होतं कीं, केव्हां एकदां घराकडे येईन. माझी इकडे येण्याची आतुरता पाहून त्यांनीं जास्तच वात्रटपणा चालविला. चांगला तन्बल पहाटे पांचापर्यन्त डाव चालविला न् नन्तर कॉफिविफीचा समारम्भ करून आत्तां सहाला आमची सुटका केली !—माझा कांहींच पत्ता नाही, असं पाहून तूं नाहीना घाबरून गेलीस ? ’

‘ थोडीशी म्यालें ’ चित्रा म्हणाली, ‘ पण लागलीच मनाला धीर आला. म्हटलं, स्वारी कांहीं लहान नाही. असेल कुठें तरी स्नेहालोक-त्याच्या घरी ! ’

शिरा सम्पवून उप्पीटाची बशी आपल्याकडे ओढीत असतां जगदीश म्हणाला, ‘ आणखी नाहीना माझ्याबद्दल कांहीं भलता सल्ला संशय आला ! ’

‘ छे छे ! हें काय हें ? मी सुदैवाची म्हणून तर इकडची स्वारी मला लाभली ना ! ’ असें म्हणून तिने त्याच्याकडे कृतशतापूर्ण प्रेमळ दृष्टीने पाहिलें. तिच्या दृष्टीला दृष्टि भिडतांच जगदीशाचें अन्तःकरण थराळून त्याच्या अंगावर रोमांच उभे राहिले. इतक्यांत हलकेंच, अदृश्य-पणें त्याच्या कानांत कोणी तरी विचारलें, ‘ जगदीश ! तूं अव्याज मनोहर, प्रेमळ चित्रेचा-एका भोळ्या भावळ्या जिवाचा केवढा भयंकर विश्वास-घात करीत आहेस ! ’ ‘ छे छे ! ’ त्याने बेभान स्थितीत एकदम मोठ्याने उत्तर दिलें.

‘ छे : छे : ? छे छे काय ! ’ हांसत चित्रेने विचारलें.

‘ तसं नव्हे. म्हटलं, तूंही सुरू करना ! का तुला मी भरवूं ? ’

‘ आपण उप्पीट खावं. मी खातेय इकडे शिरा. ’ असें म्हणून ती शिरा खाऊं लागली. ‘ बरं आजचे जिनस कसे काय झालेत ? ’

‘ वा : तूं गोड, तुझा हात गोड, तुझं मन गोड, मग हें जिनसही ‘ गोड गोड ’ कां होणार नाहीत ? चहा तर नुसता अमृता बनलाय ! सध्यां सहचारिणीला कोणतंही पक्कान आलं नाही तरी प्रत्यक्षाच नाही, पण मुख्यतः चहा आला पाह्यजे ! तो उत्कृष्ट आला की, संसार बहमीचा झालाच म्हणून समज ! ’ असें म्हणून त्याने चहाचा कप रिकामा केला. इकडे चित्रेनेही आपला चहा सम्पविला.

‘ आपले जसे क्लृप्त आहेत तथा आम्ही मैत्रिणी मिळून एक क्लृप्त काहूं का ? ’

‘ खेड्यांत लेडीज क्लृप्त आहेत ! त्यांच्या ‘ ऑईन ’ हो म्हणजे शाळ ! ’

‘छे: बाई ! तो फारच श्रीमन्त, मोटारवाल्याबाईचा आहे !
आमचा आपला मध्यम स्थितीतल्या बायकांचा असणार !’

‘काढा, पण रात्र रात्रभर राहायला मिळणार नाही, तिकडे !’

‘तें का ? मग तुम्ही पुरुष राहतां तें ?’

‘पुरुषांची गोष्ट वेगळी आहे !’

‘अगबाई ! पण गळ्यांतला बदाम काय झाला ?’ त्याच्या गळ्याकडे लक्ष्य जातांच ती घाबरून म्हणाली, ‘कुठें पडला बिडला नाही ना ?’

बदामाचें नांव काढतांच जगदीशाचा चेहरा खरकन् उतरला. वास्तविक बदामानें चार दिवसांपूर्वीच सराफाचें दुकान पाहिलें होतें परन्तु चित्रेचें मात्र त्याच्या सावधगिरीमुळें त्याकडे आतांपर्यन्त लक्ष्य गेलें नव्हतें. या चार दिवसांत, तिनें बदमाबद्दल विचारलें, तर काय उत्तर द्यायचें हें त्यानें आगाऊ ठरवून ठेवलें होतेंच. परन्तु तो निर्ढावलेला पक्का बदमाष नसल्यामुळें तिच्या अचानक प्रश्नानें त्याच्या मनावर परिणाम झाला इतकेंच. तो आपल्या भाषेत सहजपणा आणण्याचा प्रयत्न करीत म्हणाला, ‘सोन्याचा बदाम ना ? अग, त्याची साखळी तुटली म्हणून तो नीट करायला सोनाराकडे टाकलाय. आतां लावील पन्धरा-वीस दिवस तो खण्ख्या सोनार ! सोनं महाग झाल्यामुळें ‘काम नाही’ म्हणून आधीं लेकाचे ओरडत असतात. पण काम दिलं, तर वेळेवर देतील तर शपथ !’

‘मग कांहीं हरकत नाही. नाहीतर म्हटलं, कुठें पडला बिडला की, काय ? बाकी आपल्या गळ्याला तो फारच शोभत होता हो ! सारखें पाहत बसावंस वाटे !’

‘छे: छे: ! बायकांच्या गळ्यांत जसे दागिने शोभतात, तसे पुरुषांना मुळीच शोभत नाहीत ! सौन्दर्याच्या शिखरावर सोन्याचा कळस बसविला की, त्याला मनोहारित्व येणारच !’ जगदीश मिस्तिलपणें हांसत म्हणाला. तेव्हां चित्रा म्हणजे ‘चला जा ! तुम्ही आतांही फारच चावट व्हायला लागलांत !’

रात्रीचें जागरण झाल्यामुळें तेल्याचें मालीश करून गरम पाण्यानें स्नान करतांना जगदीशाला अतिशय आनन्द झाला. स्नान आटोपतांच तर त्याला झोंप येऊं लागली. जेवणाची वेळ झाली तशी तो पाटावर बसला, पण त्याला झोंप न आवरल्यामुळें तो पेंगू लागला. तेव्हां चित्रा त्याची नानाप्रकारें चेष्टा करूं लागली. तिनें चेष्टा केली, टाळ्या वाजविल्या कीं, त्यानें डोळे उघडावें, हांसावें दोन घांस खावे आणि पुन्हा पेंगू लागावें, असा प्रकार चालला होता. एकन्दरीत तो आज शोपेंतच जेवला, असें म्हणावयास हरकत नाही. त्याचें आंचवणें होतें न होतें तोंच, तिनें चटदिशीं हात धुवून त्याला बिछाना पसरून दिला. तिनें दिलेला विडा चघळून व सिगारचे एक दोन झुरके मारून स्वारीनें शय्येवर जी लोळण मारली, ती तबबल दोनप्रहरचे चार वाजेपर्यन्त !

चार वाजतां स्वारीनें डोळे उघडले आणि आपल्या प्रियपत्नीला हाक मारली, 'चित्रा !'

'आहे, तयार आहे चहा ! उठायचं होतं !'

'शाब्बास ! याच नांव बायको !' असें म्हणून तो एकदम उठला, त्यानें चूळ भरली आणि तिनें तयार केलेला तो लज्जतदार चहा प्राशन केला. आतां त्याला पूर्ण हुपारी आली. त्यानें कपडे चढविले आणि तिच्या सफरचन्दासारख्या टचटचीत व गुबगुबीत गालावर टिचकी मारून तो म्हणाला, 'मी सर्वोत्तमाकडे जाऊन येतो हं. थोडसं काम आहे. स्टूडियोकडे कोणी आलं तर बसायला सांग. या जागरणानं आजचं सारं वर्कही राह्यलं ! बऱ्याच जणांच्या कॉपीज घ्यायच्या होत्या !' असें म्हणून तो निघून गेला.

सर्वोत्तमाच्या घरीं जातांच सुरेखनें त्याची साक्ष कशी काढली आणि आपल्या पतीची फजिती कशी केली, तें पहिल्या व तिसऱ्या प्रकरणांत येऊन गेलेंच आहे. आतां इकडे पुढें काय झालें तें पाहूं.

जगदीशाला जाऊन पांचदहा मिनिटें होतात न होताच तोंच 'मोहनमन्दिरा' तीळ पोऱ्या किशा एक फोटो व एक पत्र घेऊन जगदीश. रावांचें नांव पुकारीत आला.

‘फोटोग्राफर जगदीशराव आहेत का ?’

‘नाहीं. बाहेर गेलेत. काय काम आहे ? तुमचं नांव काय ?’

‘माझं नांव कुण्णराव. मी मोहनमन्दिरांत मॅनेजर आहे चाळीस रुपयांवर ! त्यांना हा फोटो न पाकीट द्यायला आलोय. तुम्ही कोण त्यांच्या ?’

‘मी त्यांची पत्नी !’

‘होय का ? मग तुमच्याजवळ द्यायला काही हरकत नाही.’ असे म्हणून त्याने तो फोटो आणि बन्द लखोटा तिच्या स्वाधीन केला. ‘या फोटोचा मोठा फोटो करायचाय ! यांनीच पाठविलाय. या हं त्यांच्या जवळ. विसरूं नका !’ किशा ऐटीत म्हणाला.

‘या बाई कोण हो ? कुणाचा फोटो हा ?’

‘म्हणजे ? तुम्हाला माहीत नाही का ? या आमच्या मालकीणबाई गुल्-नव्हे-छबूताई ! याच्यामुळंच तर आमचं हॉटेल एक वर्षाच्या आतच भरभराटीला आलं ! फारच हुषार आहेत या ! शहरांतली सारी हॉटेल् चीत मेस्त्यामुळं सारे त्वंपुरा करताहेत आमच्या नांवानं !’

किशा निघून गेला. चित्रा त्या नखरेल लीकडे निरखून पाहूं लागली. ‘असलीं मादक मोहिनी दृष्टीला पडल्यावर पुरुष वेडे व्हायला काय उशीर ?’ ती मनांत म्हणाली; पण तिला आपल्या पतीबद्दल मात्र संशय आला नाही. कारण धन्यानिमित्ताने असल्या किती तरी भानगडी जगदीशाकडे येत असत. पण इतक्यांत तिचें लक्ष त्या बन्द लखोट्याकडे गेलें. तिनें तो सहज फोडला आणि वाचला. त्यांत पुढीलप्रमाणें मजकूर होता. ‘प्रिय जगदीशराव यांस नमस्कार. आपण सांगितल्याप्रमाणें फोटो पाठविला आहे. तर सिपियाकलरमध्ये त्याचा एन्लार्ज करून लवकर पाठवून द्यावा. आपली प्रिय छबूताई.’ हें पत्र वाचतांच तिच्या अंगाचा तिलपापड उडाला. तिला एकदम आपल्या पतीचा जबरदस्त संशय आला. या गुलछबूच्या जाळ्यांत स्त्रींनीं आपला यति संपविल्या, असें तिला वाटूं लागलें. आतां ती एकेक बाबीची सासळी बुडवूं लागली. कालच्या रात्रीचें जागरण हा त्या सासळीतील चवचा घुसा होता. कारण अशी जागरणें गेल्या महिन्यांत दोन तीन शाळी होती. तिच्या वैजकडे त्यांनीं ते

पत्र दहा वेळां तरी वाचलें असेल. आणि पंचवीस वेळां तरी मत्सरानें त्या फोटोकडे पाहिलें असेल. शेवटीं तिनें तो रागानें समोरच्या भिन्तीवर ताडकन् आपटला आणि स्वतःचें मन शान्त करण्याकरितां म्हणून ती कुठें तरी जवळच्या देवळांत बसण्याकरितां निघाली.

तिनें ब्लाऊज बदलण्याकरितां म्हणून कपाट उघडलें. ब्लाऊज बदलला. सहज दागिन्यांचा डबा उघडून पाहिला, तो त्यांत सोन्याच्या गोटांपैकीं एक गोटा कमी ! त्याबरोबर तिच्या पोटांत चर्रर झालें. साखळीचा एकेक दुवा वाढूं लागला. तिनें बत्ती पेटवून सारें घर शोधलें, पण गोटाचा पत्ता नाही ! नाही म्हणायला तिला एक चमत्कारिक बिल मात्र सांरडलें. 'लक्ष्मीनारायण आणि कम्पनी' या कापड दुकानाचें होतें तें.

जगदीशानें दोनशें रुपयांचा एक शालू घेतला होता. एकशें ऐंशी रुपये दिले होते. वीस द्यायचे होते. आणखी एक दुवा सांपडला. ती मनांत म्हणाली, 'हा बनारसी शालू तर चार दिवसांखालीं घेतलेला दिसतोय, पण कधीं आणलाय घरीं ? डोळ्यांनीं पाहयलासुद्धां नाही मी ! म्हणजे, गळ्यांतला बदाम, माझा गोटा, हें शालूचं बिल नी ही बया यांचा कांहीं परस्पर सम्बन्ध आहे कीं काय ?'

तिनें दिवा मालवला, दाराला कुलूप लावलें आणि खात्री करून घेण्याकरितां ती तें बिल घेऊन तडक 'लक्ष्मीनारायण आणि कम्पनी'च्या दुकानीं गेली. आणि तिनें मुनीमाला विचारलें, 'हें बिल तुमचंच काय ?'

'होय. आमचंच. चार दिवसांपूर्वीं जगदीशरावांनीं शालू नेलाय, अजून वीस रुपये द्यायचे आहेत. आपण आणलें आहेत का देण्याकरितां ?'

'नाहीं. सहज विचारायला आलें होतें.' असें म्हणून ती झट-क्यानें परतली आणि आपल्या घराकडे आली. तिनें पुढील दार पुढें केलें आणि विछाना पसरून त्यावर ती धाडदिशी पडली आणि स्फुन्दून स्फुन्दून रडूं लागली.

चित्रा मनाची फार कोमल होती. आपला सौभाग्यदेव एका

चाण्डाळणीच्या मोहपाशांत सांपडला, याचें तिच्या जिह्वारी फार लागलें होतें. लग्न शाच्यापासून ही कल्पनाही तिला माहीत नव्हती. अजमासे साडेपांच, पावणेसहाच्या सुमारास जगदीश सर्वोत्तमाच्या घराकडून आला. त्याची चाडूल लागतांच चित्रा ताडकून उठली आणि तिनें धांवतच जाऊन जगदीशाच्या गळ्याला कडकडून मिठी मारली आणि त्याच्या वक्षःस्थलावर मान टाकून ती मोठमोठ्यानें हुन्दके देऊन रडूं लागली.

जगदीशानें आपल्या हातरुमालानें तिचे डोळे पुसले आणि धावरलेल्या आवाजानें तो म्हणाला, 'चित्रा ! चित्रा ! काय झालं तुला ? कां तूं रडतेस ?'

'नाहीं नाहीं ! मी आपल्याला त्या कवटाळणीच्या पाशांत कधीही जाऊं देणार नाहीं !' चित्रा स्फुन्दत म्हणाली.

'सांग ना काय झालं ?'

चित्रा, धावत स्टूडियोकडे गेली. तिनें छबूचा फोटो आणि पत्र आणलें. त्याच्यापुढें तो फोटो धरून ती म्हणाली, 'ही कोण !—सांगा गडे !—ही कोण !—जलदी सांगा !'

तो फोटो पाहतांच जगदीश अन्तरी दचकला. परन्तु वरून तसें न दाखवितां तो म्हणाला, 'ही त्रिविक्रमपन्त हाटेलवाल्याची पत्नी छबूताई ! हा फोटो तुझ्याकडे कसा आला ?'

'हें पत्र न हा फोटो एक पोऱ्या देऊन गेला. खात्रीनं, गडे, या बाईच्या सम्बन्धांत आपला पाय घसरलाय ! आपण कबूल करा अथवा न करा, पण मी पक्कं ताडलंय कीं, ही बया आमच्या संसाराचं बाटोळं करायला बसलीय ! दुर्दैवा ! तुला आमचा सोन्याचा संसार बघवला नाहीं का रे !'

'पण तूं कशावरून म्हणतेस हें ?'

'गळ्यांतला बदाम न माझा गोट विकून तुम्ही दोनघे रुपयांचा झालू आणलांत आणि चार दिवसांपूर्वी या बाईला नेऊन दिलांत ! हा पाहो त्याचा पुरावा—हें बिल !—अजून बीस रुपये द्यावे आहेत !—'

‘हात्तेच्या ! याचमुळं का माझा तुला संशय आला !’

‘म्हणजे हा पुरावा कांहींच नव्हे का !’

जगदीश बेफिकिरपणें बोलत होता खरा. पण त्याचें तोंड या बिन-तोंड पुराव्यानें काळोठिक्कर पडलें होतें. तें दिसूं नये म्हणून तो वरचेकर रमालानें पुसण्याचें निमित्त करीत होता. ‘आतां तुला शालूची सारी खरी हकीकत सांगतो. ते आपले ‘कांगाव’चे देशपांडे आहेत ना ! त्यांचा निरोप आला की, ‘एक दोनशें रुपयांपर्यंत शालू पाठवून द्या’ म्हणून. त्यांच्याहयें कांहीं लग्न आहे वाटतं. तेव्हां तुम्हा एक गोट मोडला, बदाम विकला, त्याच्या भरतीला जवळची थोडीशी रक्कम घातली आणि तो घेऊन परस्पर पाठवून दिला. स्नेही पडले, नाही कसं म्हणायचं ! त्यांच्याकडून रक्कम आली की, पुन्हां दागिने करणार !’

‘मग मला कां दाखविला नाही तो ?’

‘आतां खरं सांगूं तुला ! तुला भ्यालों !’

‘मला ?’

‘होय. कदाचित् तो शालू पाहून तुझ्या तोण्डाला पाणी सुटलं नी ‘असला शालू मलाही पाहिजे’ असा हट्ट तूं धरून बसलीस तर करा काय ? या भीतीनं मी तो तुला दाखविला नाही. तूं शालू नेसलीस, तर तूं मला अधिक सुन्दर दिसशील, अन् तुम्हीही होस भागेल, या सान्या गोष्टी खऱ्या, पण यावेळीं दोनशें रुपये आणूं कुठले !—तरी पण तुला एक जरीचं चान्दणी पातळ घेणारच आहे मी !’

पातळाचें नांव ऐकतांच तथा स्थितीतही तिच्या चेहऱ्यावर हास्य चमकलें.

‘आतां या पत्राचा खुलासा करावा !’

‘पत्र उघडच आहे. खुलासा काय करावचा त्यांत ?’

‘यांत ‘प्रिय जगदीशराव’ असं कसं म्हटलंय हिनं आपल्याला !’

‘वेडी रे वेडी ! अग, अशी लिहिण्याची हल्लीं पद्धतच आहे मुळी ! इंग्रजीची नकल आहे ही !’

‘अन् खाली ‘आपली छबूताई’ कसं लिहिलंय तिणं ! आप-

त्याला 'आपली' म्हणण्याचा काय तिला अधिकार ! नी पुन्हां 'प्रिय' म्हणतेयच !—नाहीं ग बाई ! यांत कांहींतरी भानगड दिसतय !'

अग, 'आपली,' 'प्रिय' म्हटलं म्हणून काय झालं ? पण आपल्या नांवाच्या पुढं हिनें 'ताई' म्हटलं आहेना ? 'ताई' कुणाला म्हणतात ? बहिणीला ना ? झालं तर मग ! ती मला बहिणीप्रमाणं आहे ! म्हणूनच तिनें मला 'छबूताई' म्हटलं आहे. तूं माहेरीं गेल्यावर मला इतकी पत्रं धाडशीस, त्यांत कुठें 'आपली चित्राताई' म्हटलं नाहीस ग ? कशी सही करीत होतीस ? 'आपली लाडकी चित्रा !' तशी आहे का सही हयं ? 'साप साप !' म्हणून भुई बडविण्याची बायकांना संवयच ! कसे झालों तरी आम्ही फोटोग्राफर. सर्व लोकांशीं आमचा सम्बन्ध येणार. कांहीं स्त्रियांचे फोटो आम्हांला एकान्तांतसुद्धां काढावे लागतात. कांहीं गोषांत जाऊन काढावे लागतात. कांहीं चोरून काढावे लागतात. कित्येक वेळीं स्त्रियांचा—चांगल्या कुलीन स्त्रियांचा ओचाकासोटा आम्हांला न्नीट करावा लागतो. पदर सावरावा लागतो. बुचड्यावर फुलं खोवावीं लागतात. गालाला, हनुवटीला हात लावून तोण्ड सरळ करावं लागतं, म्हणून का तूं धांवत येऊन माझा हात धरणार ? का या प्रकारांत आमची वाईट वासना असते ? आम्हांला भलतीकडे लक्ष द्यायला वेळ आहे कुठें ? कुणी कडून काम चांगलं होऊन गिऱ्हाइकाची शाबासकी मिळविली, कीं आम्ही मिळवली ! 'अतिपरिचयादवज्ञा !' बायकांच्या अंगाला अंग लागलं तरी त्याचें आम्हांला कांहीं वाटत नाही !—आतां तरी झालं का मनाचं समाधान ?—चित्रा ! तुला पन्नास पोरीतून निवडून काढली, ती का कुणातरी बाजारबसवीच्या प्रेमपाशांत सांपडून तुझी पायमल्ली करण्याकरितां ?—चित्रा ! तूं माझ्या काळजाचा तुकडा आहेस बरं तुकडा !'

‘पण पुरुषाचं मन चंचल असतं म्हणतात. भुंगा कधीं एका फुलावर ठरलाय का ?’

‘हा भुंग्याचा दोष नाही; फुलाचा आहे ! तूत होण्याइतका 'मधुरस' त्याला एकाच फुलांत सांपडेल, तर तो भुंगा सतरा फुलं शोषण्याची यातायात करील कशाला ? पण माझं हें फूल तसं आहे का ?

या फुलाला असं बाहुपाशांत घेतलं नी या गोड अघरसुधेंत तन्मय झालं कीं, आत्मा तृप्त! खरोखर हें माझं भाग्य पाहून एखाद्या सम्राटालासुद्धां माझा हेवा वाटत असेल!’

‘तें कांहीं नाहीं. ज्याअर्थी मला आपला संशय आला आहे, त्याअर्थी आतां मी चोवीस तास आपल्याला नजरकैदेत ठेवणार! कर नाहीं त्याला डर कशाची? आपल्याला ‘हं’ म्हणायला कांहीं हरकत नाहीं!’

‘हरकत नाहीं! खुशाल मला आपल्या बाहूंच्या बन्दीखान्यांत ठेव! मग झालं?’

‘आतां मात्र मला धीर आला!’ असें म्हणून ती खुल्या दिलानें हांसली. या नन्तरची हकीकत तिसऱ्या प्रकरणांत आलीच आहे.

गेल्या चार प्रकरणांत वर्णन केलेल्या गोष्टी एकाच दिवशीं, पण निरनिराळ्या वेळीं घडून आलेल्या आहेत. त्यानन्तर आतां चार पांच दिवसांची हकीकत आम्ही या प्रकरणांत सांगणार आहोंत.

केव्हांही जा, श्यामसुन्दराच्या मन्दिरांत स्त्रीपुरुषांची नेहमीं गर्दी असे. तें देवालय जुनें, भव्य व सुन्दर तर होतेंच, परन्तु शहरांतील सर्व देवालयांत त्या देवालाला अग्रेसरत्वाचा मान असल्यामुळे त्यांतील सर्वच कार्यक्रम थाटाचे व कुतुहलजनक होत असत. अर्थात् या देवालयांत इतर देवालयांपेक्षां गर्दीही बेफाम जमत असे.

मनुष्यांच्याप्रमाणें देवांच्याही ललाटीं दैवाची स्थापना केली असावी, असें दिसतें. देवापेक्षां दैव एका मात्रेनेंच श्रेष्ठ आहे, असें नव्हे, तर तें कर्तबगारींतही तसेंच आहे. कारण आपण शहरांत शेकडो देवळें बान्धलेलीं पाहतों, पण सर्वच देवांच्या नशीबीं सारखी पूजाअर्चा कुठें असते ? एखाद्या देवावर तिन्हीत्रिकाळ पंचामृताचे पखाली पखालीनें अभिषेक होत असतात, तर दुसऱ्या देवाच्या दैवीं साधें स्नान तर नसतेंच, पण दारें उघडीं पडलीं, तर त्यांना कुऱ्या—मांजरांचा दुर्गंधीयुक्त अभिषेकहि सहन करावा लागतो ! कित्येक देवांना पंचपक्वान्नांचे ढीगच्या ढीग नैवेद्य दाखविले जातात, तर कित्येकांची सहा सहा महिने एकादशी—शिवरात्र चाललेली असते. कित्येकांची विजेच्या झगझगीत प्रकाशांत पांच पांच तास उत्साहमूर्त सजविली जाते, तर कित्येकांच्या नशीबीं पांच पांच महिने साध्या गोण्या तेलाची मिणमिणती पणतीही येत नाही. असेच सर्व

प्रकार. पण आमचा श्यामसुन्दर मात्र नशीबवान देवांपैकी होता. त्याचें वैभव एखाद्या संस्थानिकाप्रमाणें होतें.

हौशी, गवशी आणि नवशी अशा तिन्ही प्रकारच्या लोकांची या देवाल्यांत नेहमीं चैनचंगळ चालत असे. अनेक सुन्दर तरुणींचे मुख-चन्द्र पाहायला सांपडून, आरतीच्या धकाधकीत किंवा प्रदक्षिणेच्या गर्दीत त्यांच्या अंगांना स्पर्श करायला मिळत असे, हा हौशी लोकांचा लाभ होता. बायकांच्या, मुलांच्या गळ्यांतील दागदागिन्यांवर-निदान पाद-त्राणांवर तरी-डह्या मारायला सांपडत असे, हा गवशी लोकांचा लाभ होता; आणि विचारे अल्पसंख्याक नवशी केवळ देवदर्शन व सोहाळे यांच्याकरितां येत असत. इतर भानगडीकडे त्यांचें लक्ष्यच नसे. ध्यान-धारणोपासना हाच त्यांचा लाभ !

संध्याकाळच्या पांचाचा सुमार होता. प्रदक्षिणा घालतां घालतां तीन तरुणींची एकत्र गांठ पडली, कांहीं बोलणीं झालीं आणि प्रदक्षिणा आटोपल्यावर त्या कांहीं गोष्टी करण्याकरितां, सभामंडपाच्या एका कोप-ऱ्यांत जमल्या व अगदीं जवळ जवळ बसून हळूहळू कांहीं बोलूं लागल्या.

त्या तरुणी दुसऱ्या तिसऱ्या कोणी नसून वाचकांना परिचित असलेल्या सुरेखा, जयश्री व चित्रा याच होत्या.

सुरेखा म्हणाली, 'आपण तिघीजणी इथें एकत्र सहाजिकपणें जमलों, हें छान झालं ! नाही तरी मी तुम्हां दोघींना भेटण्याकरितां बोला-वणारच होतें म्हणा. '

'माझ्याही मनांत तुम्हां दोघींची भेट घेण्याचं होतं ! ' जयश्री म्हणाली.

'माझ्याही मनांत तसंच होतं ! ' चित्रा म्हणाली.

'तुम्ही एवढं खूप लक्षांत ठेवा, आम्हां तिघींवर साखाच प्रसंग कोसळलेला आहे ! त्याचं निराकरण तिघींनीं मिळून केलं, तरच होईल. '

'तें कसं काय ? ' चित्रेनें विचारलें.

'चारपांच दिवसांपूर्वीं-मला वाटतं गेल्या सोमवारीं रात्रीच-तुम्हा दोघींचे यजमान घरीं होते का ? ' सुरेखेनें विचारलें.

‘ नव्हते. ’ जयश्री म्हणाली.

‘ नव्हते ? कुठें गेले होते ? काय सांगितलं त्यांनीं ? ’ सुरेखें विचारलें.

‘ जॉलीक़्ळांत खुदाबक्षाचं गाणं होतं, तिकडे गेले होते म्हणे. ’ जयश्री म्हणाली.

‘ ठीक आहे. जॉलीक़्ळांत शोध करूं याचा. ’ सुरेखा म्हणाली, ‘ बरं, चित्राताई, तुमचे यजमान ? ’

‘ आमची स्वारी—’ चित्रा म्हणाली, ‘ तुमच्या न् यांच्या पति-राजांबरोबर सिनेमा पाहून म्हणे त्या गोविन्दरावांच्याकडे शिक्षिक खेळायला गेली होती. ’

‘ पाहा पाहा, किती थापा मारताहेत ते ! ’ सुरेखा जरा रागांत म्हणाली, ‘ आणि आमच्यांनीं सांगितलं कीं, ‘ जगदीशरावांच्या प्रताप-चौकांतल्या घरांत ‘ काव्यगायनचर्चा ’ सुरू होती, तिकडे गेलों होतो म्हणून. ’ आहे कीं, नाहीं मौज ? गेल्या सोमवारीं तिथीचेही पति सबन्ध रात्रभर घरीं नव्हते, एवढी गोष्ट खरी. असं गेल्या महिन्यांत तीन चार वेळां झालं ना ? ’

‘ होय. ’ त्या दोघी म्हणाल्या.

‘ मी ठाम सांगतें ’ सुरेखा म्हणाली, ‘ आम्हा सर्वांचे पतिराज एकाच ठिकाणीं कुठें तरी गेले असले पाहिजेत. आमचे म्हणतात, ‘ जगदीशरावांच्या घरीं काव्यचर्चा होती; ’ जयश्रीबाईंचे म्हणतात, ‘ क़्ळांत गाणं होतं; ’ नी चित्राताईंचे म्हणतात, ‘ आमच्यांना नी श्रीनिवास-रावांना घेऊन शिक्षिक खेळत होतो ’ म्हणून; म्हणजे एकाच्या हकीकतीचा सबन्ध दुसऱ्याशीं जुळत नाहीं. खोटं कधीं पचत नाहीं. यावरून यांत कांहींतरी भयंकर मानगड आहे, असं नाहीं का तुम्हांला वाटत ? ’

‘ हो, असा आम्हांला संशय आला आहे ! ’ चित्रा म्हणाली.

‘ सबन्ध रात्रभर आम्ही यांच्या काळजीनं तळमळत पडावं नी

यांनी बाहेर रंग उडवावेत, हे तुम्हांला पसंत आहे काय ?' सुरेखेने निश्चयाने विचारले.

‘ नाही ग बाई ! आम्हाला असलं कधीच पसंत पडणं शक्य नाही !’ जयश्री म्हणाली, ‘ त्यातून आमचे कधी हॉटेलांत जात नव्हते, परंतु तो एक सध्या त्यांना नाद लागलाय. त्यामुळं रोज आमच्या घरी जेवणाच्या वेळीं खटके उडतात ! कसाही स्वयंपाक करा, त्यांना आपला गोडच लागत नाही. मग स्वयंपाकाची उमेद तरी कशी राहणार ? जेवण होईपर्यंत रोज पसापसाभर तरी माझ्या डोळ्यांतून पाणी जातं ! दोन्ही वेळ चाललंय असं !’

‘ नी आमच्या घरांतला एकेक दागिना जात चाललाय !’ चित्रा रडकुण्डीला येऊन म्हणाली, ‘ तुम्ही विचार करा, एकेक दागिना करतांना या दिवसांत किती यातायात पडते ती. पण ते चुटकीसरसे नाहीसे करतांना यांना काहींमुद्दां वाटत नाही ! गळ्यांतला दोन तोळ्यांचा बदाम गेला, माझा एक गोट गेला, हातांतली आंगठी गेली ! मला वाटतं आमचे ते त्या हॉटेलांतल्या छबूच्या नादाला लागले असावेत. यांनी तिला दोनशें रुपयांचा शालू खचित घेऊन दिलाय. आतां पहिल्यासारखं जेवणही नीट चवीनं होत नाही.’

‘ आतां बरोबर कल्पना जुळली.’ सुरेखा आनंदाने म्हणाली, ‘ त्या हॉटेलांतच तिघांनीं सोमवारची रात्र काढली असली पाह्यजे. आमचेंहि आतां पूर्वासारखे घरांत नीटसे जेवीत नाहीत. आमच्या घरचा पैसाहि गुप्तपणे खर्च होत असावासा वाटतं. साबकारीत लाखो रुपयांची उलाढाल होत असल्यामुळं हातांत पैसा भरपूर खेळतोय. त्यामुळं इतक्यांतच माझ्या दागिन्यांपर्यंत पाळी येणार नाही म्हणा. पण असंच चाललं, तर तोही प्रसंग लवकरच आल्यावांचून राहणार नाही !—बरं, केव्हां केव्हां तुमच्या पतिराजांच्या श्वासोच्छ्वासाला कसली तरी आम्बट—स्पष्टच विचारतं दारूची घाण येते का ?’

‘ हो, मला अशी संशय आलाय खरा.’ जयश्री नाक मुरडून म्हणाली.

‘मलाही आलाय् !’ चित्रेनें दुजोरा दिला.

‘शालं तर मग. हॉटेलचं गलिच्छ खाणं, मद्यपान नी वेद्यामोह या आयुष्याची धुळघाण उडविणाऱ्या तिकाटण्यांत हे तिघेही खचित सांपडलेत!—आणि इतक्या सर्व गोष्टी असल्यावर त्यांत चौथा चांडाळ जुगार नसेल म्हणतां !’

‘अगवाई ग !’ घाबरून चित्रा म्हणाली, ‘नी मग ?’

‘मग काय ?’ जयश्री म्हणाली, ‘यावर कांहीं तरी उपाय काढलाच पाह्यजे !’

‘यावर तुम्ही काय करायचं ठरविलं आहे ?’ सुरेखेनें विचारलें.

या संकटाची आम्हाला नीटशी कल्पना नसल्यामुळें याबद्दल आम्ही कांहीं तसं नक्की ठरवलं नाही. जयश्री म्हणाली.

‘यावर उपाय तरी काय करायचा आम्ही बायकांनीं ? नशिबी असेल तें भोगणं भाग आहे.’ कपाळाला हात लावून खिन्नपणें चित्रा म्हणाली.

‘छेः छेः, आतां असं म्हणून भागणार नाही. मग आम्ही शिक्षण घेतल्याचा नी वर्तमानपत्रं वाचल्याचा फायदा काय ?’ सुरेखा गंभीरपणें म्हणाली, ‘याचा नक्की शोध लावून यावर कांहीं तरी उपाय काढलाच पाह्यजे. चित्राताई, कपाळाला हात लावून बसण्याचे ते दिवस गेले म्हटलं. आतां आमच्या आम्हींच जर जागरूक राह्यलों, तर आमची कांहींतरी धडगत आहे. या बाबतींत पुरुषांची पाहा कशी एकी असते ती ! बायकांना छळण्यांत सारे पुरुष तेवढे मेले एक. कुणी कुणाची निन्दा करीत नाही. पुरुषांना ताळ्यावर आणतांना तोच घडा आम्ही बायकांनीं गिरविला पाह्यजे. एक रात्र आम्ही बायका कुठे बाहेर राह्यलों असतो नी अशी थापाथापी चालविली असती, तर आमच्या पुरुषांनीं आकाशपातळ एक केलं असतं. परवां तर म्हणे, मुम्बईला एका हॉटेलांत एक रात्र आपली पत्नी राह्यली, म्हणून तिच्या नवऱ्यानं आत्महत्या केली ! मग आम्ही काय करावं ? कांहींही करून यांना आम्ही व्यसनांतून सोडवलंच पाह्यजे. तुमचे पति तुम्हांला हवे आहेत ना ?’

‘हैं काय विचारणं सुरेखाताई ?’ जयश्री म्हणाली, ‘आमची आमच्यांच्यावर खरीखुरी प्रीति आहे हो !’

‘नी आमचे सुद्धां माझ्याशीं गेल्या महिन्याच्या आधींपर्यंत अति-शय प्रेमानं वागत होते.’ चित्रा म्हणाली.

‘म्हणजे’ सुरेखा म्हणाली, ‘सर्वांची सर्वांवर प्रीति आहे, ही गोष्ट नक्की. केवळ हैं मधेंच आगन्तुक संकट आलंय; पाणी स्वच्छ आहे, फक्त त्यावर शेवाळ जमलंय; असंच ना तुमचं म्हणणं ? ठीक आहे. काढूंया यावर कांहींतरी उपाय !’

‘पण आम्हां सर्वांच्या स्वान्या खन्याच व्यसनांत सांपडल्या आहेत की, आम्ही सान्या जणी संशयानं कांहीं तरीच करीत चाललों आहोंत, याचा आधीं विचार केला पाह्यजे.’ जयश्री जरा विचार करून म्हणाली.

‘पूर्ण विचार करूनच या भानगडींत पडूं.’ सुरेखा म्हणाली.

‘हॉटेलचा मॅनेजर कृष्णराव आहेना, तो आहे माझ्या थोडासा ओळखीचा.’ चित्रा म्हणाली, ‘त्याला कांहीं प्रश्न विचारले, तर बऱ्याच गोष्टींवर प्रकाश पडेल, असं मला वाटतं.’

‘ठीक आहे. त्याची भेट घेऊं नी माहिती काढूं. समजा, आमच्या कल्पनेप्रमाणं आमचे पतिराज या व्यसनांत गुरफटले आहेत, असं सिद्ध झालं तर तुम्ही काय करणार ?’

‘आम्ही तुम्हाला पुढारी करूं. तुम्ही सांगाल तसं ऐकूं.’ जयश्री म्हणाली.

‘माझंही म्हणणं जयश्रीबाईंच्या सारखंच आहे.’ चित्रा म्हणाली.

‘फार छान ! तुम्ही देवासमोर बसून असं सांगताहांत, हैं फार चांगलं झालं !’ सुरेखा म्हणाली, ‘वेड्या भगिनींनो ! आपल्यावर काय संकट कोसळूं पाहातंय, याची तुम्हांला कल्पना नाही. आतां कुठें संकटाला आरम्भ होतोय, म्हणून तुम्हाला तें जाणवत नाही. पण पुढें तुमचे हाल कुत्रासुद्धां खाणार नाही, समजलांत ! सध्यां तुम्ही पति-प्रेमाच्या सांवलीखाळीं बसून आनन्दानं संसारसुखाचं अमृत प्राशन करताहांत. पण तुमच्या सौभाग्यमन्दिराला जमीनदोस्त करण्याकरितां केवढी

मोठी घूस लागलीय, बाचा तुम्ही अवश्य शोध करून तिचा सत्यानाश करण्याची खटपट करायला नको का ? दारू, वेद्या नी जुगार यांच्या पायांत आमची लक्षावधि रुपयांची असलेली सम्पत्ति बघतां बघता नाहीशी होऊन, आमच्या हातांत भिकेचं परटं केव्हां येईल, याचा नियम नाही, अशी मला क्षणोक्षणीं भीति वाटून माझ्या अन्तःकरणाचा धरकांप होतोय ! गर्भश्रीमंताची मी सुलगी, गर्भश्रीमन्ताची मी सून, गर्भश्रीमन्ताची मी पत्नी, असं असूनही मी इतकी भित्तेंय, तर तुमची काय अवस्था होईल नी तुम्ही किती भ्यालं पाह्यजे ? मी गरीबीलाही भीत नाहीं नी गरीबी म्हणजे कमीपणाही समजत नाहीं. नवरात्रायकौत अव्यभिचारी प्रेम असेल, तर मीठभाकरीचा संसारही सुखाचा होतो, नी शोंपडीलाही राजवाड्याची शोभा येते. पण ती गरीबी मूळची असावी. व्यसनानीं आलेली नसावी. नाहीतर जिथें ' फुलं वेंचलीं, तिथें गोंवऱ्या वेंचण्याचा प्रसंग ' येतो ! मूळचा गरीब असेल तर त्याला गरीबीचं दुःख तरी कसलं होणार ? पण श्रीमन्ताचा गरीब झाला, तर त्याचे हाल विचारुं नका. त्यावेळीं वैभवांतले दिवस आठवतात नी गरीबींतल्या दुःखाचे चटके अधिकच बसू लागतात. पण एवढं एकच संकट आपल्यावर कोसळेल, असं तुम्ही समजूं नका. एकपरी हें संकट पुरवेल, पण याच्याही पुढचीं संकटं फारच भयंकर आहेत. मग समाजानं नवऱ्यांना दिलेले शिष्याश्राप मुक्ताध्यानं ऐकावे लागतील. अब्रूपरी अब्रू जाऊन घरादारांचे लिलांव डोळ्यासमोर होतील. ज्या आपल्या मुली चांगल्या घरीं पडायच्या त्यांना वाटेला त्या ठिकाणीं लोटावं लागेल. सोन्यासारखे मुलगे भिकेला लागतील. रोज खटके उडून लाथाबुक्यांचा मार खावा लागेल. नवऱ्यांच्या हातापायांत खळखळलेल्या शृंखला, पाण्यानं भरलेल्या डोळ्यांनीं पाहाव्या लागतील. प्रसंगीं खून होतील. आत्महत्या होतील. शीलावर दरबडे पडतील !

‘ अगघाई ग ! देवा इयामसुन्दरा ! तुलाच रे बाबा, आमची काळजी ’ हात जोडून डोळ्यांत पाणी आणून चित्रा म्हणाली.

‘ इतक्या थरावर गोष्टी जातील म्हणतां ? ’ भिऊन जयश्रीने विचारलें.

‘खात्रीनं !—विचार करा. जगाकडे पाहा. पण आपण त्वरा करून सावधगिरी बाळगिली, तर मात्र असले प्रकार होणार नाहीत.’ सुरेखा म्हणाली, ‘आरली चाण्डाळचैन चालविण्याकरितां हे पुरुष’ आपल्या बायकांचीही वाटेल तशी विल्हेवाट करायला मागं पुढं पाहत नाहीत. एवढा मोठा धर्मराज, पण त्यानंसुद्धां जुगारांत बायकोला पणाला लावली. मग इतरांची काय कथा ?—परवां त्या वसन्तरावानं काय केलं माहीत आहे ना तुम्हाला ?’

‘हो, मी त्याची कांहीं तरी भानगड ऐकतेय खरी !’ चित्रा म्हणाली.

‘काय केलं त्यानं ? जयश्रीनं विचारलें.

‘वसन्तरावाला लागला दारूचा नाद. घरचे पैसे संपले. इस्टेटीची राखरांगोळी झाली. राह्यली एक रूपवती बायको. शेवटीं त्याच्या सुपीक डोक्यांत अशी कल्पना आली की, श्रीमन्त, गुलहौशी तरुणांना आपल्या पत्नीचा देह विकून आपली चैन चालवावी; नी त्या प्रमाणं तो मेला आपल्या पत्नीला तसं करायला सांगूं लागला. शेवटीं त्याचं पर्यवसान असं झालं की, तिनें अब्रूकरतां अंगावर रॉकेल ओतून जीव दिला ! पाह्यलंत, पुरुष किती उलट्या काळजाचे असतात ते !—याकरितां म्हणतें, आम्हां तिधींचे पति मित्रमित्र असून एकजुटीनं व्यसनांत गुरफटले आहेत, तर आतां आम्ही तिधींनीं एकजुटीनंच याचा प्रतिकार केला पाह्यजे. नुसतं मुळमुळू रडत बसून चालणार नाही !’

‘मी श्यामसुन्दराला साक्षी ठेवून सांगतें की, सुरेखाताई, तुम्ही सांगाल तें ऐकायला मी तयार आहे !’ असें म्हणून जयश्रीनं सुरेखेच्या हातावर वचन दिलें.

‘देवाला साक्षी ठेवून मीही तुम्हांला यांच्याप्रमाणंच वचन देतें !’ चित्रेनेंही जयश्रीचेंच अनुकरण केलें.

‘भगिनीनो, अजून विचार करा नी माझ्या कटांत यायचं असलं तर या. मी कांहीं जुन्या चालीच्या बायकांसारखी गरीब गाय नाही. मी वाटेल ते जालीम उपाय काढीन. ते तुम्ही अमलांत आणले पाह्यजेत. मग पाठीमागं पाऊल घेतां उपयोगी नाही की, पतीच्या कपटी मोह-

बालांत सांपडतां उपयोगी नाही. आमच्यांत फाटाफूट झाली कीं, मग मात्र पति सुधारण्याची आशा करूं नका. कदाचित् माझे उपाय तुम्हाला चमत्कारिक वाटतील; पण ते अचुक आहेत, याबद्दल मात्र खात्री बाळगा. कुणाची पर्वा ठेवण्याचें कारण नाही कीं, कुणाला भ्यायची जरूरी नाही. एवीतेवी आमचें सौभाग्य घसरणुण्डीला लागलंय. त्याला सावरतां सावरतां कदाचित् आपल्या हाताला यश येईल किंवा अपयशहि येईल. जें फळ मिळेल तें पदरांत घेण्याची तयारी पाहजे. मी तिघा क्षणांचाही स्वभाव जाणून आहे. मूळचे तिघेही उत्तम आहेत, पण प्रसंगानं विघडलेले आहेत. मूळचे तिघेही प्रेमळ आहेत. अजूनही—निदान वरकरणी तरी—त्यांचें आमच्यावरचें प्रेम कमी झालं नाही. अजूनही ते आम्हांला मितात नी अजूनही त्यांना आपल्या अब्रूची चाड आहे; त्यामुळं आमच्या प्रयत्नांना यश येईल, असं नव्याणव हिशानं वाटतं !

‘ आतां पहिल्यानं काय करायचं ? ’ जयभीनें विचारलें.

‘ आपल्या नवऱ्याशीं भाण्डायचं नाही; अतिशय प्रेमानं वागायचं. हें पहिलं कार्य ! ’ सुरेखा म्हणाली.

‘ बरं दुसरं ? ’ चित्रेनें विचारलें.

‘ त्या हॉटेलच्या पोऱ्याला आणून, त्याला कांहीं पैसे चारून त्याची जबानी घ्यायची ! ’ सुरेखा म्हणाली.

‘ तिसरं ? ’ जयभीनें विचारलें.

‘ ते जर हॉटेलंत जात असले, तर हरहुन्नर करून, तिथं गुप्तपणें जाऊन त्यांचे प्रकार डोळ्यांनीं पहायचे ! ’ सुरेखा म्हणाली.

‘ नी मग ? ’ चित्रेनें विचारलें.

‘ मग त्यावर उपाय काढायचा ! ’ सुरेखा म्हणाली. ‘ मग ठरलंना आपलं ? ’

‘ हो हो, ठरलं ठरलं ! ’ दोघींनीं अनुमोदन दिलें.

‘ हें अगदीं गुप्त राहूं द्या हं. चला तर आतां. वेळ बराच झाला. माझ्या मोटारीतनंच तुम्हांला तुमच्या घरी पोचवितें ! ’

श्यामसुन्दराला पुन्हां एकदा वन्दन करून तिघी जणी मोटारीत बसल्या.

:६: त्या तिघी जारिणी बनणार?

गेल्या प्रकरणांतील हकीकत होऊन एक दोन दिवस लोटले होते. दोनप्रहरचे तीन वाजले होते. कांहीं कामकाजाकरितां सर्वोत्तम बाहेर गेला होता. दिवाणखान्यांत सुरेखा आपल्याशीच कांहीं विचार करीत बसली होती. शेवटीं तिचा कांहीं नक्की विचार ठरला आणि तिनें रघूला हाक मारली, 'रघू!'

रघू येऊन तिच्यासमोर अदबीनें उभा राहिला.

'रघू, मोहनमंदिर हॉटेलच्या मॅनेजराचं नांव काय?'

'मल्ला वाटतंय, त्या हॉटेलला मानेजरच नाय.'

'कृष्णराव म्हणून कोणी मॅनेजर आहेत ना?'

'किशनराव? छे: चाय्कापी घायला पोरं हायेती, त्यामन्दी 'किशा' म्हून पोरगा बरीक हाय. पन किश्वराव म्हून कोनी न्हे!'

'बरं, त्या किशाला का होईना, एक पंधरा बीस मिनिटाकरितां बोलावून आणशील का?'

'व्हय. आनीन की. कुटं आनूं? इतं?'

'छे: छे:! त्या भीनिवासरावांच्या जयभीबाई आहेत ना? त्यांच्या वरी!'

'म्हज्जे आपुन तकडं जानार व्हय?'

'होय. मीच तिकडे जाणार. शॉफरला मोटार तयार करायला सांग!'

'जी व्हय.' असें म्हणून रघूनें मोटार तयार करण्याची बर्दी दिली आणि तो मोहनमन्दिरात येऊन दाखल झाला. तिथे त्यानें किशाला

एकीकडे गाठलें आणि तो त्याला म्हणाला, 'तुजंच नांव किशा न्हव काय ?'

'होय. माझंच नांव किशा. काय पाह्यजे तुला ? लवकर बोल. मला वेळ नाही !'

'अर, व्हय. माहीत हाय मला, तुला येळ न्है त्यो. पर मला ह्यें सांग. या होटलमन्दीं किशराव म्हून कोन मानेजर हाय ?'

'अरे, मीच तो मॅनेजर. मलाच कृष्णराव म्हणतात.'

'लई ब्येस ! बराच गावलास म्हनायचा. तुला आमच्या बाई-सायबांनीं जरा बलावल्या एक पन्दरा ईस मिनिटं. आपल्या मालकाची परवानगी घेऊन चल बरं माझ्या संगट !'

'कुठल्या तुझ्या बाईसाहेब ? मला मुळींच वेळ नाही. मोठा आलाय लोकाचा !'

'अरं मर्दा, असा का उड्या मारतुयास नव्या खोण्डावानी टना. टन् ? आमच्या बाईसाब का तुला फुकट बलावल्यात व्हय ? सबन्द म्हैना राबराबून, मरमरून इतं जें तुला मिळनार न्है, त्यें अर्द्या तासांत मिळलं, याची दकल हाय का, कोमडीच्या ?'

'काय म्हणतां ? इतकं मला बक्षीस मिळेल ?'

'मग आमची धनीन मोटारींत उगीच बसतीया व्हय ? तुज्या-सारख्या पोराला तसंच हात हालवीत परत पाटवील ? लई गुन्मची न्, उदार बग आमची धनीन. पेरमाची माय माजलीच म्हननास !'

'कुठें जायचंय ?'

'चल माझ्या संगट गुमानं. नेतों तुला बराब्वर !'

'मला तूं फसवून कुठेंतरी नेणार नाहीसना ? नाहीतर इकडे माझ्या नौकरीचे बारा वाजतील म्हणून म्हणतों !'

'अरं, चलर. कां उगाच शंका काडतुयास ? या रगूनं तुल्य ठक-वलं, तर याला पायांतलं पायपोस काढून मार कीं !'

'ठीक आहे.' असें म्हणून किशानें त्रिविक्रमपन्तांपासून अर्ध्या तासाची रक्का घेतली आणि तो रघूबरोबर निघाला. तेव्हां तो म्हणतो, 'किश्या,

ल्येका, कपडं बदल कीं. असल त्येल्याच्या जांवायावानी घाणेरड, काळ-
मिट्ट कपड घालूनश्येनी जानार व्हय त्या राजाच्या रानीसमोर ? ”

‘याशिवाय दुसरे कपडेच नाहीत स्वच्छसे माझ्याकडे. आहेत ते
याहीपेक्षां घाण आहेत !’

‘बरं, चल तर त्यांचं तुज्याशीं काम हाय. तुज्या कपड्याशीं
नहै !’

वाटेनें जात असतां किशानें जिज्ञासेनें विचारलें, ‘रघू, तूं
मला कुणाकडे नेतो आहेस न काय काम आहे रे तिथें ?’

‘ततं गेल्यावर समदं समजल, समजलास ?’

किशा त्याच्याबरोबर मुकाट्यानें चालू लागला. त्याच्या मनांत
नाना प्रकारचे विचार येऊन जात होते.

इकडे मोटार तयार होतांच सुरेखा भरदिशी जयश्रीच्या घरीं येऊन
दाखल झाली. तिला पाहतांच जयश्री पळतच तिच्याकडे आली आणि
हांसत म्हणाली, ‘या या !’

‘श्रीनिवासराव घरीं नाहीत ना ?’

‘छे: छे:, या वेळीं कसे घरीं असतील ! ऑफिसांतून यायला
साडेपांच, सहा वाजतील. चला आंत बसूं.’

‘ठीक. माझी कल्पना होतीच तशी. चला.’

दोघी जणी एका छोट्याशा, पण सुन्दर रीतीनें शृंगारलेल्या खोली-
मध्ये येऊन खुर्चीवर बसल्या.

‘तो हॉटेलचा मॅनेजर कृष्णराव आहे ना त्याला बोलोवणं पाठ-
विलंय. इथेंच घेऊन येईल रघू. त्याला जरा खुलवून, मधाचं बोट
लावून, खरी बातमी काढून घेऊं. आतां येईल इतक्यांत तो.’ असें
म्हणून सुरेखा एकदम उठली आणि बाहेर येऊन आपल्या शॉफरला
म्हणाली, ‘जगदीशरावांचा आर्टस्टूडियो तुला माहीत आहेच. त्यांच्या-
इथें जा न त्यांच्या बायकोला—चित्राताईंना इकडे घेऊन ये. अशशाळ
तद्दशा या म्हणावं. एक वीस मिनिटं जरूरीचं काम आहे.’

‘ठीक आहे.’ म्हणून शॉफरनें मोटार स्टार्ट केली व दहा मिनि-

टांत चित्रेला श्रीनिवासाच्या घरांत आणून सोडली. तिला पाहतांच सुरेखा म्हणाली, 'या चित्राताई. कृष्णराव मॅनेजरांची-साधल्यास-जबानी घ्यायची आहे. ती सर्वांच्यासमोर झालेली बरी. तुम्ही होतात म्हणायच्या घरी. काय करताहेत फोटोग्राफर ?'

‘कोणी मण्डळी आली आहेत. ग्रूप काढण्याच्या गर्दीत आहेत.’

इतक्यांत रघू किशाला घेऊन आला व त्याने सुरेखेला तो आल्याची वर्दी दिली. तेव्हा ती म्हणाली, ‘रघू, आमच्यासमोर एक खुर्ची मांड पाहू.’

‘कशाला जवळ बसवतां त्येला ? कुठला मानेज्वर त्यो ? कपब्रशा इसाळणारा पोऱ्या हाय. अंगाला घान तर वसकन् येतीया !’

‘रघू, बाबा, आपल्या कामाकरितां हें सारं सहन केलं पाह्यजे बरं ! येऊं दे घाण. आण तूं आपला त्याला माझ्यासमोर.’

रघूने त्यांच्यासमोर, पण थोडीशी लांब एक खुर्ची ठेवली व किशाला आणून तिच्यावर बसविलें.

किशा अजमासें पंधरा सोळा वर्षांचा पोऱ्या होता. जागरणांनीं आणि नाना तऱ्हेच्या व्यसनांनीं या आरम्भीच्या वयांतच त्याचीं गालफडें बसून त्याचे डोळे खोल गेले होते. अमर्याद धूम्रपानानें त्याच्या ओंठावर व उजव्या हाताच्या तळव्यावर व बोटावर ताम्बूस काळे डाग पडले होते. तोण्डांत विडा होताच. डागळलेल्या ओंठावर त्याचा लाल रंग कांहीं विचित्रच दिसत होता. त्याचे कपडे म्हणजे एक हाफशर्ट व एक हाफ पॅण्ट इतकेच होते. पण त्यावर तेलातुपाचीं इतकीं पुटें चढलीं होती कीं त्यांचा मूळचा रंग कोणता होता, हें एखाद्याला प्रतिशेनेंही सांगतां आलें नसतें. त्याच्या डोक्याला कांहींच नव्हतें. बरें, केंसांचेही विंचरणे वगैरे कांहींच नसल्यामुळे ते पिंजारलेल्या चवरीसारखे दिसत होते. रघूने सांगितल्याप्रमाणें खरोखरीच तो खुर्चीवर येऊन बसतांच त्याच्या अंगांची दुर्गंधि सुटली. पण त्याला बाईट वाटूं नये म्हणून, सुरेखेनें त्याच्या लक्षांत न येईल अशा पद्धतीनें सुवासिक रुमाल नाकाशीं धरण्यास सुरवात

केली. ती मनांत म्हणाली, ' असल्याच्या हातचे पदार्थ खाल्ल्यावर प्रत्यक्ष आरोग्यदेवतेलाही बहात्तर रोग व्हायचे ! '

तीन सुन्दर तरुणींच्या पुढें. येऊन आपण बसलों आहोंत, असें दिसून येतांच किशा गांगरला व त्यानें लाजेनें खालीं मान घातली. त्याला या वेळीं विडी ओढण्याचीही हुक्मी आली होती, पण त्याला ती शिलगावण्याचें धैर्य होईना.

सुरेखा चित्रेकडे अंगुलिनिर्देश करून गंभीरपणें म्हणाली, ' या तुमच्या ओळखीच्या असतील. '

' फोटोग्राफरांच्या ' ह्या ' ना ? एकदा गेलों होतों यांच्या घरी. '

' तुमचं नांव काय ? काय करतां तुम्ही हॉटेलांत ? '

' माझं नांव कृष्णराव. मी मॅनेजर आहे. '

' काय काय करावं लागतं तुम्हाला ? '

' गिऱ्हाइकांना मागितलेला माल पुरवावयाचा. टेबल पुसायचं. कपबशा विसळायच्या. बिलं वसूल करायचीं. अशींच काही कामं असतात. '

' किती तास काम करावं लागतं ? '

' चोवीस तास. '

' पगार काय देतात ? '

' चाळीस रुपये. '

' वाः पगार छानच आहे. एकंदरीत, कृष्णराव, भाग्यवान् दिसतां तुम्ही. '

' कसले भाग्यवान् ? अहो, चाळीस रुपये म्हणजे महिना नव्हे; वर्षाला ! दोन वेळ जेवण मिळतं. दुकानांतले जिन्नसहि वाटेल तितके खावेत. पण मी खात नाहीं. कारण ते अतिशय घाणेरड्या पद्धतीनं केलेले असतात, आणि आमचं मनही विटलेलं असतं. वर्षाला चाळीस रुपये ठरलेयूत, पण आतांपर्यंत पैही हातांत पडली नाही. काम चुकलं, कपबशा फुटल्या, बिल घ्यायचं राखलं न् नासधूस झाली की, चाबकाचा मार मिळतो ! कण्टाळलोंय मी या नौकरीला ! '

' कृष्णराव, आम्ही लक्षाधीश आहोंत. आमच्याकडे तुम्हाला

एखादी तुमच्यायोग्य नोकरी दिली, तर तुम्ही हॉटेलची नौकरी सोडाल?

‘हो हो, खचित सोडीन!’

‘मी तसा प्रयत्न करीन. पण काय हो, तुम्हाला मी कांहीं माहिती विचारली, तर ती तुम्ही मला पुरवूं शकाल?’

‘माहितीचं स्वरूप कळल्याशिवाय मी तें कसं सांगूं?’

‘तुमचें मालक त्रिविक्रमपन्त, त्याच्या त्या छद्मताई, ही मण्डळी कशी आहे? हॉटेलच्या बन्दिस्थ जागीं रात्रीं कोण कोण येत? तिथें काय काय चालत? याबद्दलची तुम्हाला जी जी माहिती असेल, ती तुम्ही आम्हांला द्याल?’

सुरखेचें हें शब्द ऐकतांच तो घाबरला. त्याचा चेहरा पाणढरा फटफटीत पडला. त्या स्त्रियांनीं आपल्याला कां बोलाविलें, याचें रहस्य आतां त्याला कळलें. तो एकदम उठला आणि गडबडीनें म्हणाला, ‘मी कांहीं सांगणार नाहीं!—मला कांहीं माहीत नाहीं!’

दहादहाच्या दोन व पांचाची एक, अशा एकंदर पंचवीसच्या तीन नोटा त्याच्या हातावर टेवीत सुरेखा म्हणाली, ‘कृष्णराव, घाबरू नका. तुमच्या चेहऱ्यावरून तुम्हाला सर्व माहीत आहे, हें मी ताडल्यं. हें पाहा, तुम्ही जे आम्हांला सांगाल, तें या कानाचें त्या कानाला कळणार नाहीं. मालक चाबकाखालीं बडवतील किंवा नोकरीवरून काढून टाकतील, हीच तुम्हाला भीति वाटते ना? तुम्ही काळजी करूं नका आतां तुम्हाला पंचवीस रुपये दिले आहेतच, आणखीही देईन. आणि मघाशीं सांगितल्याप्रमाणें घरीं नौकरीही देईन. आम्ही इतकी मण्डळी पोसतो आहोंत, तें तुम्ही कांहीं आम्हाला जड जाणार नाहीं. बसा. सारं सांगा.’

किशाचा कागद भीतीच्या वाऱ्यानें भरकन् उडून जात होता. परन्तु जाडसं रुप्याचें वजन त्याच्यावर टेवल्याकारणानें तो आतां स्थिर झाला होता.

किशा बसला. त्या बक्षीसाच्या रकमेनें त्याला हर्ष झाला होता. ‘पंचवीस रुपये मला एकदम मिळाले अं?’ तो मनांत म्हणाला, ‘आणखीसुद्धां मिळतील. शिवाय चांगलीशी नोकरी. वा: धनीन

असावी, तर अशी असावी. कुणीकडे वात्सल्याची पांखर घालणारी ही आणि कुणीकडे घडोघडीं पायपोसानं पूजा करणारी छाटकी छबू !' अशा प्रकारचे विचार त्याच्या मनांत भराभर येऊन गेले. आतां त्याच्या चेहऱ्यावरील भीतीचे काळे दग नाहीसे होत होते आणि त्याचा चेहरा शरदृतूतील आकाशाप्रमाणें प्रसन्न दिसू लागला होता.

‘काय मी सांगितलं तें पटलं का तुम्हाला ?’

‘तुम्ही माझं मन बरोबर ओळखलं. तुम्ही इतका धीर दिल्यावर मी आता कां घाबरेन ? सारं सांगतो. आमच्या हॉटेलचा मालक त्रिविक्रमपन्त अगदीं उलट्या काळजाचा बघा. काय हवं तें करील, पण पैसा मिळवील. त्याची जात कोगती, तें अजून कुणाला समजलं नाही. कोणी म्हणतात ‘ब्राह्मण,’ कोणी म्हणतात कोंकणांतला ‘वाणी’ म्हणून. पण छबू मात्र ब्राह्मणाची हें नक्की ! तिला घरचं कोणी नाही. शिकलीय बरीच. मोठी झाल्यावर तिने सरकारच्या ताब्यांत इस्टेट होती, ती घेऊन, याच्यावर खूप होऊन याला देऊन टाकलीन्. तिकडून कुठून खानदेशांतून आलंय हें जोडपं. आमचं हॉटेल चाललंय म्हणजे काय ? या बाईच्या सौन्दर्यावर !’

‘बरं,’ सुरेखा म्हणाली, ‘जगदीशराव वगैरे मण्डळी नेहमीं तुमच्या हॉटेलंत येतात, ती कशी येऊं लागली ?’

‘सांगतो एका.’ किशा म्हणाला, ‘हॉटेल घातल्यावर विक्रम पन्ताला लवकरच कळलं कीं, या गांवांत सर्वोत्तमराव नांवाचे कुणी गुल-हौशी लक्षाधीश तरुण आहेत म्हणून. काय वाटेल तें करून त्यांना आपल्या जाळ्यांत ओढायचं, ही त्याची महत्वाकांक्षा ! पण त्यांना हॉटेलची संवय नसल्यामुळ तें शक्य दिसेना. तेव्हां त्यानं त्यांचे मित्र कोण आहेत याचा शोध चालविला. तेव्हां श्रीनिवासराव व जगदीशराव फोटोग्राफर यांचीं नांवां त्याला समजलीं. एके दिवशीं आमचा मालक गॅलरींत उभा होता. नी ही जोडी रस्त्यानं जात होती. त्यांना पाहतांच यानं त्यांना मुद्दाम हॉटेलंत बोलावलं अन् माडीवरच्या दिवाणखान्यांत नेऊन, स्पेशल चहा, चिवडा, भजी न् सिगारेट—काही विचारूं

नका-वाटेल तितकं दिलंन्. अर्थात् आमच्या बाईसाहेब 'पुढं पुढं' करीत होत्याच. इतका सारा सत्कार झाल्यावर—फुकट हं!—आमचा मालक त्यांना काय म्हणतोय? आपल्यासारखे सभ्य, मान्यतेचे गृहस्थ या माझ्या मन्दिरांत येतील, तर याला काहीं 'दर्जा' प्राप्त होईल. हें माझं खाद्यमन्दिर निवळ तेव्हाताम्बोळ्यांचं चरण्याचं ठिकाण न होतां, एज्युकेटेड जण्टिलमन लोकांचं 'आरामगृह' व्हावं, ही माझी इच्छा आहे. तर आपण वरचेवर अवश्य यावं, अन् आपले मित्र श्रीमन्त सर्वोत्तमराव यांनाही इकडे आणावं! 'चहाचिवड्यांनं मिन्धे झालेलेच ते.' त्यांनीं 'होय' म्हटलं. इतक्यांत छबूताईंनीं सुन्दरशा, सुवासिक पट्ट्या करून त्यांना मुरकत मुरकत दिल्या. तेवढ्यानंच ते हरखून हांसत निघून गेले आणि दोनतीन दिवसांच्या आंत त्यांनीं सर्वोत्तमरावांना आमच्या मालकांच्या माडीवर आणलं. पण सर्वोत्तमराव जिन्यावरून वर जातां जातां एक गम्मतच झाली; अथवा मुद्दामच केली म्हणाना! माडीवर आमचे मालक नी छबूताई गोष्टी बोलत बसल्या होत्या. इतक्यांत या तिघांपैकीं दोघे झटकन् माडीवर गेलें अन् सर्वोत्तमराव थोडे मागें राखले. त्या दोघांना पाहतांच व सर्वोत्तमराव खालीं आले आहेत, असं कळतांच छबूताई झटकन् उठल्या न् खालीं येण्याकरितां गडबडीनें जिना उतरुं लागल्या. लाजेनं नव्हे. काहीं तरी त्यांना पुढची तयारी करायची होती वाटतं. कर्मधर्मसंयोगानं अशी मजा झाली कीं, त्यांची न् भाऊसाहेबांची—पुढं आम्ही सर्वोत्तमरावांना 'भाऊसाहेब म्हणावं' अशी आम्हाला ताकीद देण्यांत आली—जिन्याच्या मध्यभागींच गांठ पडली! त्यांना पाहतांच ताईना काय झालं कोण जाणे, त्या आपल्या ठेंचकाळून धाडदिशीं सर्वोत्तमरावांच्या अंगावर पडल्या. त्यांना त्यांनीं लागलीच सावरून धरलं. मी मागं होतोच! पण त्या लागलीच बाजूला झाल्या अन् 'आपण धरलंत म्हणून बरं झालं नाही तर मी गडगडत खालीं गेलें असतें. मी आपली अत्यन्त आभारी आहे!' असं म्हणून थोडंसं हांसून, ती जादुगारीण खालती चालती झाली. बिचाऱ्या भाऊसाहेबांच्या-बर ही तिनं पहिली जादूची फुंकरच मारली म्हणा ना! त्यांचं आधींच,

असं कांही तरी करण्याचं ठरलं होतं. मालक केव्हां तरी 'रंगां'त आले म्हणजे सारं सांगतात. त्यांना वाटतं आम्ही या गोष्टी कुणाला सांगणार नाहीं. या पहिल्या मोहक प्रसंगानंच भाऊसाहेब भारले गेले, एवढी गोष्ट खरी ! या गोष्टीला सुमारे दीड महिना झाला बघा. मग नन्तर तिघांचीही सारखी 'ये जा' सुरू झाली. आमच्या मालकाचा हेतु साध्य झाला. आतां हे तिघे दररोज येतात. माडीवर स्पेशल खाणपिणं होतं. त्यांच्या सरबराईला छबूताई असतात. त्यांच्या हातचा—कसलाही का घाणेरडा असेना—हे चहा गटागट आनन्दानं पितात. या बाईनं या तिघांच्याकडून—म्हणजे भाऊसाहेबांच्याकडून हिऱ्यांच्या कुड्या, श्रीनिवासरावांच्याकडून मोत्यांच्या बांगड्या न जगदीशरावांच्याकडून दोनशेचा शालू उपटला ! पुढं हळूहळू विलायती दारू सुरू झाली. अन् त्यांतनं जुगारही निघाला. रोज चाललीय पैशाची उधळपट्टी. दारूच्या पहिल्या दिवशीं काय गम्मत झाली म्हणतां ? तिघांपैकीं कुणीच घेईना. मग छबूताईनीं स्वतः हातांत ग्लास घेतले नी प्रत्येकाजवळ बसून स्वतः प्रत्येकाला पाजली ! 'नको' म्हणण्याची छातीच नाहीं कुणाची ! हें असंच जर चाललं, तर हे तिघे लवकरच भिकेला लागणार पाहा !' ही किशाची भयंकर हकीकत ऐकतांच तिघींचीही अन्तःकरणं थरारून गेलीं. तिघींच्याही मनांत नानातऱ्हेच्या विचारांचा एकच कल्होळ माजून राहिला. सुरेखा म्हणाली, 'काय हो कृष्णराव, तुमचा मालक पैशाकरितां काय वाटेल तें करील, असं म्हणालांत नाहीं का ?'

'होय' किशा म्हणाला 'तो इतका लोभी आहे कीं, शेणावरचा पैसा जिभेनंसुद्धां उचलून घेईल. पैसा म्हणजे त्याला परब्रह्म आहे. त्याला चोरानं गांठलं, तर जीव देईल पण पैसा देणार नाही ! पैशाच्या पायांत त्याला आपल्या बायकोचीसुद्धां किंमत नाही. ती विचारी मूळची चांगली आहे. पण याच्या नादानं फसली बघा. हे तिघे तिच्या नादाला लागले आहेत, पण ती कांही यांच्या हाताला अजून लागली नाही. सारे प्रकार दुरून दुरूनच चाललेयत ! केव्हां केव्हां सबन्ध रात्रभर दारूचा न जुगाराचा धुडगूस चालतो ! आश्चर्य असं कीं, हें जोडपं

मात्र दारूच्या न् जुगाराच्या व्यसनांत सांपडत नाही बघा ! नुसतं ढोंग चाललेलं असतंय !' असें म्हणून किशा थांबला. तेव्हां सुरेखा म्हणते, 'कृष्णराव, तुम्ही आम्हांला सारी माहिती पुरवलीत, याबद्दल आम्ही तुमच्या अत्यंत आभारी आहोत. पण ही गोष्ट कुणाला कळवूं नका हं. तसंच मीं तुम्हाला दिलेली रकमही कुणाला सांगूं नका. आणखी देईन, नी तुमचं कल्याण करीन, समजलांत ? जा आतां तुम्ही. आणखी बोलावलं म्हणजे या हं !'

'ठीक आहे.' असें म्हणून व तिघींना नमस्कार करून हांसत मुखानें किशा तिथून पसार झाला. मात्र जातांना पॅटच्या खिशांत त्या नोटा गुपचूपपणें लपविण्यास तो विसरला नाही.

तो जातांच सुरेखा गम्भीरपणें म्हणाली, 'एकलंत सारं ? आतां तरी खात्री झाली ना ? आतां यावर तोड म्हणून आपल्याला एक महत्त्वाची भूमिका घेतली पाहिजे !'

'कोणती ?' दोघींनीं विचारलें.

'कुण्टणखान्यांतील बहकलेल्या, छिनाल जारिणीची !'

सुरेखेचे ते भयंकर शब्द कानावर पडतांच त्या दोघी तर भीतीने पाणढ्या फटफटीतच पडल्या. त्यांच्या तोण्डचें पाणी पळालें. त्यांच्या घशाला कोरड पडली आणि आपण या सुरेखेच्या नादीं लागून कांहींतरी भलतें सलतें करीत नाहीं ना, अशीही शंका त्यांच्या मनांत भरकन येऊन गेली. कांहीं क्षण स्तब्धतें गेल्यावर जयश्री कम्पित स्वरांने सुरेखेला म्हणाली, 'ताई, म्हणजे आम्ही जशाशीं तसं' वागावं, असं का तुमचं म्हणणं आहे ?'

आतां यावर सुरेखा काय उत्तर देते, तें ऐकण्याच्या जिज्ञासेनें व आतुरतेनें चित्राही तिच्या चेहऱ्याकडे टक लावून पाहूं लागली.

सुरेखा हांसली तें तिचें हास्यही त्या दोघींना भयंकर वाटलें. तिच्या चारित्र्याबद्दलच्या संशयाची पुसट छटाही त्यांच्या मनांत उमटली. 'सुरेखा म्हणाली,' मी असं कसं बरं सांगेन ? मी पुनर्विवाहाच्या विरुद्ध नाहीं; पण प्रामाणिक आहे. ज्याच्याशीं दैवयोगानं आपली गांठ पडली, त्याच्याशीं शेवटपर्यंत प्रामाणिकपणानं, प्रेमानं नी विश्वासानं वागणं, हें मी माझं कर्तव्य समजतें. तो चुकत असेल, तर त्याची चूक त्याला दाखवून दिली पाह्यजे; त्याला ताळयावर आणलं पाहिजे; नी त्याकरितां वाटेल ते कडक उपायही योजले पाह्यजेत. पण हें सर्व साध्य व्हावं म्हणून स्वतःचं शील सोडलं पाहिजे असं मात्र मी म्हणणार नाहीं. एकाचा मूर्खपणा दुसऱ्याच्या मूर्खपणानं कसा जाणार ? कपड्यावरचा काजळाचा डाग काळी शाई ओतून कसा नाहींसा होणार ?

'मग, या भाषणाचा मघाच्या भाषणाशीं कसा मेळ घालायचा ?' चित्रेनें विचारलें, 'आमची तर कांहींच कल्पना चालत नाहीं !'

'नाहींच तुमची कल्पना चालणार.' सुरेखा स्मित करीत म्हणाली,

‘मी वाटेल तें साहस-धाडस सरळपणें स्वतः करीन, नी तुमच्याकडून करवीन, पण तुम्हांला आडमार्ग मात्र धरायला कधींच सांगणार नाही.’ असें म्हणून तिने त्या दोघींच्या कानांत हळूहळू कांहीं सांगितलें. त्यांनींही हळूहळू कांहीं शंका विचारल्या. त्यावर तिनेंही आणखी कांहीं सांगितलें. तेव्हां त्यांनीं समाधानाचा सुस्कारा सोडला. त्यावरून त्यांना तिचें म्हणणें पटलें असावें, असें वाटतें.

‘झालं आतां तरी शंकेचं निरसन ?’ सुरेखेनें दोघींना विचारलें.

‘हो, आतां काय, तुम्ही सांगाल, तसं आम्ही वागायला तयार आहोंत. ? जयश्रीनें निदेशकपणें उत्तर दिलें.

‘पाहा, अजून विचार करा हं.’

‘छेः आतां कसला विचार करायचा ?’ चित्रा म्हणाली, ‘आतां विचार करूं लागलों, तर तो अविचारच होईल !’

‘बरं येऊं आतां मी ?’ सुरेखा जाण्याच्या तयारीनें म्हणाली.

‘या. पण थाम्बा. कुंकू लावतें’ असें म्हणून जयश्री गडबडीनें स्वयम्पाकघरांत गेली. व इकडे सुरेखा व चित्रा गप्पागोष्टी करीत बसल्या. पांच मिनिटें झालीं, तरी जयश्री बाहेर येईना. तेव्हां सुरेखा उठली व स्वयम्पाकघराच्या दाराजवळ जाऊन नी आंत डोकावून म्हणाली, ‘हं, हं चाललय् का ? तरी म्हटलं कुंकू आणायला इतका का उशीर ?’

‘कांहीं नाही आपलं उगीच’ जयश्री हांसत म्हणाली.

‘बरं तर. चालूं द्या.’ असें म्हणून सुरेखा चित्रेजवळ आली आणि तिला म्हणाली ‘अहो, जयश्रीताई फराळाच्या न् चहाच्या गडबडीत आहेत.’

‘तसं आम्हांला त्या सोडणार नाहीत, ही माझी कल्पना होतीच.’ चित्रा म्हणाली.

त्या दोघींच्या आणखी कांहीं गप्पासप्या होतात न होतात, तोंच खाद्यपेयाच्या सर्व साहित्यासह जयश्री तिथें आली आणि तिनें तें दोघींच्या पुढें असलेल्या टेबलावर ठेवलें.

खाद्यपेयांवर ताव मारतां मारतां त्यां मैत्रिणींनीं आणखी कांहीं

उरल्या सुरलेल्या इतर विषयावर चर्चा केली. याप्रमाणें फराळ आटोपतांच जयश्रीनें शॉफर व रघू यांनाही फराळासह चहा दिला आणि चान्दीचा कुंकवाचा करण्डा आणून त्या दोघींना कुंकू लावले व आपणही लावून घेतले आणि गम्भीरपणें ती म्हणाली, 'परमेश्वरानं दया करावी नी आमचें हें कुंकू अभंग नी निर्मळ राखावं.'

'येतो आतां आम्ही.' सुरेखा म्हणाली, 'जातांना चित्रावाईना त्यांच्या घरी पोचवतें न मग मी घरी जातें. आतां दोघींनीं 'तें' मात्र विसरायचें नाही अं! -कोणतें?'

'कोणतें बरं?' चित्रेनें विचारलें.

'आपल्या पतिराजांच्या बरोबर अतिशय प्रेमानं वागायचं. त्यांच्या वर्तनाचा आपल्याला संशय आला आहे, असं भासवूं द्यायचं नाही. रुसायचं नाही. फुगायचं नाही. रागावायचं नाही. अगदीं हांसायचं. खेळायचं. थडामस्करी करायची. गमतीजमतीनं असायचं. पण तें सुद्धां इतक्या प्रमाणांत कीं, त्यांचा सुद्धां त्यांना संशय येतां उपयोगी नाही. नाही तर 'अत्यादरः शङ्कनीयः।' अशापैकीं व्हायचं !

'तुम्ही देवळांत सांगितल्यापासून मी हळूहळू तसंच चालवलयं !'

'अन् मी सुद्धां तसंच वागूं लागलेंय. दोन दिवस झाले.' चित्रा म्हणाली.

'ठीक.' सुरेखेनें दोघींचें अभिनन्दन केलें व ती रघूला हाक मारून म्हणाली, 'रघू, मोटार तयार आहे ना?'

'हाय ना.' रघू म्हणाला.

सुरेखेनें जयश्रीचा निरोप घेतला. चित्रेनेंही तिचें अनुकरण केलें आणि त्या दोघी मोटारींत बसल्या. जयश्री त्या दोघींना पोचविण्याकरितां दारापर्यन्त आली. मोटारींत बसतांच सुरेखा शॉफरला म्हणाली, 'जगदीशरावांच्या स्टूडियोकडून घरी जायचं हं.'

ड्रायव्हरनें मान हलविली. मोटार चालू झाली. पुन्हा एकदां एकमेकींनीं एकमेकींचा निरोप घेतला. मोटार दिसनाशी झाली. जयश्री गम्भीर मनःस्थितींत घरांत गेली व आपल्या उद्योगाला लागली.

चित्रेला तिच्या घरी पोंचवून सुरेखा आपल्या बंगल्यांत जाते न जाते तोंच सर्वोत्तम बाहेरून आला आणि तिच्याजवळ जाऊन प्रेमळ स्वराने म्हणाला, 'हा बेहस्तानी बुलबुल कुठं बरं भरारी मारून आला?— किती नाजुक बनलंय फूल हें? उन्हाच्या थोड्याशा धमीनंही 'इथें उषः-कालची लाली चढली अं' असं म्हणून त्याने तिच्या कपोलास नाजुकसा स्पर्श केला.

'कुठें नाही?' सुरेखा मुरकत, मंजुळस्वरांत, लाडिकपणाने म्हणाली 'आपल्या त्या जयश्रीताई आहेत ना, त्यांच्याकडे गेलें होतें. चित्राताईही आल्या होत्या तिथें'

'अस्सं. आम्हां तिघांची गाढ मैत्री पाहून, तुम्हीही तिघी मैत्रीणींनी आपला संघ बनविलात वाटतं?—काहीं हरकत नाही. 'संघशक्तिः कलौ युगे!'

वरीलप्रमाणें सर्वोत्तम साहजिक, सरळपणें बोलून गेला, पण सुरेखेच्या मनांत संशय उत्पन्न झाला. 'आपल्या कटाचा काहीं सुगावा आपल्या पतीला लागला नाहीना?' हा विचार तिच्या मनांत येतांच, ती चोरून आपल्या पतीच्या मुखाकडे शोधक दृष्टीने पाहूं लागली. पण सशा तऱ्हेची काहीं भानगड त्याच्या मुखावर दिसून आली नाही. तेव्हां तिने समाधानाचा सुस्कारा सोडला आणि पुन्हां ती त्याच्याकडे लडिवाळपणाने कटाक्ष फेंकीत व त्याच्या बटनहोलमधील फूल नीट बसवीत म्हणाली, 'आतां कपडे नाही का काढायचे?'

'हो. खरं विसरलोच मी. आतांपर्यंत 'गुलाबी कोड्यां' तच गुरफटलो होतो. तूं आठवण केलीस, म्हणून बरं झालं.' असं म्हणून त्याने कपडे काढून ठेवले व तो एका खुर्चीवर बसला.

'बरं, आतां आपल्याला काय बरं खायला पाह्यजे?'

'तूं जवळ असलीस की, मला दुसरं कांहीं खावंसारखं वाटतच नाही!'

'म्हणजे, मला का आपण खाऊन टाकणार?'

'हो, तुला. पण तुला शाबूत ठेवून! तोंडाशी लालडीचं नकस-

काम केलेल्या या हांसण्या सोन्याच्या सुरईत जें अमृत भरलं आहे—
जे मोहक मद्य—'

'म्हणजे ? अमृत नी मद्य एकच का ?'

'छे: 'ते' निवळ अमृतही नव्हे नी निवळ मद्यही नव्हे; अमृताची माधुरी त्यांत आहे; अमृताचा सात्विक आनन्दही त्यांत आहे आणि मद्याची निशाही पण त्यांत आहे; असं हें कांहीं तरी, शृंगारसाम्राज्यांतलं अलौकिक पेय आहे. पुण्य शिल्पक असेपर्यन्तच स्वर्गांत राहायला परवानगी असते, अन् स्वर्गांत असेपर्यन्तच अमृत मिळतं म्हणतात. ही वस्तुस्थिति आहे की, वेळ कविकल्पना आहे कोण जाणें. पण याचं प्रत्यन्तर मृत्युलोकीं मात्र दिसून येतं एवढी गोष्ट खरी. कारण इथें तारुण्याचं पुण्य संग्रहीं असेपर्यन्तच स्वर्गसुख अनुभवाला येतं, अन् तोपर्यन्तच—अधरामृताची लज्जा मिळते !—'

'म्हणजे, परमेश्वराला 'ट्रॅजिडी' आवडते का ?'

'छे: तो तर 'सच्चिदानन्दस्वरूप' आहे म्हणतात.'

'नाहीं, तो सच्चिदानन्दस्वरूप असता, तर त्यानं जगाला अखण्ड तारुण्यच दिलं असतं. परन्तु ज्या अर्थी त्यानं तारुण्याचा ऐन आनन्द प्राण्यापासून हिसकावून घेऊन त्याला म्हातारपणाच्या रखरखलेल्या, रूक्ष सहारा वाळवण्यात ढकललं त्या अर्थी तो 'सच्चिदानन्द' नसावा, असं वाटतं !' सुरेखा म्हणाली.

'मग मनुष्याला वात्सल्याची माधुरी कशी चाखतां आली असती ? तूं म्हणतेस, तसं म्हातारपण रूक्ष न् नीरस आहे का ? अनुभवावांचून याचा निकाल कसा होणार ? कौटुम्बिक बाबतींत बाळपणांत निवळ स्वार्थान्या आहारीं गेलेला माणूस तारुण्यांत अर्धवट स्वार्थत्याग करायला शिकतो; पण वृद्धपणीं मात्र मूर्तिमन्त त्यागच बनतो. प्रथम तामस, नन्तर राजस नी शैवटीं सात्विक आनन्दाचा उपभोग घेणारा वृद्ध माणूस 'स्वर्गांतनं मृत्युलोकीं ढकललेला दुर्दैवी' असतो, असं म्हणतां येणार नाहीं. तारुण्यांत कांहीं मजा आहे, तर वार्धक्यांतही कांहीं गम्मत आहे !'

‘पण शेवटीं मृत्यु !’ सुरेखा म्हणाली, ‘ही तरी मोठी ‘ट्रॅजिडी’ च नव्हे का ?’

‘ती तरी ट्रॅजिडी असं कशावरून ठरवायचं ? मृत्यूनन्तर प्राणी ज्या अशेय लोकांत जातो, तो मृत्युलोकापेक्षा वाईट आहे, असं नक्की ठरेपर्यंत मृत्यूला नावं ठेवतां येणार नाहीत. शिवाय मृत्यूला पुन्हां ‘बाल्या’ कडे जाणारा राजरस्ता, असं कां म्हणूं नये ? आणि बाल्य म्हणजेच तारुण्याच्या स्वर्गाकडे जाण्याची सोपानपंक्ति !’

‘कसा पण विषय अगदीं मूळपदावर आणला !’ सुरेखा म्हणाली, ‘बुद्धि असावी, तर अशी असावी. पाण्डित्यानं पक्कं झालेल्या बुद्धीत, काव्याचा मधुर रस भरलेला असला, म्हणजे श्रोत्याला ती पंचपक्वान्नांची मेजवानीच वाटते ! दहा तासांना दहा पळं बनवायचं सामर्थ्य प्रतिभा-शाली व्यक्तींनाच असतं. अशांच्या सहवासांत मन मोठं होतं, पण दिवस लहान बनतो !’

‘पण ‘रसिक श्रोता’ लाभणं हेंसुद्धां कवीचं मोठं भाग्यच आहे. हिरा खरा, पण त्याच्यावर किरण पडल्याशिवाय तो कसा चमकणार ? बुद्धीची चमक ज्ञानाच्या एका रसिकानंच जो कवीला आनन्द होतो, तो हजारो ‘धनकनकसम्पन्न’ अरसिक, लब्धप्रतिष्ठांच्या कळपानं होत नाही. म्हणून मी माझं काव्यगायन बाहेर करण्याच्या भरीस न पडतां, घरीच करतो, याचं कारण घरचा एकच रसिक श्रोता मला पुरे होतो. शिवाय त्याला ‘आपलेपणा’ची नी ‘प्रेमा’ची जोड मिळाल्यामुळं फारच बहार उडते !’

‘शेवटीं माझ्या स्तुतीवर या विषयाचं पर्यवसान झालं म्हणायचं.’ सुरेखा म्हणाली, ‘तर मला आतां याबद्दल आपल्याला कांहीं तरी पारितोषिक दिलंच पाह्यजे. कारण काव्यरस कितीही उत्कृष्ट असला, तरी तो ‘न पीयते !’ त्याच्या जोडीला प्रत्यक्ष कांहीं तरी लज्जतदार पदार्थ पाह्यजेतच.’ असं म्हणून ती उठली व तिनें चान्दीच्या नक्षीदार बशांतून बदामी हालवा, बटाठ्याच्या किंसाचा चिवडा व मसाल्याच्या करंज्या

त्याच्यापुढील टेबलावर आणून ठेवल्या आणि ती स्वतः चहाच्या तयारीला लागली.

चहा तयार होतांच, युरोपियन् पद्धतीच्या सर्व साहित्यासह तो ती स्वतः घेऊन आली आणि पाहते तों समोरील एकाही पदार्थास आपल्या पतीने हात लावला नसल्याचें तिला दिसून आलें. तेव्हां ती आश्चर्याने म्हणाली, 'अय्या ! हें काय ! मी म्हटलं, आपलं निम्मं शिम्मं खाऊन झालं असेल. पण आपण आपले स्वस्थच !'

'तुला सोडून मी एकटाच कसा खाऊं ?'

'मी खातेंय ना !'

'तू खात असशीलच स्वयंपाकघरांत. कारण तिथलं सारं राज्य तुमचंच. पण माझ्यासमोर खा ना. दोघं एकदमच खाऊं. सहचारिणी-सहधर्मिणी ना तूं ? माझ्या सुखदुःखांत तुझा अर्धा अधिक हक्क आहेच !'

'पण मी कुठें नाहीं म्हणतेंय ?'

याप्रमाणें प्रस्तावना झाल्यानंतर त्या दोघांनीं हांसत खेळत उपहार केला. पुढें सर्वोत्तमानें दिवाणजींकडे जाऊन त्यांना कांहीं व्यवहाराच्या भानगडी सांगितल्या आणि तो पुन्हा सुरेखेकडे येऊन म्हणाला, 'सुरेखा, आतां पुढचा कार्यक्रम ?'

'आपण मोटारीतून नदीवरच्या टेंकडीवर फिरायला जाऊं, गडे, आज.'

'ठीक आहे. तिकडे जाऊं.'

'शिवाय आज पूर्णिमा असल्यामुळं फारच मौज येईल तिथें.'

'जशी राणीसरकारची आज्ञा !' असें म्हणून त्यानें शॉफरला मोटार आणायला सांगितली व तें तरुण जोडपें तीतून टेंकडीच्या पायथ्याशीं येऊन दाखल झालें.

सुरेखा बुद्धीनें जशी तल्लख होती, तशीच ती शरीरानेंही चपळ होती. एखाद्या हरिणीप्रमाणें टणाटण उड्या मारीत ती टेंकडीच्या मध्यभागीं येऊन पोंचली आणि तिथें बसून, मागाहून सावकाश येणाऱ्या सर्वोत्तमाला हरभऱ्याएवढा एकेक खडा मारूं लागली. तो चुकविण्याचा

प्रयत्न करू लागला. एखादा खडा अचुक लागला की, दोघेही मोठ्याने हांसत. अशा रीतीने तो आपल्या प्रेयसीचा मारा चुकवीत चुकवीत तिच्या जवळ येऊन पोचला आणि हांसत म्हणाला, 'किती खडे मारायचे ग? बाकी गेल्या महायुद्धांत फ्रेंचांच्या गोळ्या चुकवीत जर्मनांना पुढे सरतांना काय त्रास पडला असेल, याची आतां मला कल्पना आली. तरी पण तुझ्या कटाक्षाप्रमाणेच तू फेकलेला खडासुद्धां मला कसा गोड लागत होता?' असें म्हणून त्याने तिथें बसकण मारली. त्या बरोबर ती उठून म्हणते, 'हं इथेंच बसायचं नाही. अगदीं वर जायचं'

'वर कशाला? इथेंच बसूया ना. वर बरीच परकी मण्डळी येतात फिरायला. त्यांना संकोच, आपल्यालाही संकोच. इथें पाहा कशी निवान्त जागा आहे ती.'

'छे: वरच जाऊं या गडे. मी हाताला धरून नेऊं का भराभर? असें म्हणून तिने त्याला उठविलें व आपल्याबरोबर जलदीने टेंकडीच्या माथ्यावर नेलें.

या वेळीं जलद चालण्याच्या श्रमानें सुरेखेचा चेहरा लालबुन्द झाला होता व त्यावर 'धर्मबिन्दुमाला' अवतीर्ण झाली होती. अस्ताला निघालेल्या सूर्याचे सोनेरी किरण तीवर पडल्याकारणानें तिची शोभा अनुपम दिसत होती.

घामानें डबडबलेला तिचा चेहरा पाहतांच सर्वोत्तम म्हणाला, अहाहा! काय पण चेहऱ्यावर तेजस्वी माणिक-मोती चमकताहेत! पण यावेळीं यांना पाहण्याचा मोह आवरून धरून, या सर्वांना या रुमालांत असें पकडलं पाह्यजे!' असें म्हणून त्यानें आपल्या रेशमी रुमालानें तिचा चेहरा पुसला. तेव्हां तिनेही आपल्या जंपरच्या खिशांतून आपला हात-रुमाल काढला आणि ती म्हणाली, 'गडे, आपला चेहरासुद्धां घामानं कसा भिजून चिम्ब झालाय् टिपतें मी.' असें म्हणून तिनें तो टिपला.

'वाः, फिटस फीटच झाली म्हणायची!' एका शिलातलावर बसतां बसतां सर्वोत्तम म्हणाला. त्याच्यासमोर सुरेखाही बसली आणि

म्हणाली, ' खरंच, ही टेंकडी म्हणजे आमच्या गांवचं भूषण आहे नाही ? किती दूरचा प्रदेश दिसतो इथून ? इथें येऊन शुद्ध हवेचं साम्राज्य हवं तितकं लुटावं ! '

' आणि टेंकडीच्या तळाशीं वाहणाऱ्या नदीचं पात्र तरी किती सुन्दर दिसतंय ! जणु काय धार लावलेली, लखलखीत तरवारच ! '

' आपल्या गांवची ही छोटी नदी, पुढें कृष्णोला मिळालीय नाही ? अन् दोघी मिळून समुद्राला मिळाल्या आहेत. क्यच् ! पतीला वरण्यांत काय यांचा हा एकोपा. मत्सर नाही, कपट नाही—नुसतं दिव्य प्रेम !

' असंच सर्व स्त्रिया वागतील, तर काय मौज होईल ! '

सुरेखा मनांत चमकली. छबूताई डोळ्यापुढें उभी राहिल्यामुळें तरी सर्वोत्तमानें हे उद्गार काढले नसतील ? तिनें अजीबात विषयच बदलला. ' अय्या ! सूर्य गेला अस्ताला ! नी पाहा, इकडे चन्द्रमा चमकू लागला. जगांत दोन तेजस्वी व्यक्ति एकत्र नान्दूंच शकत नाहीत का ? सूर्य असेतो चन्द्राला कां चमकतां येऊं नये ? सूर्यास्ताचीच कां बरं त्याला वाट पाहावी लागावी ? '

' आणि दुर्बलाकडे साहजिकच सहानुभूतीचा ओघ वळतो, ही शुद्धां गोष्ट खोटी नाही. सूर्यापेक्षां चन्द्र कमी तेजस्वी, म्हणूनच त्याला तारकारळांची जोड देऊन परमेश्वरानं त्याच्या न्यूनेतची भरपाई केली. ' सर्वोत्तम म्हणाला.

' सूर्य जगाला हवा, पण जगाची प्रेमळ दृष्टि चन्द्राप्रमाणं सूर्याला कांहीं लाभत नाही, नाही ? ' अशाच प्रकारच्या काव्यमय गोष्टींत एक तास दीड तास काढल्यानंतर तीं दोघे टेंकडी उतरून खालीं आलीं आणि मोटारीनें आपल्या बंगल्यांत येऊन दाखल झालीं.

मोटारींतून उतरतांच सुरेखा चौकशीकरितां स्वयम्पाकघरांत गेली आणि सर्वोत्तम दिवाणखान्यांत आला आणि तिथें पाहतो तो त्याचे दोघे प्रियमित्र येऊन बसलेले त्याला दिसून आले. त्याला पाहतांच श्रीनिवास हळूच म्हणाला, कां आज जोडपं फिरायला गेलं होतं वाटतं ? '

‘काय करतां ? आमचं ‘हॉटेल प्रकरण’ झांकण्याकरितां हा असा जरा फाजील, प्रेमाचा शेला बायकोच्या अंगावर घालावा लागतो ! तुम्ही-सुद्धां असंच वागत चला !’

‘आम्हीसुद्धां घरीं असंच प्रेमाचं फाजील नाटक रंगवतों आहोंत !’ असें म्हणून जगदीश मोठ्यानें हांसला व त्याच्या हास्यांत त्या दोघांनींही आपलें हास्य मिसळलें.

‘ बायका कितीही शिकूद्यात, सुशिक्षित होऊंच्यात, त्या खुळ्या त्या खुळ्याच ! ’ जगदीश हळूच म्हणाला, ‘ परमेश्वरानं मूळांतच त्यांच्या स्वभावांत भोळपणा मिसळून टाकलाय. ’

‘ छे: छे:, असं कसं म्हणतोस, जगदीश, तूं ? ’ सर्वोत्तम हळूच म्हणाला, ‘ पुरुषांत जसे भोळेभावडे—लुच्चेकफंगे आहेत, त्याप्रमाणं स्त्रियांतही साध्या, सरळ नी वाकड्या—कुटिल व्यक्ति आहेतच. परमेश्वरानं कांहीं शहाणपणाचा किंवा अर्धवटपणाचा मक्ता एखाद्या वर्गाला दिला नाही ! ’

‘ पण माझं म्हणणं जगदीशाप्रमाणंच आहे ’ श्रीनिवास हळूच म्हणाला, ‘ स्त्रियांत हुषार व्यक्ति असतील, पण त्या अपवादात्मक आतां आपलंच उदाहरण घेऊं. आमच्या वर्तनावद्दल तिघांच्याही बायकांना संशय येतांच त्यांनीं त्याविरुद्ध चळवळ सुरू केली, पण आम्ही जरा खुबीनं वागूं लागतांच ती थण्ड पडली कीं नाही ? आतां यावरूनच पाहा कीं, कोणता वर्ग कावेबाज न् कोणता भोळा तो ! ’

‘ पण मी म्हणतो, ’ जगदीश म्हणाला, ‘ स्त्रियांना संसारांतलीं सर्व सुखं मिळाल्यावरसुद्धां त्यांनीं पुरुषांविरुद्ध बण्ड कां करावं ? आम्ही बाहेर वाटेल तें करूं; आमच्या कारभारांत यांना लाण्डा कारभार करण्याचं काय कारण ? ’

‘ खरंच आहे हें. ’ श्रीनिवास जगदीशाला पाठिम्बा देण्याच्या हेतूनें म्हणाला, ‘ आम्ही यांच्यावर प्रेम करतो आहोंत; दागदागिने, उत्तम कपडे देतो आहोंत, जेवणखाणाची चंगळ उडवतो आहोंत; हांसतो आहोंत; बोलतो आहोंत; खेळतो आहोंत; सारं व्यवस्थित चाललय; मग कां यांनीं आमच्या बाहेरच्या भानगडींत पडावं नी अडथळे आणावेत ? ’

‘औणि हाच न्याय तुमच्या बायकांनीं तुम्हांला लावला तर?’ सर्वोत्तम म्हणाला, ‘खुळ्यांनो! जरा विचार करून तरी बोलत चला. उद्यां जर एखादी बायको आपल्या नवऱ्याला म्हणाली, ‘मी बाहेर वाटेल तें करीन; वाटेल त्याच्या गळां पडेन; वाटेल तिथें जाईन; तुम्हाला माझी चौकशी करण्याचें काय कारण? तुमच्या सुखांत कांहीं कमी पडलेंय का? नाहीना? झालं तर मग. बसा गप!’ तर तिचा नवरा ऐकेल का? तसंच हें. पति-पत्नी हीं दोघं म्हणजे एकमेकांच्या हक्काचें अमूल्य जडजवाहीर. तें चोरीला जाऊं लागलं, तर दुसरी व्यक्ति त्याच्या रक्षणाकरितां धडपडणारच!—या दृष्टीनं तुम्ही पाहा. अर्थात् आमच्या कल्पने-प्रमाणं सुख मिळविण्याकरितां आम्ही प्रयत्न करतों आहोंत अन् आमच्या अर्धांगी आम्ही भलतीकडे झुकूं नये, म्हणून काळजी बाळगताहेत, हें योग्यच आहे!’

इतक्यांत सुरेखा तिथें आली आणि म्हणाली, ‘काय चालल्या आहेत मित्रांच्या गुजगोष्टी?’

‘या वहिनी. कांहीं नाही. आपल्या कांहींतरी किरकोळ गप्पा-सप्पा.’ एक खुर्ची पुढें सारीत जगदीश म्हणाला, ‘सारेच दूर फिरून आलों आहोंत, दमलों आहोंत. जरा म्हटलं, विश्रान्ति घेऊन घरीं जावं. या ना बसा.’

‘छे: आतां मला बसायला वेळ कुठाय भाऊजी? जेवायला झाल्याची वर्दी सांगायला आलेंय मी. तुम्ही सुद्धां दोघे आज स्वारीच्या पंक्तीला राह्यलं पाहिजे जेवायला.’

‘छे: छे: आम्हांला—निदान मला कसं राहतां येईल?’ श्रीनिवास म्हणाला, ‘घरांत आमची ती स्वयंपाक करून वाट पाहात बसली असेल ना. विरस होईल तिचा.’

‘राहा तुम्ही आज इथें मुकाट्यानं. जयभीताई रागावल्या, तर मी करीन त्यांची समजूत.’ सुरेखा म्हणाली.

‘छे: आज नका करूं आग्रह.’ जगदीश म्हणाला, ‘आणखी येऊं ना केव्हां तरी.’

‘ बरं तर. ’

दोघांनीं सर्वोत्तमाचा निरोप घेतला व ते आपआपल्या घरी निघून गेले.

सर्वोत्तम भोजनाच्या तयारीनें आंत निघून गेला.

जेवणें झाल्यावर तिघेही नित्य नियमाप्रमाणें गुलछबूच्या क्रीडा-मन्दिरांत दाखल झाले, हे काय सांगायला पाहिजे ? अर्थात् तिथें रोजचे सर्व प्रकार झालेच.

श्रीनिवास सुमारे रात्री साडेअकरा वाजतां परत घरीं आला. जयश्री अजून जागीच होती. ती माडीवर मंचकावर कांहीं तरी वाचत पडली होती. नुसतें पुढें केलेलें खालील दार श्रीनिवासानें पकें बन्द केलें व तो माडीवर आला आणि पाहतों तो काय ? त्याला जयश्रीचा आजचा थाट काहीं निराळाच दिसून आला.

आज पूर्णिमा होती. आज आकाशांत चन्द्राचें सम्पूर्ण राज्य नान्दतें होतें. जणुं काय जयश्रीनें चन्द्राशीं स्पर्धा करण्याकरितां आपल्या शयनमन्दिरांत मूर्तिमन्त पूर्णिमा निर्माण केली होती. तिनें रोजचे, स्वच्छ-प्रकाशाचे, इलेक्ट्रिकचे बल्बस् काढून टाकून, त्या ठिकाणीं ‘ मूनलाईट ’ चे लावल्यामुळें चोहोकडे शीतल व स्पष्ट चान्दणें पडल्याप्रमाणें भास होत होता. ती स्वतः रुपेरी काठाचें स्वच्छ व तलम, पाणढरें पातळ नेसली होती. तिच्या गौरतनुलतिकेला तें फारच खुलून दिसत होतें. कानांतील हिऱ्याच्या कुड्या व नाकांतील हिरकणी चमूचमू चमकत असल्यामुळें तिचें सुन्दर मुख, तारकांच्या प्रभावळीत विराजमान झालेल्या चन्द्राप्रमाणें सुशोभित झालें होतें आणि शुभ्र शय्या व उशांचे अग्रे आणि तिचें शुभ्र पातळ, त्याच्याभोंवतीं पसरलेल्या ढगांप्रमाणें दिसत होतें. रजनीप्रमाणें दिसणाऱ्या तिच्या कृष्णकेशकलापावर खुलून दिसणाऱ्या मोगन्याच्या वेणीनेंही या शोभेत मर घातली होती. तिच्या लाल ओठाना अधिकच लाल करणारा सुवासिक ताम्बूल, मोगन्याचीं फुलें व प्रफुलित निशिमग्न पुष्पे यांनीं आपल्या सुगन्धाने तें शयनमन्दिर दरबखून सोडलें होतें.

श्रीनिवास छबूच्या सौन्दर्यमोहिनीपाशांत सांपडला होता खरा, पण आजचा जयश्रीचा शृंगार पाहून तो दिपूनच गेला. जणुं काय ही आपली पत्नी नसून दुसरीच कोणी रूपवती तरुणी आपल्या मंचकावर येऊन बसली नाहीना अशीही त्याला क्षणमात्र शंका आल्यावांचून राहिली नाही; इतकें ओतप्रोत नाविन्य तिच्यामध्ये त्याला दिसून आलें. इतक्यांत त्याच्या डोळ्यासमोर छबू उभी राहिली. 'खरेंच, कोण मोहक? ती का ही? तिच्या सौंदर्यांत छचोरपणाच्या लहरी चमकत होत्या, तर हिच्या लावण्यांत भारदस्तपणा भरपूर भरला होता. मग कोणती हवी?' त्यानें मनाला विचारलेला प्रश्न बिकट होता. 'खरेंच कोणती हवी?—दोन्ही हव्यात! टाकाऊ कोणीच नाही!—दोन्हीही हव्यात! एक तर हक्काची होतीच. दुसरी—दुसऱ्याची होती. ती झालीच तर सर्वोत्तमाची होणार. कारण, त्याच्याकडे पैशाचा जोर! पण पैसा, स्त्रीचें प्रेम हटकून मिळवूं शकतो, असें थोडेंच आहे? सुदैवानें माझ्यावर तिचें प्रेम जडलें तर? मग कां ती लाभणार नाही? लाभल्यास तीही अवश्य हवीच. मनुष्य एकाच वेळीं एकाच पानांत दोन पकानें खात नाही, असें थोडेंच आहे?'

एका क्षणांत वरीलप्रमाणें विचार त्याच्या मनांत भरकनू येऊन गेले.

त्याची चाहूल लागतांच जयश्री पलंगावरून उठून त्याच्याजवळ गेली आणि स्कन्धस्पर्शपूर्वक त्याला लाडिकपणें म्हणाली 'आजचा थाटमाट कसा काय वाटला ह्कडे?'

'वा: फारच बहार उडालीय! आज मला सर्व कांहीं नवीन नवीनच वाटूं लागलंय!'

'मी सुद्धां?'

'हो, तूं सुद्धां!—तुला आठवतं का? पांच वर्षांपूर्वी एका रात्री, आपलीं एकान्तीं पहिली भेट झाली, त्या दिवशीं तूं जशी मला मनोहर दिसलीस तशीच आज दिसतेयस! फरक एवढाच, त्या दिवशींच्या सौन्दर्यांत संकुचितपणा व भीति यांचं मिश्रण झालेलं होतं, तर आजच्या

मोहकतैत खुल्या दिलाची भर पडलेली आहे !—वरं, आज हा ट्रॅन्स्फर सीन कसा काय झाला बुवा ?’

‘ कांहीं तरी मौज करायची एवढाच उद्देश. सान्या जगांत मौज नी आनन्द भरलेला आहे. फक्त तो पहायला शिकलं पाह्यजे. जगांतला आनन्द पाहण्याची दृष्टि ज्याला आली, त्याला दुःखाचे चटक कधीच बसायचे नाहीत. स्वर्ग दुसरा का कोणता आहे ? आनन्द पाहायला शिकून त्याचा उपभोग घेणं, हाच स्वर्ग ! मी कुठसं वाचलंय कीं, वेदसुद्धां सांगतात कीं ‘जगांत आनन्द पाहा—’ म्हणून. नी ‘सच्चिदानन्द’ म्हणजे तरी काय ? ईश्वरच ना ? म्हणजेच सत्य, प्रकाश नी आनन्द. पण तो बाजूला राहून वेदापुढच्या धर्मग्रन्थांनीं जगाला दुःखच पहायला शिकविलं. तीच रडकथा या घटकेपर्यन्त चालू आहे. जग आनन्दाकरितां धडपडताहे नी शास्त्रं त्याच्यापुढें दुःख आणून ठेवताहेत. म्हणजे धड दुःखाचा अनुभव नाहीं नीं धड सुखाचाही नाहीं, अशी चमत्कारिक परिस्थिति झाली आहे जगाची !’

‘ जया ! अग, एवढं हें अवजड तत्वज्ञान वाचलंस तरीं कुठें तूं ? तूं सुन्दर आहेस हें मला कबूल, पण पण्डिता असशील, ही माझी कल्पना नव्हती ! तूं शरीरानं अप्सरा बनूं लागली आहेसच, पण मनानं गार्गी—वाचकनवीही बनूं लागली आहेस, म्हणायची !’

‘ नाही, माझं म्हणणं असं कीं, उराशीं असन्तुष्टपणा कवटाळून जन्मभर रडण्यांत काय हंशील आहे ? जगांत मनुष्याची आशा ही नेहमींच ‘अपूर्ण’ असणार; ‘पूर्ण’ फक्त परमेश्वर आहे, म्हणतात. मग ‘अपूर्ण’ आशेच्या नादीं लागून दुःखीकष्टी असण्यांत काय तात्पर्य आहे ? त्यापेक्षां आहे त्यांत गम्मत करून आयुष्य सम्पविलं, तर त्यांत नाहीं का अधिक मजा ? नित्य आनन्दी असण्यानं प्रकृति निरोगी राहून, काळावर एक-प्रकारचा सूड उगविल्यासारखंच होणार आहे !—माझ्या या अल्प प्रयत्नांनीं इकडच्या मनाला थोडा तरी आनन्द झाला ना ? झालं तर मग, माझं श्रेय मला मिळालं !’

‘छे: छे:, आज तूं पूर्णच विदुषी बनलीस ! तुझें तत्त्वज्ञान कांहीं मला खोडून काढतां येईल, असं वाटत नाही. कारण उत्तरपक्ष करायचा, म्हणजे पूर्वपक्ष तरी कळला पाह्यजे ना ? बरं असो.’ तिच्यासह तो पलंगावर बसून पुढें म्हणाला, ‘आज या निशिगन्धाच्या साऱ्या कुण्ड्या बऱ्या आंत आणून ठेवल्या आहेस तूं ?’

‘खरंच, गुलछबूचा वास किती दरवळून गेला आहे, नाही ?’

गुल-छबूचें नांव ऐकतांच श्रीनिवास मनांत दचकला. ‘आपण निशिगन्ध हा शब्द उच्चारला असतांना जयश्रीनें ‘गुलछबू’ हा शब्द कां वापरला ? साहजिक ? कीं, सहेतुक ? ही तिच्या बोलण्यांतली मर्मभेदी खोच तरी नसेलना ?’ त्याला कांहींच कल्पना होईना. ‘तिचें नांव हिच्या कानावर गेलं असेल का ? अहाहा ! किती गोड नांव ! गुल-छबू !—पण हें नांव इथें टाळलंच पाह्यजे !’ पुढें तो मोठ्यानें म्हणाला, ‘काय म्हणालीस ?’

‘नाहीं, म्हटलं, गुलछबूचा सुगन्ध चोहोंकडे किती पसरून राहिलाय !’

‘हो, जशी ‘नाईट कीन’ ही ‘रात्रीची राणी’ तसंच याला, ‘नाईट किंग,’ ‘रात्रीचा राजा’ ही पदवी घायला हरकत नाही. फक्त रात्रीच याऱ्या सुवासाची खरी बहार असते; म्हणूनच याला ‘निशि-गन्ध’ म्हणतात. पण ‘निशिगन्ध’ हें काव्यमय, गोड नांव सोडून, ‘गुलछबू’ ‘गुलछबू’ काय म्हणतेस ? मला हीं असलीं परकीं नांव मुळींच आवडत नाहीत !’

‘बायका-पोरांच्यासुद्धां तोंडांत येणारं नांव परकं का ? विद्वानांनीं परकीं नांव काढून टाकण्याचें मनांत आणलं, तर जगांतली कोणतीही भाषा अर्धीअधिकसुद्धां शिल्लक उरणार नाही. परकी शब्दांची लूटमार करूनच प्रत्येक भाषा फुगलेली आहे !’

‘पण आपला शब्द असतांना परका शब्द काय म्हणून कपरायचा ?’

‘पण परक्या शब्दांवर बहिष्कार घालायचा, हा तरी न्याय

कोणता ? केव्हां तो वापरावा, केव्हां तो वापरावा. मी आत्तांपर्यंत निशिगन्ध हा शब्द वापरीत होतेंच कीं, नाही ? आतां साहजिक हा वापरला. आतां इकडे त्या शब्दाचा तिटकाराच असला, तर तो शब्द नाही वापरणार बापडी. विनाकारण हटवादानं मन तरी दुखविण्यांत काय तात्पर्य आहे ? ”

‘तसं नाहीं ग, आपला गमतीचा वादविवाद. बरं, हीं झाडं आंत बरी आणून ठेवलीस.’

‘सारा सुवास येथेंच दरवळून रहावा म्हणून !—पाहा तरी फुलांचें झुबकेच्या झुबके लागून राहिले आहेत ?’ असें म्हणून ती त्याला घेऊन एका निशिगन्धाच्या झाडापाशीं गेली, आणि त्याच्याकडे पहाव म्हणाली ‘ही सारीं झाडं आपण दोघांनीं मिळून लावलीं नाहीं ?’

‘हो, दोघांनीं मिळून कुण्ड्यांतून माती घातली अन् दोघांनीं मिळून या झाडाची लागण करून, त्यांना पाणी घातलं !’ तो म्हणाला.

‘आतांचा यांचा बहार पाहून आपल्याला किती आनन्द होतोय नाही ?’

‘हो, केलेल्या श्रमांचं चीज झालं. आपणां दोघांच्या प्रयत्नाचीं सुवासिक ‘फळं’ आतां आपल्या घराला सुशोभित करताहेत’ कां कोण जाणे, श्रीनिवासाच्या मुखांतून वरील वाक्यें निघतात न निघतात तोच दोघांच्याही चेहऱ्यावर विषण्णतेची गाढ छाया पडली आणि दोघेही कांहीं क्षण स्तब्ध झालीं.

काय बरें याचें कारण असावें ? तरुण पतिपत्नींचें प्रेमसम्मीलन झाल्यानन्तर कांहीं दिवसांनीं तें सुखही अपुरें वाटून, त्यांच्या मनांत एक प्रकारची अस्वस्थता उत्पन्न होते व ‘आपल्यास एखादें गोण्डस, गोजिरबाणें ‘गृहरत्न’ लाभलें तर बरें,’ असें त्यांना वाटूं लागतें. अपत्य-प्राप्तीशिवाय संसारांतील आनन्द पूर्ण होत नाही. हा नेहमींचाच अनुभव आहे. ‘पतिपत्नींचा शृंगार’ हें एक ‘सुवर्णमन्दिर’ अशी कल्पना केली, तर ‘वात्सल्याचा अमृतानुभव’ हा त्याचा ‘रत्नमय कळस’ म्हणतां येईल. त्या दोघांना हा लाभ अजून झाला नव्हता. शेजारी-

पाजारीं त्यांच्याच वारगीच्या जोडप्यांना एकेक, दोनदोन अपत्यांची प्राप्ति झाली होती. पण अद्याप आपल्या दैवीं कां हें सुख नाही ! हेंच शस्य त्यांच्या हृदयाला बोंचत होतें आणि यामुळेंच तीं दोघे क्षणमात्र खिन्न झालीं.

परन्तु प्राप्त परिस्थितीत आनन्द मानून राहायचें, असें तूर्त तरी जयश्रीनें ठरविल्यामुळें तिनें आपल्या खिन्नतेला ताबडतोब हृदपार केलें आणि ती हांसत म्हणाली, 'या फुलांचा वास सुद्धां किती मधुर आहे नाही ? नाही तर एकेक फुलं आपल्या सुवासाच्या भपकाऱ्यानं डोकं उडवितात अगदीं ! याच्या सुवासांत एक प्रकारची मादकता आहे ?

'अन् रंगसुद्धां किती मोहक ! जणुं काय हीं फुलं दुधाचींच बनविलीं आहेत. परमेश्वरानं तरी वस्तादगिरीच लढविली आहे. त्यानं ज्या फुलांना सुवास दिलाय त्यांना रंग अगदीं साधेसुधे दिलेत, अन् ज्या फुलांकडे सुवासाची देणगी नाही, त्यांच्याकडे मारे भडक रंगांची लयलूट उडविलीय !'

'सान्या जगांत फुलांचीं रसिक अशीं दोघेंच; एक परमेश्वर आणि दुसऱ्या स्त्रिया. फुलांचा उपभोग घ्यावा या दोघांनींच. पुरुष फुलांचे शोकी असतात, नाहीं असें नाहीं, पण किती ? फलावरपोंटमध्ये एखादा पुष्पगुच्छ ठेवतील किंवा कोटाच्या कॉलरींत एखादं फूल अडकवतील; पण देवाला हजारानीं, लाखांनीं फुलं वाहावीं लागतात नी बायका तर काय ! तीन्ही त्रिकाळ फुलांना 'शिरसा मान्य' करून आपल्या डोक्यावर बसवितात !—मग तीं फुलं सुवासिक असोत कीं, नुसतीं भडक रंगीबेरंगी असोत !'

'वाः, म्हणजे काय तूं फुलांच्या बाबतींत पुरुषांना अरसिक समजतेस, वाटतं ? पुरुष केव्हांही 'सारप्राही' असतात. ते फारशीं फुलं वापरीत नसले, तरी त्यांचीं अत्तरं वापरतातच कीं, नाहीं ? पाटीभर फुलांचा भारा डोक्यावर वाहण्यापेक्षां त्या सर्वांचं सत्त्व—अत्तराचे दहा थेम्ब—हातरुमालावर वापरणं, हें अधिक चांगलं नाहीं का ?'

'सोन्यासारखीं नाजूक, सुन्दर फुलं चुरडून त्यांचं सत्त्व पिळून बेणारे पुरुष निर्दयच म्हटले पाह्यजेत ! एखाद्या गोड, बालकाचं चुम्बन

त्याला न दुखवितां हळूच घेणं बरं कीं, आपलं श्रियाळ-चांगुणे-प्रमाणं--पुरुष अशी फुलांची दुर्दशा करतात !'

‘अन् स्त्रिया काय कोमल हृदयाच्या असतात वाटतं ? फुलांच्या बाबतीत स्त्रिया म्हणजे शुद्ध, क्रूर कसाई असतात !’

‘हा नवीनच शोध दिसतोय !’

‘नवीन नाही, अगदीं सनातन आहे ! विचारीं फुलं लतेच्या कडेवर मोठ्या आनन्दानं बसलेलीं असतात. पण तें स्त्रियांना पाहवतंय कुठें ? लागलीच त्या त्यांना निर्दयपणें हिसकावून घेतात आणि त्यांच्या हृदयांत सुई खुपसून, त्यांना गतप्राण करून त्यांचीं शवं डोक्यावर बाह-तात. असल्या क्रूर कर्मांला रसिकता म्हणायची असल्यास म्हण बापडी ! तुझं तोण्ड कोण धरणार ?’

‘वाः, भली दांडगी बडबड करून मुद्दा कसा अगदीं माझ्या गळ्यांत बरोबर अडकविला कीं !’

‘हें बघ, बडबडीचं मोजमापच केलं तर तें आमच्यापेक्षां तुमचं चौपट सहज भरेल ! पण थोडं नी मुद्देसूद बोलावं आम्ही पुरुषांनींच ! तुमची भाषा म्हणजे नुसतीं फोलकटं ! सत्त्व मुळींच नाही. तुम्ही तुमच्या जिभेला, तोण्डाला न् आमच्या कानांना विनाकारण श्रम मात्र देतां झालं !’

‘बायकांची बडबड फक्त कानांनाच त्रास देते, पण पुरुषांची बडबड जगाची उलथापालथ करते ! जगत्संहार करणारीं महायुद्धं पुरुषांच्या बडबडीनंच निर्माण झालीं आहेत. असले अनर्थ तरी नाहीना आमची बडबड करीत ?’

‘छे : बुवा चिन्तोड मुद्दा काढलास अगदीं ! तोण्डाला कुळपच घातलंस माझ्या !’

‘आमची बडबड पुष्कळ असली, तरी तो नुसता पोंकळ, भेण्डाचा भारा, त्यांत सामर्थ्य तें काय असणार ? पण पुरुषांची भाषा थोडी असली, तरी ती बारा बारी पिस्तूल ! हां हां म्हणतां बारा जणांचे प्राण घेईल !’

‘छे छे : आतां तर आम्ही या मुद्यानं अगदीं चीतच झालों !’

‘ शिवाय स्त्रियांच्या फाजील बडबडीला पुरुषच कारण आहेत ! ’

‘ तें कसं काय ? ’

‘ पुरुष वाटेल ती कृति करायला समर्थ आहेत. बायकांना कुठें तसं स्वातन्त्र्य आहे ? त्या विचार्यांनीं नुसती बडबड करावी नी स्वस्थ बसावं. स्त्रियांच्या बाबतींत पुरुषांनीं कितीही अन्याय केले, तरी त्यावरची भिन्नतोड मात्र त्यांच्या जबळ कुठाय ? विचार्या घसा फुटेपर्यंत नुसती बडबड करतात नी स्वस्थ बसतात ! बायका अधिक बोलक्या कां असतात, याचा उगम आतां समजला का ? ’

श्रीनिवासाचा चेहरा उतरला. त्याला वाटलें गुलछबूला उद्देशून ही असें लागून बोलत नसेलना ?

जयश्री पुढें म्हणाली, ‘ हें मी सर्वसामान्य बोलतेंय हो. माझ्या स्वतः पुरतें पाह्यलें, तर माझ्यासारखी भाग्यशाली मीच ! ’ असें म्हणून तिनें आपलें कोमल बाहुपाश त्याच्या कण्ठांत टाकले. तेव्हां त्याची वृत्ति पुन्हां प्रफुल्लित झाली आणि तो म्हणाला, ‘ आतां शोपायचं नाहीं का ! रात्र बरीच झाली ! ’

याप्रमाणें गमतीच्या गोष्टी झाल्यानन्तर, एकमेकांवर प्रेमाचे पाश टाकण्याचे डाव खेळणारे ते जोडपें, एकमेकांना बाहुपाशांनीं गुरफटून विद्वादेवीच्या स्वाधीन झालें.

: ९ : राजा कधीं गुन्हा करतो का ?

आज पूर्णिमा असल्यामुळे बाहेर स्वच्छ पिठासारखे चान्दणें पडलें होतें. घड्याळांत रात्रीच्या अकराचे ठोके नुकतेच पडले होते. घरांत चित्रा एक-टीच असून ती अजून जागीच होती, जगदीश कुठें गेला आहे, हें तिला पक्कें माहीत असल्यामुळे ती अस्वस्थ चित्तानें उगीचच इलेक्ट्रिकचे स्विच दाबित वेड्यासारखी घरांतून हिण्डत होती नन्तर तिनें एक कादम्बरी वाचण्याकरितां काढली. परंतु तिची दहा पानें वाचलीं, तरी त्यांतल्या अर्थाचें तिला आकलनच होईना, म्हणून तिनें ती फेकून दिली. नन्तर ती विणण्याचें सामान काढून कांहीं तरी विणूं लागली, परन्तु तिच्या बोटांत सारखी सुई घुसूं लागल्यामुळे तिनें तेंही सर्व साहित्य टाकून दिले. पुढें ग्रामोफोन काढला, पण आज प्रो. व्यास, हिराबाई वगैरे सर्व गायकवर्ग बेसूर गात आहे असा तिला भास होऊं लागला. त्यामुळे तोही बन्द करून तिनें हार्मोनियम उघडला, पण आज त्याच्यावरून तिचीं बोटेंच चालेनात. एकन्दरीत आज तिचें कशावरच चित्त लागेना.

आज तिचें मन अधिक अस्वस्थ होण्याचें कारण म्हणजे आज आपला पति छबूच्या घरीं सबन्ध रात्रभर राहातो कीं काय याची तिच्या भीति वाटत होती. समोरच एक जगदीशाचा फोटो टांगला होता. तिकडे ती गेली आणि डोळ्यांत पाणी आणून त्याला म्हणाली, 'आपल्याला असं दुसऱ्याच्या घरीं रात्रभर राहाणें बरें वाटतं का हो ? तुमच्याकरितां, एक तुमचं माणूस कासावीस होऊन नी डोळ्यांत प्राण आणून तुमची वाट पाहात बसलंय, याची आठवण नाहीं कां तुम्हांला असत ? तुम्ही किती कोवळ्या हृदयाचे होतां हो, अन् आतांच असे कसे कठोर झालांत ?

तिनें आपले डोळे पदरानें पुसळे आणि ती आपल्याशींच हांसून

म्हणाली, 'मी वेडी तरी नाहीना ! त्यांच्या फोटोला काय मी सांगतेंयू हें ?'
इतक्यांत घड्याळांत साडेअकराचा ठोका पडला.

चित्रेच्या पोटांत धस्स झालें. यावेळीं घड्याळांतील एकेक ठोका म्हणजे हृदयावर बसलेल्या कुऱ्हाडीच्या एकेक धावाप्रमाणें तिला वाटत होता. एकदां सन्तापून तिनें घड्याळाकडे पाहिलें. पण तें भिचारें एखाद्या इमानी नौकराप्रमाणें आपलें काम आटोपून, निर्विकारपणें 'टिक् टिक्' आवाज करित चालत होतें.

पण इतक्यांत कोणी तरी पुढील दरवाजा उघडल्याचा तिला भास झाला. ती धांवतच दरवाजाकडे गेली, आणि पाहते तों काय, जगदीशाची मूर्ति हातांत सायकल घेऊन दारांत उभी ! तिचा आनन्द गगनांत मावेना. आज पूर्णिमा. स्वारी घरीं आली म्हणायची ! तिनें चटकन् दरवाजा बंद केला आणि त्याच्या हाताला धरून हांसतच ती त्याला शयनगृहांत घेऊन आली.

आपली पत्नी रोषांत नसून खुर्चीत आहे, याबद्दल त्याला समाधान वाटलें. तरी पण त्याचें मन त्याला खात होतें. चित्रेच्या मोहक हास्याचें प्रतिबिंब त्याच्याही चेहऱ्यावर पडलें होतें खरें. पण तें निर्भेळ नव्हतें. त्यांत निरनिराळ्या विकारांच्या छटा मिसळलेल्या होत्या.

अंगांतील कपडे काढतां काढतां कांहीं तरी बोलायचें म्हणून जगदीश म्हणाला, 'अजून तूं जागीच ?'

'अजून म्हणजे ? सारे साडे अकरा झालेत. कांहीं वेळ चान्दण्याची मौज पाह्यली; थोडी कादम्बरी वाचली; नवे रेकॉर्ड लावले; असा ग्रामोफोन ठेवला, इतक्यांत स्वारी आली ? माझी कल्पनाच होती, आत्तां. येणं होईल म्हणून !'

'तें कशावरून ? परवांसारखा स्नेह्याच्या घरीं अडकलों असतों म्हणजे ?'

['शक्यच नाही. आज पूर्णिमा. दुसरीकडे राहणं होईल का कधी ?'
बिछान्यावर बसून व तिचा हात आपल्या हातांत घेऊन तो म्हणाला, 'पूर्णमेला घरींच राहीन, अशी शपथ का घेतलीयू मी ?']

‘प्रत्यक्ष शपथच कशाला घ्यायला पाह्यजे ? हे संकेत न सांगतांच एकमेकांनीं जाणून पाळायचे असतात !—ती पहा,—’ ती त्याला खिडकीकडे घेऊन गेली व आकाशकडे बोट दाखवून म्हणाली, “बऱ्याच दिवसांनीं पूर्ण स्वरूपांत प्रगट झालेल्या प्रियकरावर, ललललीत पारिजात पुष्पे फेकून रजनी स्वागत करित आहे ! पृथ्वीतलावर पडलेलं हें चान्दणं नसून, दोघा प्रेमळ दम्पतीच्या निर्मल हास्याचं प्रतिबिम्ब आहे !—अशा आनन्दोत्साहाच्यावेळीं आमच्यासारख्या तरुण नी प्रेमळ जोडप्यानं एका गांवांत असूनही निरनिराळ्या ठिकाणीं असणं बरं दिसलं असतं का ? या मौजा वर्षांतून थोड्याच वेळां अनुभवायला सापडतात नी त्यांतल्याही एक दोन चुकविल्या, तर. . .’

‘चित्रा, आतां तूं चारच वाक्यं बोललीस, पण किती सुन्दर काव्य निर्माण केलंस ? मी काव्याचा फारसा भोक्ता नाहीं; वास्तविक आमच्यासारख्या आर्टिस्टांचं अन्तःकरण काव्यमयच असायला पाह्यजे; पण या तुझ्या सुन्दर कल्पनांनीं मला एक प्रकारचा अवर्णनीय आनन्द झाला, एवढी गोष्ट खरी ! मला वाटतं, मला काव्य आवडत नाहीत, ही माझी समजूत चुकीची झाली असावी ! बोल बोल बरं, आणखी असंच कांहीं तरी मधुर बोल !’

‘आतां काय बरं बोलूं ? साठविलेली शिधोरी सप्पली ! किनाई, आपण यायच्या आधीं मी ‘प्रसन्न पूर्णिमा’ कादम्बरी वाचीत होतें. सहज आढळलेली त्यांतलीं वाक्यं पाठ करून ठेवलीं होती मी. तशी जर मी खरी कवयित्री असतें तर आत्तापर्यन्त—’

‘का असेना—’ तिच्यासह एका कोंचावर बसत तो म्हणाला, ‘मधमाशाप्रमाणं मधुसंचय करणं हें सुद्धां कांहीं वार्डट नाही. अन् कवि तरी काय करतात ? सृष्टीतलं सौन्दर्य तेवढं वेचतात अन् त्याला प्रतिभेच्या जोरावर कल्पनांची जिल्हई देतात !—बरं, आज मी साडे अकरापर्यन्त आलों नाहीं, तेव्हां तूं अगदीं काळजीत पडली असशील !’

‘छट् ! मला कांहींच वाटलं नाही. पुरुषांच्या मागं व्याप थोडे का असतात ? बायकांना काय घरांत बसून कल्पना होणार ? त्यांना वाटतं

नेहमीं आपला पति-आपल्या जवळ असावा. पण पुरुषांना नेहमीं घरांत बसून कसं भागेल बरं?—’

‘काय करतेस? हा स्टूडियो काढण्यापेक्षां कुठें गव्हर्मेण्टमध्ये नौकरी धरली असती, तर बरं झालं असतं, असं वाटूं लागलंय! थोडा का असेना, पण महिन्याकाठी नेमका छन् छन् पगार नौकराच्या हातांत पडतो आणि फिगर फिक्स असल्यामुळं तेवढ्या रकमेत त्याला आपलं मन्थली बजेट बनवितां येतं. आम्हाला पैसे बरे मिळतात; आमच्यावर कोणी वरिष्ठ ऑफीसर नाही; ऑफीसटार्इम सांभाळायला नको; या सान्या गोष्टी खऱ्या; पण विलं वसूल करतांना किती त्रास होतोय तो माझा मला माहीत; अन् रक्कम किती जमा होईल, याचा अंदाज नसल्यामुळं कोणत्याही गोष्टी आगाऊ ठरवितां येत नाहीत!’

‘मग विलं वसूल करायला एक स्पेशल माणूस तरी ठेवावा.’

‘माणूस ठेवून कांहीं उपयोग होणार नाही. तुला आश्चर्य वाटेल; गोरगरीबांचीं विलं मुळीच थकत नाहीत; नव्हे, पैसे आगाऊ रोख हातांत येतात. बिचारे पैसे खिशांत टाकल्याखेरीज स्टूडियोत येतच नाहीत. उधार काम करून घेण्याची त्यांना खरोखरीच लाज वाटते. त्यांच्या-जवळ ‘अब्रू’ हें एकच धन असल्यामुळं ते तिला फारच जपत असतात. खरंच, गरीबांची अब्रूही नाहीशी झाली, तर त्यांच्याजवळ काय शिल्क उरणार?—पण बडे बापके बेटे, घमण्डानन्दन, गर्विष्ठ नी मिजासखोर श्रीमन्त शेटसावकार, वकील, डॉक्टर, ऑफीसर रावसाहेब यांची गोष्टच वेगळी आहे. हे स्टूडियोत ऐटीनं येतील. हे आले कीं, इतर सर्व जरूरीचीं कामं बाजूला ठेवून आधीं यांच्यापुढं हात जोडून उभं राहिलं पाहजे. आणि पदराला खार लावून यांच्या ‘चहा-चिवडा-चिरूटा.’ ची व्यवस्था केली पाहजे. मग यांच्या लहरीप्रमाणं स्टूडियोत किंवा यांच्या घरांत, हे म्हणतील तितके नी म्हणतील त्या आकाराचे फोझे काढून दिले पाहजेत. सर्वांचीं कामं एकीकडे सारून यांचीं कामं अर्धी दिली पाहजेत. कारण यांची तशी ताकीदच असते. जरा उशीर झाला कीं, यांचा शिपाई मागं लागतो. हे श्रीमन्त असल्यामुळं यांच्याकडे

ॲडव्हान्स मागायची सोय नसते. चुकून मागितला, तर यांचा घुस्सा होतो. बरं, हे श्रीमन्त असल्यामुळं यांच्याकडून विल तरी चांगचं दण-दणीत मिळेल म्हणावं, तर तिकडूनही निराशा. कित्येकाकडून जेमतेम रीतीप्रमाणं येतं, कित्येक निम्यावर भागवितात; तर कित्येक अजीबातच बुडवितात ! संपत्तीचा जोर असल्यामुळं बेअब्रू झाली, तरी त्याची त्यांना पर्वा नसते. चित्रा, सभ्रत्तीनं श्रीमन्त, पण अन्तःकरणानं दरिद्री अस-लेल्या असल्या अहंमन्यांना यापुढं स्टूडियोत पाऊलही ठेवूं देजं नये; फक्त प्रामाणिक, गरीब लोकांचंच काम—दोन पैसे कमी मिळाले तरी—ध्यावं असं मला वाटूं लागलंय. आतां तूच सांग; गरीबांचे पैसे आगाऊच वसूल होतात; आणि श्रीमंतांच्याकडे माणूस पाठविला की, त्यांचा अप-मान होतो न् शिव्यांची लाखोली मिळते; अशा परिस्थितीत स्पेशल माण-साचा काय उपयोग ?—शिवाय ऑफीसर लोकांचा त्रास होतो, तो कांहीं औरच ! परवां चीफ पोलीस ऑफीसरनं आपल्या फॅमिलीचे फुलसाईज फोटो काढविले, अन् त्याच्या एकूणीस प्रतींची ऑर्डर दिली. पण तो विचारा प्रामाणिक होता. त्यानं मला संशयांत न ठेवतां स्वच्छ सांगित-लंन् ‘ मिस्टर जगदीशराव, या कामाचं विल मिळेल, अशी तुम्ही आशा करूं नका. हें सर्व तुम्ही आम्हांला मोफत करून द्यायला पाह्यजे. अन् तें ताबडतोब पाह्यजे. यांतल्या कांहीं प्रती आमच्या नातेवाईकांच्याकडे रजिस्टर करून पोस्टानें पाठवायच्या आहेत. तुमच्याकडून जसं हें काम व्यवस्थेशीर होईल, तसं दुसऱ्याकडून होणार नाही. तेव्हां तुम्हाला मी पत्ते देतो. तुम्ही पोस्टलस्टॅम्पस् लावून रवाना करण्याची व्यवस्था करा ! ’ ‘ गण्डस्योपरि पिटकः संवृत्तः । ’ मी आधी त्याच्या फोटोच्याच कामानं जर्जर झालो होतो, त्यांत आणि हा पोस्टेजचा भूदण्ड पडतोय असं पाह-तांच तर माझ्या तोण्डचं पाणीच पळालं. मी मोठं धैर्य धरून म्हणालो, ‘ शबसाहेब, फोटो कसे तरी काढून देतो, पण ही दुसरी व्याद माझ्या मागं लावूं नका ! कारण मला पुरसतच नाही ! ’ त्या दयाळु ऑफी सराला माझी दबा आली बाटतं. कारण तो म्हणाला, ‘ बरं तर. फोटो तरी जलदी काढून द्या. पाठविण्याची व्यवस्था त्या गोपीचन्द गुजरा

कडून करूं. ' अशा रीतीनं तें दुसरं संकट शेवटीं माझ्या डोक्यावरून उडून गोपीचन्दाच्या डोक्यावर बसलं. गरीबांच्या अज्ञानाचा वाटेल तसा फायदा घेऊन त्यांच्याकडून भरपूर पैसा उपटायचा आणि या ' अरेरावां ' ची भर करायची, असा रोज प्रकार चाललाय आमचा. बरं, हे ऑफीसर कधी काळीं उपयोगी पडतील म्हणावं, तर त्याचं नांवच नको. यांचं कितीही काम करा, यांच्यावर कितीही उपकार करा, शेवटीं हे आपल्या जातीवर जाऊन एखाद्या वेळीं आमच्याच हातापायांत वेळ्या अडकावयला कमी करणार नाहीत ! यांची खोड कशी मोडावी, या विचारांत मी आहे; पण डोकंच चालेना !—'

' ऑफिसरांचं एक राहूं द्या, पण इतर ' बाजीरावाचे बेटे ' पैसे बुडवितात, त्यावर काय तोड काढणं शालंय ? '

' तूच सुचव ना एखादी ! '

' मला वाटतं, जे लोक पैसे बुडवतील, त्यांचे फोटो ' पैसे बुडविणारे थोर लोक ' अशा हेडिंगचा एक मोठा बोर्ड करावा न त्यावर ते लावावेत. नी रस्त्यावर ठेवावेत ! मात्र त्यांच्याआधीं त्या त्या लोकांना सूचना द्याव्यात. ' आठ दिवसांच्या आंत पैसे आणून घ्याल, तर बरं आहे; नाही तर तुमचा फोटो बुडव्यांच्या यादींत जाहीर करूं ! '

' उपाय अचूक नी जालीम आहे खरा, पण कायद्याच्या दृष्टीनं तो तितकासा विनधोक नाही. कारण दिवाणी कोर्टाचा रस्ता खुला असतांना एखाद्याची अन्न अशी चव्हाट्यावर टांगायला आम्हांला अधिकार नाही. शिवाय त्या लोकांनीं पैसे बुडविलेले किंवा बुडविण्याची त्यांची इच्छा होती, हें सिद्ध झालं पाहिजेना ? त्यापेक्षां हें ' विकतचं श्राद्ध घेऊन सव्यापसव्य ' करण्याऐवजीं त्यांच्या ऑर्डर्स यापुढं अजीशत घेतल्याच नाहीत म्हणजे झालं !—आतां हें बघ—' असें म्हणून त्यानें आपल्या कोटाच्या खिशांतून नोटा काढून आणल्या व त्या तिच्या हातांत देत तो म्हणाला, ' हे पन्नास रुपये वसूल करतां करतां माझ्या नाकीं नऊ आले. बळ्या दहा लोकांकडे हे पैसे आहेत. केव्हां जा, घरांत भेटतच नाहीत. तेव्हां म्हटलं, आज रात्रीच सर्वांना स्वतःच गांठावं. बारा वाजले तरी

हरकत नाही. मग अकरा, सव्वा अकरापर्यन्त फिरलों. काय मिळाले. तेवढे पैसे कोम्बले खिशांत न् कण्टाळा आला तेव्हां आलों घरांत !—हे ठेव तुझ्याजवळ !—

‘ माझ्याजवळ ? ’

‘ अग, तूं गृहलक्ष्मी ना ? लक्ष्मीकडे लक्ष्मी गेलेली बरी. विष्णु जरी लक्ष्मीपति असला, तरी त्याच्या हातांत शेवटीं शंखच ! मीही तसंच वागायचं ठरविलंय. त्रिलं वसूल करतांना सायकलचा हॉर्न तेवढा माझ्या हातांत पण पैसे तुझ्यापाशीं ! ’

‘ हें आज काय नवीनच धोरण दिसतंय ! आतांपर्यन्त कधीं माझ्याजवळ पैसे दिले नव्हते, म्हणून म्हणतेंय ! ’

‘ घरांतलं राज्य पत्नीचं ना ? मग घरी आलेल्या सम्पत्तीवर माझा काय हक्क आहे ? राणी सरकारच्या ट्रेझरीतच ही जमा होणं योग्य आहे. ’

‘ पुरे मेली थट्टा ! ’

‘ हें बघ, आजपासून मीं असं ठरविलंय कीं, जो पैसा येईल, तो तुझ्याजवळ ठेवायला द्यायचा. अन् जो खर्च होईल, तो तुझ्या सम्पत्तीनं करायचा. पुष्कळ ठिकाणीं या धोरणानंच पतिपत्नी चालतात. अशानं पतीला पैसे मिळविण्याच्या कर्तबगारीचा डौल—मुकेंपणानंच—पत्नीपाशीं मिरवितां येतो, अन् तिलाही एक मोठा बहुमान मिळाल्याचा भास होऊन आनन्द होतो. अशा रीतीनं दोघंही खूप होण्याचा हा एक सोपासा उपाय आहे !—आतां खरं म्हणशील, तर याचं कारण निराळंच आहे—’

‘ कोणतं तें ?—’

‘ निःपक्षपात दृष्टीनं जर पाह्यलं, तर पुरुषांचंच मन अधीर नी चंचल असतं. ‘ स्त्रिया चंचल असतात ’ ही नुसती पुरुषांनीं उठविलेली भूमका आहे. स्त्रियासारखा सोशीक, मनाला आवरणान्या न् खोल बुद्धीच्या स्त्रियाच. त्यांची सर पुरुषांना येणार नाही. आपण गरिबीतून एकेक पावलानं का होईना—वैभवाकडे येत आहोंत ; थोडासा पैसा हातांत

खेळतोय; अशा घेळीं मन चंचल होण्याचा संभव आहे. तेव्हां आपला पैसा तुझ्या हातांत असलेला बरा. तुझ्याच अनुमतीनं त्याचा व्यय झाला म्हणजे भीति नाही !’

‘ इम्हे विनाकारण ही भीति वाटतेय. आपलं मन भलतीसलती कडे झुकणंच शक्य नाही. व्यसनी होणं, तर सुतराम् अशक्य. तीं माणसं निराळींच असतात अन् त्यांचीं लक्षणंही पण निराळींच दिसतात. माझं लग्न झाल्यापासून बघतेंय स्वारीला ; अगदीं शुद्ध गंगाजल. तें शेवटपर्यंत पवित्रच राह्यचं. म्हणून म्हणतें, हे पैसे आपल्याजवळच ठेवावेत.’

‘ छेः छेः चित्रा, पुरुषांवर तूं फाजील विश्वास ठेवूं नकोस पुरुषांचं अन्तःकरण पुरुषांना जेवढं ओळखतां येईल, तेवढं बायकांना खचित ओळखतां येणार नाही. जन्मभर शुचिर्भूत राहून म्हातारपणीं व्यसनी बनलेल्या पुरुषांचीं शेंकडो उदाहरणं मी तुला दाखवून देईन. मी आत्तापर्यंत कोणत्याही वाईट छन्दांत नाहीं ही गोष्ट खरी, पण यापुढं मी मद्यप्राशन करणारच नाहीं, किंवा एखाद्या बाजारवसवीच्या गळ्यांत हात टाकणारच नाहीं, असं तूं समजू नकोस !’

‘ हें शक्य तरी आहे का ?’

‘ यांत काय अशक्य आहे ? नदीकाठचे कावळे नदीतलं पाणी न पितां जवळच सांचलेल्या घाणेऱ्या डबक्यांतलं पितात, हें तूं नेहमींच घाटावर पाहतेस ना ? घरीं पत्नीनं प्रेमानं स्तच्छपणें केलेले पदार्थ न खातां, हॉटेलांत जाऊन त्या गलिच्छ पदार्थांवर ताव मारणारे लोक जगांत कमी नाहीत.’

‘ त्यांत त्यांचा दोष नाही. त्याला तसंच आर्थिक कारण असतं !’

‘ तें कोणतं प्रोफेसरीणबाई ?’

‘ घरीं पदार्थ करवले, तर सर्व मुलाबाळांना द्यायला पाहजेत. अर्थांत खर्च अधिक येणार. पण हॉटेलांत गेलं, तर वाटेला ते पदार्थ खायला मिळून—’

‘ आपल्या कच्च्याबच्च्यांना अन् पत्नीला सोडून एकटंच हॉटेलांत गिळणाऱ्या पुरुषांना मी नरपशु समजतो ! भीखण्डपुरी असो की,

मीठभाकरी असो, कर्त्या पुरुषानं सर्वं मुलावाळांसह एकत्र खाणं, यांतच त्याला भूषण आहेन् यांतच सांसारिक आनन्दाचा परमावधि आहे ! ’

‘पण माझ्याजवळ ठेवलेले पैसे नीट राहतीलच याचा काय नियम ? आम्हा बायकांना तेव्हांच मोह पडतो. चांगलंसं लुगडं—पातळ पाखळं किंवा चांगलंसं एखादं नवीन घाटाचं भाण्डं बघितलं की, तें लागलीच आम्हांला घ्यावसं वाटतं. अन् आमच्या मनात तें भरलंय, अशी दुकानदाराची खात्री झाली की, त्यानं दीडपट किंमत लावलीच. असले जिन्नस खरेदी करतांकरतां माझ्याजवळची रक्कम संपली तर ?’

‘कुछ परवा नाही ! तुझ्या जवळचे पैसे खर्च झाले, तर ते घरच्या संसारोपयोगी वस्तु खरेदी करण्यांत होतील. व्यसनांत तरी होणार नाहीत !’

‘मला वाटतं, माझ्याकडून कांहीं अपराध झालाय, म्हणून ही मला शिक्षा करणं झालंय !’

‘भलतंच काय बोलतेस, चित्रा ! उलट मलाच वाटूं लागलय् कीं माझ्याकडूनच कांहीं गुन्हा घडलाय, म्हणून तूं ही रक्कम स्वीकारीत नाहीस !’

‘छे : छे : असं काय बरं म्हणायचं तें ? आपण माझे राजे ; राजा कधी गुन्हा करतो का ? ठेवतें बरं मी माझ्याजवळ पैसे.’ असं म्हणून तिने त्या नोटा बॅगमध्ये ठेवून दिल्या व ती परत त्याच्याजवळ येऊन बसली. इतक्यांत घड्याळांत बाराचे ठोके पडले. तेव्हां ती म्हणाली, ‘अग-बाई ! बारा वाजले !’

‘चला तर आपण आतां झोंपूं !’

याप्रमाणें गोष्टी झाल्यानन्तर एकमेकांच्या डोळ्यांत डावपेंचाची धूळ फैकणारें तें तरुण जोडपें, सर्व विकार विसरून लवकरच निद्रादेवीला शरण गेलें !

रावसाहेब भीमराव सव्हीन्स्पेक्टरांच्या दिवाणखान्यांतील घड्याळांत दोनप्रहरच्या तिनीचे ठोके पडतात न पडतात तोंच त्यांच्या बंगल्यासमोर एक मोटार येऊन उभी राहिली आणि तीमधून तीन तरुणी उतरल्या.

दरवाजांत त्यांची वाट पाहत एक शिपाई उभा होताच. आगाऊ ठरल्याप्रमाणे त्याने त्या तिघींना एका विविक्षित दालनामध्ये नेऊन बसविले व तो रावसाहेबांना वर्दी देण्याकरितां गेला.

सुमारे दहा पांच मिनिटांतच एक, पेन्शनरीच्या हद्दीवर येऊन पोचलेले, रुबाबदार, पाण्डरे शुभ्र धोतर नेसलेले व अंगांत रेशमी शर्ट पेहरलेले असे गृहस्थ तिथे आले. हेच ते रा. सा. भीमराव फौजदार.

दुसऱ्यावर जरब बसविण्याजोगी त्यांची ती किंचित् भयानक मुद्रा पाहतांच तिघींनाही दरदरून घाम सुटला. त्यांतली एक तर अतिशयच भेदरून गेली.

त्यांना पाहतांच तिघीही उठल्या. तेव्हां रावसाहेब म्हणतात, 'उठायचं कांहीं कारण नाही. बसा तुम्ही.'

रावसाहेबांच्या साध्या शब्दांतही असा कांहीं जोर होता की, त्या तिघींनी एखाद्या कळसूत्री बाहुलीप्रमाणे खूर्चीमध्ये एकदम बसकण घेतली.

'आमची चिठी आपल्याला सकाळीं पोचली असेल.' त्यांपैकी एक जरा धीर धरून म्हणाली.

'हो, माझी उत्तर तुम्हाला लागलीच पोचलं असेल'

'हो, आमच्या विनंतीला मान देऊन आपण—'

'छट्! विनन्ति विनन्ति कसली! माझी ड्यूटीच आहे ही !

वास्तविक हें माझें ऑफिसचं टाईम. पण मी मुद्दाम तुमच्या मुलाखती-करितां आज घरीं राहिलों. बोला तुम्हांला काय बोलायचं असेल, तें खुल्या दिलानें बोला. यावेळीं तुमच्यासमोर एखादा पोलीस-ऑफिसर नसून तुमचा पिता बसलाय, असं समजा अन् मोकळ्या अन्तःकरणानें सारं सांगा !'

रावसाहेबांच्या या एका वाक्यानेंच त्या तिघींना धीर आला. रावसाहेब दिसतात क्रूर, बोलतात खणखणीत, पण अन्तःकरणानें मृदु आणि सभ्य आहेत, एवढें त्यांना समजून येतांच त्यांची भीति पुष्कळशी कमी झाली आणि त्यांच्या चेहऱ्यावर प्रफुल्लता विलसूं लागली.

‘तुम्हा बायकांचा स्वभाव बडबड्या असतो.—’ थोडासा ताशेरा झाडण्याच्या उद्देशानें रावसाहेब म्हणाले, ‘रागावूं नका. स्पष्ट सांगतो. तुम्ही एकच गोष्ट दहादां सांगाल, दहा प्रकारांनीं सांगाल, पण मला तें खपणार नाही अन् इतकं चन्हाट ऐकून ध्यायला मला वेळही नाही. तेव्हां तुम्हांला काय सांगायचं असेल तें थोडक्यांत सांगा—मुद्देसूद सांगा—महत्वाचं असेल तेवढंच सांगा !—‘सुरेखा’ नांवाच्या बाईंनीं मला चिड्डी पाठविली होती. यांतल्या सुरेखाबाई कोण ?’

‘मी !’ सुरेखेनें स्वतःची ओळख करून दिली.

‘मग या दुसऱ्या दोघी कशाला आल्या आहेत ?’

‘त्यांच्ही आपल्याकडे काम आहे.’

‘तीघींचीं कामं निरनिराळीं आहेत ?’

‘तीघींचं मिळून एकच काम आहे !’

यानन्तर सुरेखेनें स्वतःची, जयश्रीची व चित्रेची ओळख करून दिली व सर्वांची माहितीही सांगितली. तेव्हां रावसाहेब किंचित् गाम्भीर्यानें म्हणतात, एकन्दरीत तुम्ही तिघीजणीं तिघा सभ्य गृहस्थांच्या गृहिणी आहांत म्हणायच्या ! तुमचे पति माझ्या चांगल्या परिचयाचे आहेत. एक फोटोग्राफर, एक सरकारी नौकर न् एक बडा सावकार ! मग तुमचे मालक माझ्याकडे न येतां तुम्ही बऱ्या माझ्याकडे आलांत ?’

‘तसंच महत्वाचं काम आहे आपल्याकडे !’

‘स्त्रियांनीं गुप्तपणें माझी भेट घ्यावी, इतकं पोलीसखातं सोज्वळ आहे, अशी तुमची कल्पना आहे?—विचार करा!—’

‘हो, तशी कल्पना आहे!’ सुरेखा म्हणाली.

‘चूक आहे तुमची! हिंदुस्थानांतलं पोलीसखातं इतकं सोज्वळ न् संभावित नाही. आतां काँग्रेसच्या राज्यांत झाल्यास न कळे! पोलीसांत अशिक्षित लोकांची भरती झाल्यामुळं, तें खातं माणुसकीला पारखं झाल्य् अन् काहीं ऑफिसर लोकांनीं तर दारू, वेश्या न् लांच यांनीं त्यावर अगदीं कळसच चढविलाय! हिंदुस्थानांतल्या पोलीसखात्याइतकं बदफैली न् लोकांना अप्रिय असं खातं जगांतल्या कोणत्याही राष्ट्राचं नसेल! म्हणून म्हणतो, तुमच्यासारख्या सभ्य, कुलीन, तरुण न् सुस्वरूप स्त्रियांनीं माझ्यासारख्या इसमाला एकान्ती भेट घेण्याबद्दल चिड्डी लिहिणं म्हणजे—’

‘स्त्रिया या बडबड्या असतात,—’ सुरेखा हळूच, पण भीतभीत मधेंच म्हणाली, ‘असं म्हणणाऱ्यांनींच इतका लांबलचक, अप्रस्तुत विषय काढावा—’

‘हां, मधेंच बोलूं नका! मधेंच बोललेलं आमच्या खात्याला खपत नाही!—मी म्हणतो, माझी एकान्ती भेट घेण्यांत तुम्हाला धोका वाटला नाही?’

‘नाहीं!’

‘तो कसा?’

‘आपण म्हणतां, तसं कदाचित पोलीसखातं असेल, पण त्यांतले सारेच इसम काहीं तसे असणार नाहीत, हें नक्की! त्य तून आपल्या-संबंधानं लोकांत जो आदर, भावना न् श्रद्धा आहे, त्यावरून आपली गुप्त भेट घ्यायला काहीं हरकत नाही, असा आमच्या मनांत विश्वास उत्पन्न झाला अन् म्हणूनच आम्ही आपली भेट निश्शंकपणानं घेण्याचं ठरविलं. आपण सज्जन आहांत याचा पुरावा, आम्ही आपल्या दिवाण-खान्यांत पाऊल टाकतो न टाकतो तोच आमच्या हातांत आला!—’

‘वाः सुरेखाबाई! तुम्ही जन्मजात वकील दिसतां कीं!—पुरावा? माझ्या चांगुलापणाचा कोणता पुरावा तुमच्या हातांत आला?—सांगा, सांगा!’

‘आम्ही इथं येतांच आपण आमचे वडील बनलांत नी आम्हांला आपल्या मुली बनविलंत, त्यावरून !’

‘शाबास ! शाबास ! हुषार आहांत ! चतुर आहांत ! संसाराचा गाढा फारच सुन्दर रीतीनं हाकीत असाल !—पण काय हो,—रागावूं नका. आमच्या सूक्ष्म पोलिसी दृष्टीला जें दिसतंय, त्यावरून विचारतो हं—तुमचा पोषाख व्यवस्थित, नीटनेटका न् थोडासा फॅन्सीही दिसतोय; अंगावर दागदागिनेही निवडक, पण मोहक दिसताहेत; अन् केश-भूषाही चालू काळाला योग्य अशीच दिसतेय; तुमचे पतीही समाजांत चांगले सभ्य न् आनन्दी म्हणून गणले जातात; या सान्या गोष्टी असल्या तरी तुमचा चेहरा कांहीं तसा प्रफुल्लित दिसत नाही; उलट सुकल्यासारखा दिसतोय ! कोणत्या तरी काळजीच्या धगीनं—’

‘हो, आपली कल्पना बरोबर आहे. ’ सुरेखेचे डोळे ओले झाले. ते हातरुमालानें टिपत ती पुढें म्हणाली, ‘आमचे म्लान झालेले चेहरे पुन्हां टवटवीत व्हावेत नी आमचं जन्माचं कल्याण व्हावं, म्हणूनच आम्ही तिघी आपल्या चरणाजवळ आलों आहोंत !’

आपला अजमास बरोबर ठरला हें पाहून रावसाहेबांच्या चेहऱ्यावर थोड्याशा समाधानाच्या छटा पसरल्या. पुढें ते म्हणाले, ‘छे: छे: ! ‘आपल्या चरणाजवळ आलों’ असल्या तऱ्हेची भाषा बिलकूल वापरूं नका ! वास्तविक आम्ही तुमचे नौकर आहोंत. तुमची सारी संकटं दूर करणं, हें आमचं कर्तव्यच आहे !—सांगा, कोणत्या काळजींत तुम्ही आहांत अन् तुम्हाला माझी कोणती मदत पाद्यजे ?’

‘आम्हा तिघींचेही पति हॉटेलांत जातात !—’

‘बस ! एवढंच ? मग हें कांहीं फारसं मनावर घेण्याजोगं, मोठं भयंकर व्यसन नाही !—हॉटेलांत जात नाही कोण ? घरांत पंचपक्वान्न असलीं, तरी एकदा तरी हॉटेलांत जाऊन मजा मारण्याची लहर येतेच ! विळायतेंत ‘हॉटेल’ ही अत्यन्त उपयुक्त अशी सामाजिक बाब समजली जाते. हॉटेल् ही समाजाला अवश्य पाद्यजेत. ज्यांना घरदार, नायको-

बिन्हाड नाही, अशा भिळवत्या फटिंगांनी, हॉटेलं नसलीं तर कुठं खावं न् काय खावं ?—आतां तुमच्या पतीसारख्या सांसारिक न् घरी वाटेल त्या खाद्य पदार्थांची अनुकूलता असणाऱ्या गृहस्थांनी मात्र हॉटेलंही पायरी चढावी, हें थोडं गह्ये आहे !’

‘ नुसते हॉटेलं गेले असते, तर आम्ही आपल्याकडे तक्रार कधीच केली नसती. पण तिथं जाऊन दारू प्यायची म्हणजे काय ? आठवण झाली की, अंगावर झारून कांटा येतो !’

‘ काय दारू ?’ आश्चर्याने रावसाहेब म्हणाले; ‘ तर मग नवीनच दिसतंय हें व्यसन ! या शहरांतल्या बहुतेक दारूबाजांची यादी माझ्या-जवळ आहे. ठेवावी लागते ती आम्हांला. पण तिच्यांत नाहीत तुमच्या पतिराजांचीं नांव. आतां घातली पाह्यजेत ! प्रत्यक्ष बायकांनीं साक्ष दिव्यानन्तर ही गोष्ट खोटी कशी असेल ? पुढं—’

‘ मित मद्यपान सुद्धां कदाचित् आम्हाला मान्य झालं असतं. त्यानं अशी कितीशी नुकसानी होणार ? पण त्याच्या जोडीला जुगार सुरू झाल्यावर कोठ्याभिशाचा करटीवाला व्हायला उशीर लागेल का ?’

‘ काय ! त्याच्या जोडीला जुगारही ? आतां मात्र तुमचे यजमान कायद्याच्या कचाटीत आले ! कारण काँग्रेसराज्यांत कांहीं जिल्ह्यांतून जरी पूर्ण दारूबन्दी झालेली असली, तरी ‘ दारू पिणं ’ हा कांहीं अजून सार्वत्रिक गुन्हा ठरलेला नाही. पण जुगाराचं तसं नाही. हं, मग !’

‘ पण त्या जुगाराबद्दलही आम्हांला तितकंस वाटत नाही. फार झालं तर आम्ही त्यामुळं गरीब होऊं इतकंच. पण आम्हा नवराबायकोचं अखण्ड, निर्मळ नी निर्व्याज प्रेम असेल, तर तशा गरीबीतही आम्हांला स्वर्ग निर्माण करतां येईल. पण तेवढंही सुख आम्हांला लाभणार नाहीसं दिसू लागलंय !—’

‘ तें कसं काय ?’

‘ त्याच हॉटेलं एक मनमोहक अशी जादुगारीण असते ! हॉटे-

लची मालकीणच म्हणाना. ती आम्हा तिघींचेही संसार उध्वस्त करायला बसलीय, नी हेंच सर्वांत मोठं असं संकट आम्ही समजतो !'

‘ म्हणजे तुम्ही ‘ मोहनमन्दिर ’ हॉटेलासम्बन्धानं सांगतां काय ?’

‘ होय, तेंच तेंच ! ’ जयश्री मधेंच गडबडीनें म्हणाली.

‘ हं ! या हॉटेलासम्बन्धानं कांहीं गुप्त रिपोर्ट माझ्याकडे गेल्या आठदहा दिवसांत आलेयूत. मी त्यांतल्या भानगडींचा पूर्ण छडा लावण्याच्या विचारांत होतोच. अशा वेळीं तुम्ही त्याच्यासम्बन्धानं कागाळ्या घेऊन माझ्याकडे आलांत, हें चांगलं झालं ! बरं, तुम्ही आतां एकदा या प्रकरणाचा साग्र इतिहास मला सांगा बरं. म्हणजे मला पुढं पाऊल टाकायला बरं पडेल ! ’

नन्तर आपल्या पतिराजांचा आपल्याला कसा संशय आला, आपल्या मैत्रिणींनाही कसा आला, मग आपला संघ कसा स्थापन झाला, पतींच्या व्यसनांचे पुरावे कसे हस्तगत झाले, किशानें आपल्या जवानीनें या सर्व प्रकरणावर कसा स्वच्छ प्रकाश पाडला, पुढें आपण कसे धोरण ठरविलें वगैरे गेल्या दीड दोन महिन्यांतली हकीकत सुरेखेनें त्यांना सविस्तरपणें सांगितली. ती ऐकतांच ते खूष होऊन म्हणाले, ‘ तुम्ही लीया खरोखर मुत्सद्दी होण्याच्या लायकीच्या आहांत ! मग या सम्बन्धांत माझी मदत तुम्हाला कोणत्या प्रकारानं पाह्यजे ? ’

आपण आपल्या अधिकाराचा उपयोग करून जबरदस्तीनें त्यांचं व्यसन बन्द पाडलं पाह्यजे !’ सुरेखा करारीपणानें म्हणाली.

‘ मला वाटतं एकदम आपला पोलिसी दण्डुका दाखविण्यापेक्षां नाजुक तऱ्हेनं त्यांचीं मनं वळविलीं तर ? ’

‘ तीं कशीं ? ’ चित्रेनें भीत भीत विचारलें.

‘ तुम्ही सान्या मोहक तरुणी आहांत. तुम्ही लाडिकपणानं, गोडव्यानं न नाजुक तऱ्हेनं आपल्या पतींना हीं व्यसनं सोडण्याबद्दल विनवणी केलीत, तर मला नाही वाटत ते तुमच्या इच्छेला लयाग्रून पलीकडे जातीलसं !— ’

‘ते आमच्या कक्षेच्या केव्हांच बाहेर गेले आहेत! आतां ते आमच्या हाताला लागणं शक्य नाही!’ सुरेखा म्हणाली, ‘आतां आम्हांला एक निराळीच भीति वाटू लागलीय!’

‘कोणती?’

‘त्या गुलछबून—छबूताई तिचं नांव—त्या गुलछबून तिघावरही मोहनी घाललीय; अर्थात् तिघांच्या मनांत एकमेकांवद्दल मत्सर उत्पन्न होणार. याचं पर्यवसान मारामारींत नी खुनांत झालं नाही, म्हणजे मिळविली!’

‘सम्भवनीय आहे, तसंसुद्धां सम्भवनीय आहे! आतां आलं माझ्या लक्षांत. प्रसंगी मं माझं रौद्रस्वरूप दाखवूनही त्यांना ताळ्यावर आणावं, असं तुमचं मत! शहाणा शब्दानं सुधारतो; मूर्खाला दण्डुकाच पाह्यचे! पण अशानं तुमच्या पतींची गांवांत बेअबरू होईल! एकदां प्रकरण पोलीसांच्या कचाट्यांत सांपडलं अन् एकदां या वर्तमानपत्रांनीं मनावर घेतलं कीं, मग गांवांतच काय, पण जगभर तुमच्या पतिराजांच्या दुष्कृत्यांचे डांगोरे पिटले जातील, याची वाट काय?’

‘अन् तेवढ्याकरितां. तर आम्ही आपली खाजगी भेट घेतली! नाही तर आम्ही आपल्याकडे रीतसर अर्ज दिला असता. आम्हांला त्यांच्यासम्बन्धानं कोर्ट, खटले, साक्षीपुरावा होऊन या भानगडी चव्हा-ळ्यावर यायला नकोयत. अशानं त्यांचीं मनं कायमचीं त्रिथरलीं जातील, त्यांची अबरू खलास होईल नी कदाचित् त्यांना सजाही होईल! पण या सान्या गोष्टी न होतां आपण आपल्या वजनानं नी अधिकारानं त्यांना ताळ्यावर आणलं पाह्यजे!’

‘हो, तसं आणतां येईल. व्यक्तीला ताळ्यावर आणणं हाच कायद्याचा प्रधानहेतु आहे! तेवढ्याकरितां कजेखोकले करायला पाह्य-जेतव असं नाही. त्यावांचूनच जर या गोष्टी साध्य झाल्या, तर काय द्याची कांही तशी हरकत नाही. मी त्यांना खुबीखुबीनं ताळ्यावर आणीन. वर बासुलं तुमच्यावद्दल मनांत दंश धरून त्यांनीं तुमचा जन्मभर छळ केला तर!’

‘तसं कधींच होणार नाही ! कारण तिघेहि मूळचे चांगलेच आहेत. नी तिघांचेही आमच्यावर निस्सीम प्रेम आहे. अजूनसुद्धां ते आमच्याशीं उत्तमच वागतात. व्यसनांच्या मगरमिठीतून सोडविल्या बद्दल उलट ते आमचे उपकारच मानतील ! हें त्यांच्या कानांत तात्पुरतें वारं शिरलेंय म्हणानांत. नवीन आहे, तोंपर्यंत सुधारण्याची आशा आहे. एकदा मुळं पक्कीं झालीं कीं, मग ब्रह्मदेवाच्या बापालाही ते ऐकणार नाहीत ! आपला रुद्रावतार प्रगट झाल्यावर ते फार झालं तर चार आठ दिवस आमच्यावर रुसतील, फुगतील, भाण्डतील, पण नन्तर सरळमार्गावर येतील ! पण पुढच्या भयानं आज का प्रयत्न सोडून द्यायचाय ? पुढं काय होईल तें होईल. निदान आपण आपलं कर्तव्य पार पाडलं, एवढं तरी मनाला समाधान वाटेल. आम्ही नव्या जमान्यांतल्या ‘नव्या पतिव्रता’ आहोंत. पति सुधारणं हें आमचं ध्येय आहे, नी तें आम्ही वाटेल त्या योग्य, अयोग्य उपायांनीं साधूं. ‘अमकं चांगलं नी अमकं वाईट !’ बघत बसणार नाही !’

‘छान, फारच छान ! तुम्ही विलकूल काळजी करूं नका ! तुम्हांला सर्व प्रकारें मी मदत करीन अन् तुमचे संसार अभंग राखीन बरं ! आतां या योजना कशा घडवून आणायच्या, त्याचा मी दोन दिवस विचार करतो अन् तुमच्याच अनुमतीनं काय तें नक्की ठरवितों. तोंपर्यंत तुम्ही काय कराल ?—’

‘आम्ही त्या त्रिविक्रमपन्ताची गांठ घेऊन, त्याला कांहीं तरी चाटा देऊन त्याच्या हॉटेलात गुप्तपणें प्रवेश करतो नी ‘चक्षुर्वै सत्यम्’ या म्हणीला अनुसरून आम्ही सर्व प्रकार एकदा डोळ्यांनीं पाहतों. कारण आत्तांपर्यन्त आम्ही या सऱ्या गोष्टी नुसत्या कानानं ऐकल्या आहेत. नन्तर काय करायचं तें— !

‘ठीक ठीक. मीही माझे डिटेक्टीव्ह तोंपर्यन्त त्यांच्यावर सोडून देतो. एकन्दरीत त्या त्रिविक्रमपन्तानं हॉटेलच्या नांवाखाली या शहरांत बरंच बण्ड माजवलय म्हणायचं ! खराच ‘त्रिविक्रम’ दिसतो न् ! दारू, वेश्या न् जुगार या तीन पावलांनीं त्रिभुवन व्यापण्याचा त्यानं

व्यापार आरम्भलाय् ! अशी खोड मोडतो त्याची की, पाहतच रहा ! '

‘ हे आपले आमच्यावर उपकार आहेत ! आतां आम्ही आपली रजा घेतो. बरं यापुढं-आपली भेट ?—’

‘ तुम्ही सांगाल तेव्हां ! ’

‘ आम्ही आपल्याला आगाऊ चिठी पाठवूं. नमस्ते ! ’ सुरेखेने त्यांना नमस्कार केला. जयश्री आणि चित्रा यांनीही तिचें अनुकरण केलें आणि त्या त्यांचा निरोप घेऊन मोटारीतून निघून गेल्या.

रावसाहेब भीमराव यांच्या बंगल्यापासून सुरेखेची मोटार निघाली ती श्रीनिवासाच्या घरासमोर येऊन उभी राहिली. आणि तीतून तिघी उतरल्या. जयश्रीने घराचे कुलूप काढले आणि तिघी वरच्या माडीवर येऊन दाखल झाल्या.

बैठकीवर बसतांच एक समाधानाचा सुस्कारा सोडून सुरेखा म्हणाली, 'एक तर मोठे काम पदरांत पडले म्हणायचं ! कारण तो भीमराव सज्जन असला, तरी थोडासा तिरसट नी चमत्कारिक माणूस आहे. तो आमच्याशी सरळ बोलतो की नाही, याचीच मला शंका होती !'

'पहिल्यानं तो थोडासा आपल्या स्वभावावर गेला होताच ?' जयश्री म्हणाली, 'पण नन्तर हळू हळू ताळ्यावर आला ! सुरेखाबाई, तुम्हीच म्हणून त्याच्याशी धीटपणानं बोलू शकला. माझी कांही छाती झाली नसती !'

'नी मी तर घामानं नुसती निथळलेच होतें !' चित्रा म्हणाली, 'अजून कांहीं छातीतली धडकी कमी झाली नाही ! आपण कुठं आहोत नी कुणीकडे जात आहोत, हेंच कळेना ! सुकाणू नी शीड नसलेल्या होडीप्रमाणं माझ्या मनाची अवस्था झाली होती !'

'छे, छे ! चित्राताई, तुमचं मन कमकुवत म्हणून तुम्हाला तसं वाटलं. आमचा रस्ता चुकला नाही. आपण सरळच जात आहोत. यांहुन चमत्कारिक प्रसंग यायचेयत ते पुढंच आहेत ! घाबरू नका. धीर धरा. नी माझ्यावर विश्वास ठेवून माझ्यामागून चला' असे म्हणून सुरेखेने तिच्या पाठीवरून हात फिरविला आणि ती पुढे म्हणाली, 'पतीवर असलेल्या आमच्या निर्मल प्रेमाची तपश्चर्या खरी असली, तर या साहसांत आम्हांला यश मिळालंच पाहिजे !'

सुरेखेच्या या धीरगंभीर शब्दांनीं चित्रेला बरें वाटलें. तिनें एकवार तिच्या दृष्टीला दृष्टि मिडविली आणि ती खुदकन् हांसली. जणुं काय तिनें तिच्यावरील आपला विश्वास आपल्या स्मितहास्यानें प्रगट केला.

‘आतां पुढं?’ जयश्रीनें विचारलें, ‘स्वारी कचेरीतनं यायच्या आंत काय तें इथं ठरविलं पाह्यजे!’

‘आतां उद्यां दोन प्रहरीं तीन वाजतां त्रिविक्रमपन्ताची भेट घ्यायची नी आंत प्रवेश होतो का नी त्या तीघांच्या लीला पाहायला मिळतात का, याचा प्रयत्न करायचा!’ सुरेखा म्हणाली.

‘आतां मात्र कठिण ग ब्राई! त्या हॉटेलांत शिरायचं म्हणजे दरवडेखोरांच्या गुहेत किंवा दारूच्या गुत्यांत शिरल्याप्रमाणंच वाटणार आम्हांला!’ हांसत हांसत जयश्री म्हणाली, ‘पण त्या हॉटेलांत आमचा प्रवेश कसा व्हायचा? नी झाला तर गुप्तपणें झाला पाह्यजे. दोन प्रहरची तीन वाजायची वेळ म्हणजे इतकी ढळढळीत की, वाहणारा अदृश्य वारासुद्धां डोळ्यांना दिसूं लागायचा, मग आमची काय कथा? मग कसं करणार?’

‘किशाच्या माहितीवरून हॉटेलला मागचं दार असून, तें कांहीं फारशा रहदारीच्या रस्त्यावर नाहीं. एका गल्लींत आहे न् त्यावरून तुरळक तुरळक ‘ये जा’ असते. आमची मोटार घेऊन गेलों, तर लोक ओळखतील. म्हणून आपण तुमच्या घरांतून टॅक्सी घेऊन निघूं नी हॉटेलांत शिरतांना तोण्डावर बुरखे घेऊन आंत शिरूं. आमची भाषा होईपर्यंत टॅक्सीवाला राहील नी पुन्हां आम्हांला तुमच्या घरांत आणून पोचवील. किशा सांगत होता. हॉटेलांत वरच्या बाजूला कांहीं स्पेशल खोल्या आहेत. त्यापैकी आपल्याला योग्यशी एखादी एंगेज करतां येईल!’

‘हां, हें ठीक!’ चिन्ना म्हणाली.

‘आम्ही तिघींनीही आपला शृंगार इतका नखरेबाज नी मढक केला पाह्यजे की, जशा काय सिनेमांतल्या नटीच! आमचा याट पाहून

त्यांना वाटलं पाह्यजे कीं, या कांहीं सरळ चालीच्या बायका नसाव्यात. बोलणं चालणंही पण तसंच करायचं. किशाला मी हें सारं सांगून ठेबलंय. त्यानंही आम्हांला वाटेल ती मदत करायचं कबूल केलंय. तिचीं नीही आपल्याजवळ एकेक अलीगडचा तीक्ष्ण धारेचा खंजीर लपवून ठेवला पाह्यजे !—’

‘अव्या ! तो कशाकरितां ?’ चित्रा भेदरून म्हणाली.

‘आमचं मादक सौंदर्य नी मोहक दागिने यांचा मोह कुणाला होणार नाही ? आपण जुगारी लोकांच्या अबुध्यांत जात आहोंत. वेळ आहे. प्रसंग आहे. आपलीं हत्यारं आपल्याजवळ असावीत. प्रसंग आला, तर चालवायला कमी करतां उपयोगीं नाही. आमच्या घरीं आहेत चार पांच खंजीर. त्यांपैकीं दोघींना दोन देतें मी. मधल्या वेळांत तो चालविण्याचं थोडंसं प्रॅक्टीस करून ठेवा !’

‘ठीकाय. ’ जयश्रीने अनुमति दिली. अर्थात् चित्रेलाही ती देणें निरुपायानें भाग पडलें.

आणखी कांहीं भाषणें व बेत झाल्यानन्तर त्यांनीं आपली छोटीशी सभा बरखास्त केली व चित्रेला तिच्या घरीं पोचवून सुरेखा आपल्या घरीं येऊन दाखल झाली.

दुसऱ्या दिवशीं दोन प्रहरीं तीन वाजतां एक टॅक्सी मोहनमन्दिर हॉटेलच्या मागच्या दारापुढें येऊन उभी राहिली आणि तीतून तीन बुरखेवाल्या स्त्रिया उतरून त्या तडक आंत शिरल्या.

मागच्या दारानें आंत शिरलेलें तें चमत्कारिक गिन्हाईक पाहून हॉटेलमधल्या नौकरांची एकच धान्दल उडून गेली. त्यांपैकीं एकानें पुढें होऊन त्यांना विचारलें ‘आपल्याला कोण पाह्यजे ?’

‘हॉटेलचे मालक त्रिविक्रपन्त !’ सुरेखा उत्तरली.

भजाच्या पिठानें भरलेल्या हातानेंच तो आपल्या मालकाला बोलावण्याकरितां पळाला. एवढ्या वेळांत त्यांनीं तिथल्या परिस्थितीचें निरीक्षण केलें.

हॉटेलची मागील बाजू म्हणजे घाणीचें नुसतें अगर होतें. कुब-

लेले कांदेबटाटे व सडलेली भजी, शेव यांची चोहोकडे दुर्गंधी सुटली होती. तळकट तेलाचा वास घशांत शिरत होता. आपआपल्या कार्यांत रत असलेल्या नौकरांच्या 'निढळचा घाम' पदार्थांत पडून त्यांना एक प्रकारची विशिष्ट चव येत होती आणि नोकरांचे पंचे व सोघनीं तर इतकीं घाणेरडीं होती कीं, त्यांच्या साहाय्यानें तयार झालेले पदार्थ खाणारे लोक जगतात कसे, याचेंच आश्चर्य वाटत होतें. असलें तें ओंगळवाणें दृश्य पाहून त्या तिघींना तर ओकारीच आली.

इतक्यांत तिथें पन्त येऊन दाखल झाले आणि नम्रतेनें त्यांना म्हणाले, 'काय पाह्यजे आपल्याला?'

'एकीकडे गुप्तशी जागा असल्यास, पन्धरावीस मिनिटं आम्हांला तुमच्याशीं कांहीं बोलायचंयु!' त्यांच्यावर कटाक्ष फेंकीत सुरेखा म्हणाली.

'हो हो, अवश्य अवश्य! चला माडीवर. रूम आहे तशी. या माझ्या मागून.' असें म्हणून ते पुढें सटकले व त्यांच्यामागून त्या माडीवरील एका रूममध्ये येऊन दाखल झाल्या. तिघींना तीन खुर्च्या देऊन व स्वतः त्यांच्यापुढें एका खुर्चीवर बसून 'हं, बोला आतां तुमचं काय तें!' अशा अभिप्रायानें ते त्यांच्याकडे पाहूं लागले.

आतां त्या तिघींनीं आपले बुरखे बाजूला केले. त्यांचें तें विलक्षण सौंदर्य व एकन्दर थाटमाट पाहून पन्त तर दिपूनच गेले. आणि या तीन 'अस्मान तारा' आपल्या हॉटेलांत गुप्तपणें कां आल्या असाव्यांत, याबद्दलची त्यांची उत्कण्ठा द्विगुणित झाली.

'तुमच्या हॉटेलांत बायका येतात?' सुरेखेनें विचारलें.

'आत्तांपर्यन्त कांहीं आल्या नाहीत. पण यापुढें आल्या तर आम्ही त्यांची उत्तम तऱ्हेची व्यवस्था करूं?' पन्त म्हणाले.

'आम्हा तिघींचेहि पतिराज दूरच्या प्रवासाला गेले आहेत. आम्ही घरच्या सम्पन्न असून एकट्याच आहोंत. आम्हांला घरीं करमत नाही. आम्ही मधून मधून तुमच्या हॉटेलांत स्पेशल रूममध्ये येऊन खेळत बसूं. बास्तविक एवढ्याकरितां कांहीं आम्हांला हॉटेलमध्ये येण्याची जरूरी नाही. नुसतंच खेळायचं झालं तर तिघींपैकी कुणाच्याही घरांत आम्हांला खेळतां

येईल. परंतु आम्हांला खेळतां खेळतां निरनिराळीं खाद्यं पेयं लागतील तीं आयतीं घरांत कोठून मिळतील ? कोण करणार ? त्यापेक्षां हॉटेलांतच डाव माण्डला तर खेळच्या खेळ होऊन वाटेला तें खायला प्यायलाहि मिळेल ! तेव्हां तुमच्या मनांत जर आम्हांला रूम घ्यायची असेल, तर भाज्याचा वगैरे खुलासा—'

‘हो, तशी रूम घ्यायला काहीं माझी हरकत नाही.’ जरा खाकरून खोकलून पन्त पुढें म्हणाले, ‘महिन्याची घ्याल तर भाडें—त्या हिशेबानें—थोडसं कमी पडेल. पण टेम्पररी घ्याल, तर रोजचा रुपया पडेल. महिन्याला पंचवीस रुपये द्यावे लागतील !’

‘ठिकाय. आतां महिन्याचे पैसे देतें. भाडेचिड्डी करा. पण आम्हाला कोणची रूम देणार ?’ सुरेखेनें विचारलें.

‘तुम्ही म्हणाल ती !’ पन्त आनंदानें म्हणाले, ‘आतां आम्ही बसलों आहोंत, हीच रूम बरी आहे. दुसरीकडे कुठंही गलबला झाला तरी या रूममध्ये ऐकूं येत नाही की, तुमचे संवाद दुसऱ्याला ऐकूं जाणार नाहीत. ती समोरची रूमही चांगली आहे. मोकळी आहे. पण त्याला लागून असलेल्या दिवाणखान्यांत, रात्री कांहीं हौशी लोक जमतात. थोडासा दंगा, गडबड होते, त्यामुळं तुम्हाला त्रास होईल म्हणून—’

‘तर मग तीच रूम द्या आम्हांला !’ सुरेखा आनंदानें म्हणाली, ‘मण्डळीच्या गलबल्याचा आम्हाला बिलकूल त्रास होणार नाही. उलट करमणूक होईल. नी मण्डळी ‘रात्री’ जमतात ना ? आम्हाला कांहीं रात्री फारसं यायचं नाही. एकाद्या वेळीं आलों तर येऊं.’

‘ती रूम घेण्याची इच्छा असेल तर ती घ्या. चला पहा.’ असें म्हणून पन्त उठले आणि निघाले. त्यांच्यामागून त्याही निघाल्या. त्यांनीं ती रूम पाहिली. तीमधून दिवाणखान्यांत जाण्याकरितां एक दार होतें. पण तें बंद करून घेतलें होतें. त्याकडे बोट दाखवून जयश्री म्हणते, ‘हें दार उघडलं, तर आपण दिवाणखान्यांत जातो नाही ?’

‘होय तर. वाटेला तर तें चांगलं पकं बन्द करून देतो.’

‘कशाला ? असेना का. आंतून आम्ही कुलूप ठोकू म्हणजे झालं !’
चित्रा म्हणाली, ‘वाटेल तर तुम्हीही बाहेरून ठोका !’

‘कांहीं नको. तुम्ही आंतून कुलूप लावा म्हणजे झालं ! करू
आजच्या तारखेपासून भाडेचिठी !’

‘हं. करा. ’ सुरेखेने अनुमति देतांच पन्तांनीं रक्कम मोजून
घेऊन, त्यांच्या हातावर भाड्याची पावती ठेवली आणि भाडेचिठी
आपल्या रेकॉर्डला लावली.

‘आम्ही नेहमी मागच्या दारानं येऊं. रात्रीं आलों तरी चटकन्
दार उघडण्याची व्यवस्था झाली पाहजे ! आमच्या येण्याचा कुठंही
बोभाटा होतां कामा नये. कशा झालों तरी आम्ही कुलस्त्रिया आहोंत.
साऱ्या नौकर लोकांना सांगून ठेवा !’ जयश्री खणखणीतपणें म्हणाली.

‘त्याचदल तुम्ही काळजी करूं नका. ’ डोळे मिटून निश्चयात्मक
स्वरांत पन्त म्हणाले, ‘गिऱ्हाइकाची सुखसोय पाहणं हें आमचं कर्तव्यच
आहे. तें आम्ही पार पाडलं नाहीं तर आम्ही धन्दा तरी कशाला करावा ?
तुम्ही म्हणाल त्याप्रमाणं आम्ही तुमची व्यवस्था करूं. त्याप्रमाणं मी
सर्वांना ताकीद देऊन ठेवतो !’

‘येतो तर आम्ही आतां. ’ असें म्हणून सुरेखा उठली आणि
आपल्या मैत्रिणीसह पन्तांचा निरोप घेऊन टॅक्सीतून पसार झाली. ती
गेल्यानन्तर पन्तांनीं मॅनेजरला बोलावून माडीवरील दहा नम्वरची रूम
एंगेज्ड झाल्याचें व त्या गिऱ्हाइकाशीं कसें वागायचें तें सविस्तरपणें सांगितलें.

छबूच्या कानावर ही बातमी ताबडतोब गेली. तिला आश्चर्य वाटलें.
तिनें लागलीच पन्तांची गांठ घेतली आणि ती म्हणाली, ‘तिघा स्त्रियांनीं
म्हिन्याच्या भाड्यानं माडीवरची रूम घेतली, ही गोष्ट खरी का ?’

‘हो, घेतली. आतांच भाडेचिठी करून घेतली. ’

‘नावं काय त्यांचीं ?’

‘एकीनंच आपल्या नांवावर खोली घेतलीय. काय बरं तिचं
नांव ? हं, ‘सुषमा सुन्दरराव शृंगारपुरकर. ’ दुसऱ्या दोघींचीं नांवं मी
विचारलीं नाहीं न त्यांनींही पण सांगितलीं नाहीत !’

‘ आपल्या हॉटेलमधे त्यांनीं कां बरं रूम घेतली असावी ? ’

‘ नाना तऱ्हेचे रंगदंग करण्याकरितां ! ’

‘ काय म्हणतां ? ’

‘ माझी कल्पना खोटी ठरली तर पुन्हा बापाचं नांव सांगणार नाहीं ! त्या तिघी चटकचान्दण्या किती मोहक न् नखरेबाज आहेत म्हणून सांगूं ? दुदैव त्या त्रिचान्या नवऱ्यांचं ! उफाळतं तारुण्य, गडगंज श्रीमन्ती अन् नावरतं विलासी मन, इतकींजण एकत्र झाल्यावर मग रंगदंगाला काय कमी ? त्यांनीं जरी आपला भाव प्रत्यक्ष प्रगट केला नाहीं, तरी त्यांच्या एरुन्दर वागणुकीवरून मी तेव्हांच तें ताडलं ! खेळण्याचं केवळ वरवरचं निमित्त आहे. कांहीं दिवस त्या फक्त तिघीजणीच खेळतील. पण नन्तर हळूहळू त्यांचे ‘ लव्हर्स ’ ही तिथं जमूं लागतील. ‘ नवरे प्रवासाला गेलेत ’ ही सुद्धां निवळ थाप आहे ! नवऱ्यांना न कळत या तीघी छान-छबेल्या दहा नम्वरच्या रूममधे पहिल्यानम्वरची मजा मारणार दुसरं काय ? ’

‘ पण मला वाटतं, यामुळं आमच्या हॉटेलावर कांहींतरी संकट येण्याचा सम्भव आहे. पन्नास ‘ पुरुषां ’च्या भानगडी सहज खपून जातात; परन्तु एखाद्याही ‘ स्त्री ’ची भानगड अनर्थ करते !—गांवांतल्या या कुणाच्या कोण आहेत कोण जाणे ! यांच्या पायांत भाण्डणतण्टे होऊन खुनाखुनीपर्यन्त पाळी आली नाहीं म्हणजे मिळविली ! त्यांनीं कांहीं केलं तरी त्यांना अडाणी म्हणतील; पण त्यांना असल्या कामाकरितां जागा दिव्याबद्दल तुम्हाला मात्र सारे लोक महामूर्खांत काढतील ! तेव्हां, पहा, सम्भाळा, अजून तरी ही भाडेचिठ्ठी रद्द करा ! ’

‘ छेः छेः छबू, तूं फारच भित्री बुवा ! अग, या स्त्रियांच्यामुळं आमचं नशीब किती शिकन्दर बनणार आहे, याची तुला कल्पना नाहीं ! यांनासुद्धां दारूची न् जुगाराची चटक लावूं. ती एकदा लागली कीं, या तीन्ही फक्कड पांखरांची सम्पत्ति लुटायला आम्हांला कितीसा उशीर लागणार ? पांचपन्नास हजाराना तर सहज लोळवूं ! शिबाय या चटकदार, छोटेल मैनांच्या उन्मादक तारुण्यावर आम्हांला भरपूर कमिशन मारतां येईल तें निराळंच. सावधगिरीनं फायदा लुटतां येईल तेवढा लुटूं अन्

बोभाटा होतोय असा संशय आला की, त्यांची इथून हकालपट्टी करूं म्हणजे झालं !— ते तिचे ' उल्लूके पडे ' तुझ्या सौन्दर्यावर बेहद्द खूष आहेत. जोपर्यंत हें मर्यादित आहे, तोपर्यंत सारं ठीकाय. पण जर का त्यांचं मन बेफाम होऊन उधळलं, तर तूं कसं करशील ? अंगाला हात लावूं देशील ? नाही ! मग त्यांना तरी तूं किती दिवस भ्रमांत ठेवणार ? आज नाही उद्यां हा भ्रमाचा भोपळा फुटणार, अन् ते निराश न नाराज होणार. त्यापेक्षां तुझ्यावरचं त्यांचं मन उडण्याकरितां या नखरेल नटव्या त्यांना दाखविल्या न त्यांचं न त्यांचं जर जुळलं, तर तुझ्यावरचं त्यांचं गण्डान्तर टळून आपल्याला दोन्ही पक्षांकडून पैसा लुटायला सांपडणार नाही का ? ती सुषमा लक्षाधीश; इकडे सर्वोत्तमरावही लक्षाधीश; मग आम्हांला हें हाटेल घालून भजीं तळायची तरी काय ग जरूरी ? आम्ही लक्षाधीश नाही, तरी अर्धलक्षाधीश तरी खचित होऊं ! '

अशा प्रकारचे युक्तिवाद लढवून त्रिविक्रमपंतांनीं छबूच्या गळीं आपले सिद्धान्त उतरविले व तिच्या कडून कबूलीजवाब घेतला खरा. पण तेवढ्या नें कांहीं तिचें समाधान झालें नाही. उलट तिच्या मनाला रुखरुखच लागून राहिली. काय असेल तें असो; या तीन स्त्रियांचें हॉटेलांत येणें तिला कांहीं मनापासून आवडलें नाही. त्यांच्या येण्यापासून त्रिविक्रमपन्तांचें नाही, तरी खास आपलें कांहींतरी भयंकर नुकसान होणार, असें तिच्या मनाला राहून राहून वाटूं लागलें. तिचें नुकसान ? छबूचें असें कोणतें नुकसान होणार होतें ? केवळ ' डाव ' म्हणून सर्वोत्तमावर तिनें जादूची फुंकर मारली होती खरी; पण सध्यां तिचा डाव तिच्यावरच उलटला होता ! कारण कपट करतां करतां खरो-खरीच तिचें मन सर्वोत्तमाकडे ओढ घेऊं लागलें होतें. ती आवरण्याचा प्रयत्न करीत होती. परन्तु तिला यश येईल असा रंग दिसेना. अशा स्थितींत सुषमा सर्वोत्तमाच्या दृष्टीला पडली आणि त्यांचें प्रेम जुळलें तर ? तर मग आपली वाट काय ?—आणि याच संशयानें तिला त्या दिवशीं खाणेंपिणें सुचलें नाही, तिचा जीव खेळण्यांत रमला नाही की, तिला रात्रीं शोपही आली नाही !

त्रिविक्रमपन्तही अलीकडे अस्वस्थच होते. कारण आपण व छबू या दोघांनीं मिळून सर्वोत्तमावर फेंकलेलें कपटजाल स्वतःवरच उलटून स्वतःच्या गळ्याला फांस लागेल, अशी त्यांची कल्पना नव्हती. स्वतःवर असलेल्या छबूच्या निस्सीम प्रेमाबद्दल त्यांना पूर्ण खात्री होती. परंतु गेल्या आठ दहा दिवसांत जे प्रकार त्यांच्या सूक्ष्म दृष्टीला दिसून आले होते, त्यांवरून छबूच्या एकनिष्ठेबद्दल त्यांना संशय येऊं लागला होता. निव्वळ पैसे उकळण्याकरितां आपण छबूला जी दिशा दाखविली ती दाखविली नसती, तर बरें झालें असतें, असें आतां त्यांना वाटूं लागलें होतें. छबूबद्दल त्यांना निश्चिती होती, म्हणूनच त्यांनीं हें धाडस केलें होतें. पण त्यांचा डाव आतां सपशेल फसण्याचा रंग दिसूं लागला होता.

स्वतःची व सर्वोत्तमाची ते तुलना करूं लागले, तेव्हां प्रत्येक बाबतींत आपण त्याच्या किती तरी मागे आहोंत, असें त्यांना दिसून आलें. ‘सर्वोत्तम ऐन तरुण, तर आपण प्रौढ; तो रूपसुन्दर, तर आपण त्या मानानं कुरूपच; तो लक्षाधीश, तर तसं व्हायला आपल्याला दोन तीन जन्म घालवावे लागतील; तो मान्यमान्यतेचा सभ्य नागरिक, तर आपण भजीक्या हॉटेलवाला; तो रसिक रंगेल, तर आपण पैशाच्या मागे लागलेला हमाल. त्याच्या घरीं मोटारी उडतायूत, तर आपल्या घरीं ‘बाबागाडी’ सुद्धा नाही; त्याच्या घरीं दागदागिन्यांचा ढीग, तर आपल्याकडे जेमतेम मुठीत मावतील इतकेच; दोघांचंही तिच्यावर खरंखुरं प्रेम; पण एक तिच्या सौंदर्याचा उपयोग पैसे मिळविण्याकडे करणार, तर दुसरा तें फक्त

स्वतःच रसिकपणें उपभोगणार; आपणा दोघांत इतकी तफावत असल्या-
मुळं तिचें प्रेम त्याच्या दिशेकडे कां वळणार नाही?

छबू सर्वोत्तमाशीं विवाह करील का? काय हरकत आहे? माझ्याशीं
कुठें तिचा विवाह झालाय? ती पूर्ण स्वतन्त्र आहे. पण सर्वोत्तमाचें लग्न
झालंय. म्हणून काय झालें? मुलंवाळें झालेल्यासुद्धां लग्नाच्या बायकोच्या
नरडीवर पाय देऊन, एखाद्या प्रेमपाश फेंकणाऱ्या, परक्या स्त्रीला
पत्नीपदावर चढविण्याची अमानुष प्रथा हल्लीं महाराष्ट्रांत मोठमोठ्या
पण्डितपशूंनीं पाडली नाही काय? दचका, भीति, अब्रूची चाड काय
ती पहिल्यान्दाच असलें कर्म करणाऱ्याला; दुसऱ्याला त्यापेक्षां कमी; तिसरा
बराचसा निर्लज्ज; चौथा बेगुमान; पांचव्याचा याच कृत्याबद्दल बेम्बीच्या
देंठापासून जयजयकार; झाला राजमार्ग मोकळा! आतां सर्वोत्तमाला
दुसरें लग्न करतांना लाजलज्जा वाटणार नाही. उलट 'प्रेमाचा सन्मान
केला' म्हणून त्याला धन्यताच वाटेल आणि या नीतिधैर्याबद्दल जनता
त्याचा जयघोषच करील!

अशा तऱ्हेनें छबू आपल्या हातून निसटल्यावर आपली वाट काय
होईल? पोटाला काय कुठेंहि मिळेल; पण प्रेमपिपासा कशी भागणार?
अन् तिच्या द्रव्याचाहि उपभोग घ्यायला कसा मिळणार? कदाचित्
माझ्या मनाला वाईट वाटूं नये म्हणून सर्वोत्तमाकडे जातांना ती आपला
सारा पैसा अडका मला देईल; सर्वोत्तम भक्कम श्रीमंत असल्यामुळं
त्याची तिला फारशी पर्वा वाटणार नाही; पण त्या पैशानं माझ्या
मनाचें समाधान होईल का? पैशानं मनुष्याच्या वासना, भावना तृप्त
होतात कां? हृदयाच्या जखमा पैशानं भरून येतील का? छबूच्या विरहानं
तळमळणारा जीव पैशानं कसा शान्त होईल? त्याला जगांत दुसरा उपाय
नाहीं! छबूच्या विरहावर 'छबूचें गाढ प्रेमालिंगन' हेंच रामबाण औषध!"

अशा तऱ्हेच्या नाना विचारांनीं त्रिविक्रमपन्तांच्या डोक्यांत काहूर
माजून हल्लीं त्यांना अन्नपाणीहि गोड लागेनासें झालें होतें आणि त्यांची
शोपहि उडाली होती. त्यांना काय करावें, कसें करावें हें सुचेना आणि
हा डावाचा उधळलेला वारू कसा आवरावा, हेंहि समजेना.

परन्तु सौ. सुषमा शृंगारपुरकर या तरुणीने हॉटेलामधील खोली ठर-
विल्यापासून त्यांच्या आशेला पालवी फुटली आणि हे गिरेबाज कबूतर
सर्वोत्तमाला भुलविणार, आणि आपली छबू त्यांच्या पकडीतून सुटणार,
याबद्दल त्यांना खात्री वाटू लागली. कारण छबूपेक्षां सुषमा कितीतरी
पटीने अधिक मनोहर होती. याच आनन्दाच्या भरांत ते होते. ते
इतके की, या तीन स्त्रियासम्बन्धाने त्यांनी आपल्या मनांत दुसरा कोण-
ताच विचार येऊं दिला नाही की, त्यांच्या सम्बन्धाने त्यांना कसला
संशयहि आला नाही.

‘सर्वोत्तमराव काय छटेल माणूस. जिकडे बहारीच सौन्दर्य
दिसणार तिकडे तो वळणार. छत्रूत घरच्या पत्नीपेक्षां अधिक मोहकता
दिसली असेल, म्हणून तो पत्नीचा विश्वासघात करून तिच्यावर आषक
झाला. उद्यां सुषमा छबूपेक्षां अधिक खूपसुरत आहे, असं त्याला
दिसून येतांच तो तिला लाथाडून सुषमेच्या नादाला लागल्यावांचून
राहणार नाही. त्याचं प्रेम एकनिष्ठ असत, तर त्यानं लग्नाच्या बायकोला
फशीं पाडलंच नसतं. त्यांतून सुषमा शृंगारपुरकर गांवांतल्या एका
भीमन्त, सभ्य, गृहस्थाची बायको आपल्याला लाटायला सापडतेय,
असं दिसून येतांच त्याला अतिशय आनन्द होईल. नवऱ्याच्या बायका
नवऱ्याला सोडून आपल्यावर आषक होतायत अन् आपल्याला गुप्तपणे
बरायला तयार आहेत, असं पाहतांच कोणत्या रंगेल माणसाला आनन्द
होणार नाही? कारण या आनन्दाची खुमारी फार निराळीच असते.
इतकंच नव्हे, तर त्यांत एक प्रकारची निशा असते. मग त्या धुन्दीत
तो प्रेमवेडा स्वतःच्या अप्सरेसारखा सुस्वरूप स्त्रीला एकीकडे सारून,
चोरटेपणानं स्वतःकडे येणाऱ्या कुरूप स्त्रीलाही आनन्दानं मिठी मारा-
यला तयार असतो! मग इथं तर काय सुषमा छबूपेक्षां शतपटीनं—नव्हे—
सहस्रपटीनं सुन्दर!—पण सुषमा सर्वोत्तमावर आषक होईल कां?
खात्रीनं झालीच पाहाजे! नाही झाली, तर तसा प्रयत्न करूं. पण
ती सर्वोत्तमाच्या स्नेहाची पत्नी निघाली तर? छे. छे: असल्या छिनाळ
स्त्रीचा पति सर्वोत्तमाचा स्नेही असणं शक्य नाही!’

एकन्दरीत हाॅटेलांत सुषमेचें येणें त्रिविक्रमपन्तांच्या पथ्यावर असल्यामुळें त्यांनीं त्या तिथीची व्यवस्था अतिशय उत्तम प्रकारें ठेवली. एक दोन, एक दोन दिवसांनीं त्या तिथी सन्धि साधून मोहनमन्दिरांतील आपल्या खोलींत येत; चहा, चिवडा, भजीं, शेव मागवीत, पण न खातां गुप्तपणें त्यांची विल्हेवाट लावीत; त्रिशिक झोडीत आणि कण्टाळा आला म्हणजे टॅक्सीतून कुठें तरी फरारी होत.

त्यांच्या सरबराईच्या निमित्तानें छबूनें जेव्हां त्यांची पहिली भेट घेतली, तेव्हां त्या तिथीचें सौन्दर्य व तो थाट पाहून तर ती दिपूनच गेली. आणि सर्वोत्तमाला आपल्या काबूंत ठेवण्याच्या शर्यतींत, त्यांतल्या त्यांत सुषमा तर आपल्याला दाद देणार नाही, याबद्दल तिची खात्री होऊन तिच्या चेहऱ्यावर एकदम विषण्णतेची छाया पसरली. ती इतकी की, त्याबद्दल सुषमेला सुद्धा संशय आला आणि ती म्हणाली, ‘छबू-ताई, तुम्ही रूममध्ये आलांत, त्या वेळीं कशा टवटवीत दिसत होतां नी इतक्यांत तुमचा चेहरा कोमेजायला काय झालं ? कांहीं तरी भयंकर घक्का बसावा, तशी तुमची चर्या दिसतेय !’

‘छे: छे: काय झालंय मला ?’ आपला चेहरा पदरानें पुसत छबू खिन्नपणें म्हणाली, ‘तसा निवळ भास झाला तुम्हाला तो !’ असें म्हणून ती एकवार खुदकन हांसली. पण पदरानें पुसून चेहऱ्यावरची खिन्नता कशी जाणार ? आणि हास्याचें आवरण घातलें, तरी ती छपून कशी राहणार ?

पुढें सुषमेचें व छबूचें बरेंचसें संभाषण झालें. पण त्या दोघीही एकमेकींपासून कांहीं तरी चोरून ठेवीत आहेत, असें दोघींच्याही लक्ष्यांत आल्यावांचून राहिलें नाहीं.

आत्तापर्यन्त छबूनें सर्वोत्तमाजवळ आपला खरा आशय, आपलें हृदयस्थ प्रेम प्रगट केलें नव्हतें. हावभावांनीं, कृतीनें ती तसें त्याला द्यावची होती. पण प्रत्यक्ष असे शब्द तिच्या मुखांतून निघाले नव्हते. तिच्या तसें धैर्यच झालें नव्हतें. त्याच्याशीं वागतांना तिचा कृत्रिम

व्यापारी बाणा केव्हांच नाहीसा होऊन त्याची जागा त्याच्या विषयींच्या खऱ्याखऱ्या प्रेमाने घेतली होती. आतां कृत्रीमतेला मुळींच वाव नव्हता. हा फरक सर्वोत्तमाच्याही लक्ष्यांत आल्यावांचून राहिला नाही; आणि तिच्यावर आपक असलेल्या जगदीश-श्रीनिवासांच्याही ध्यानांत आल्यावांचून राहिला नाही. आतां सर्वोत्तमाला तिच्या आगतस्वागतांत, तिच्या सेवेत एकप्रकारची निराळीच जिवन्त माधुरी वाटू लागली. त्यामुळे तो तिच्यावर सध्यां बेहद खूष होता.

सन्धि साधून, सुषमेची सर्वोत्तमावर मगरमिठी बसायच्या आंत, त्याच्याजवळ आपला भाव प्रगट करायचा आणि हरतन्हेने त्याच्यावरची आपली पक्कड खम्बीर करायची आणि वेळ येतांच त्रिविक्रमपन्ताचा सम्बन्ध सोडायचा, असा तिने आपल्या मनाशी विचार ठरविला. पण तशी तिला सन्धीच सापडेना. कोणी ना कोणी तरी त्याच्याजवळ हजर असत. तिला अनुकूल एकान्त असा मिळेना आणि तिच्या हृदयाची तळमळ कांही थाम्बेना. पण लवकरच एका दिवशी किंवा एका रात्री तिला तशी सन्धि लाभली आणि ठरल्याप्रमाणे तिने आपला डाव टाकला.

ज्या रात्री एकान्ती छबू व सर्वोत्तम यांचा संवाद झाला, त्याच रात्री कर्मधर्मसंयोगाने आमचे ललनात्रिकूटही आपल्या पतिराजांच्या मागोमाग आपल्या खोलीत हजर असून, त्याला दाराच्या फटीतून दिवाणखान्यांतील चित्र स्पष्ट दिसत होते आणि सम्भाषण तर कानांत बोलल्याप्रमाणे ऐकू येत होते. ते त्रिकूट खोलीत हजर आहे, हे जर छबूला माहीत असते, तर तिने आपल्या तोण्डांतून ब्र शब्दही काढला नसता. पण तिचे दुदैव, दुसरे काय ?

आज रात्री रोजच्याप्रमाणे सर्वोत्तम हॉटेलमधल्या वरच्या दिवाण-खान्यांत येऊन दाखल झाला होता. पण जगदीश व श्रीनिवास मात्र अजून आले नव्हते. त्रिविक्रमपन्त कांही महत्त्वाच्या कामांत खाली गुंतले होते.

सर्वोत्तम बैठकीवर बसतो न बसतो तोंच तिथें छबूही आली. आपलें कार्य साधण्यास ही सन्धि योग्य आहे, असें निला दिसून येतांच तिला आनन्द झाला. पण तिची छाती धडधडूं लागली. ती बोलण्याचा प्रयत्न करूं लागली, पण तिच्या तोण्डांतून शब्द फुटेना व आरम्भ कसा करावा हेंहि तिला समजेना. तिचा चेहरा गोरामोरा झाला आणि तिच्या कानाभोर, पाणीदार डोळ्यांतून दोन अश्रुबिन्दु घळकन् निखळले आणि त्यांनीं तिच्या गुलाबी गालावर उड्या घेतल्या.

हवलेसे, दोनच अश्रुबिन्दु, पण तेवढ्यांनीं सर्वोत्तमाच्या अन्तःकरणाच्या ठिकऱ्या ठिकऱ्या उडविल्या. अवलांच्या एखाद्या, चिमुकल्या अश्रु-बिन्दूंत पाषाणहृदयेही शतशः चूर्ण करण्याचें जें अजब सामर्थ्य आहे, तें क्रान्त बेचिराख करणाऱ्या जर्मनीच्या हाविट्सर तोफांत किंवा कॅण्टन उध्वस्त करणाऱ्या जपानी बॉम्बस्मध्येही नाही !

छिन्नविच्छिन्न हृदयानें सकम्प स्वरांत सर्वोत्तम म्हणाला, 'छबूताई ! तुला-तुम्हाला काय झालं रडायला ? तुमच्या डोळ्यांत कां अश्रु ?'

त्याच्या मुखांतून वरील शब्द बाहेर पडतात न पडतात तोंच छबूनें एक नावरता हुन्दका दिला आणि तिच्या डोळ्यांतून आणखी दोन मोती ओघळले.

‘बोला, संकोच करूं नका. बोला !’

ती चटकन् उठली आणि तिनें हुन्दके देत देत सर्वोत्तमाचे घट्ट पाय घरले आणि त्याच्या पायांवर आपलें मस्तक ठेवून व आपल्या अश्रूंनीं त्यांना नाहू घालून ती त्याला म्हणाली,—‘क्षमा करा हो, मला क्षमा करा !’

या अकल्पित प्रकारानें तो गांगरून गेला. त्याला पुढें कसें वागावें, हें समजेना. तरी पण चटकन् थोडासा धीर धरून व तिला उठवून तो म्हणाला, ‘छबू ! असं काय आज वेड्यासारखं करतेस ?’

‘हो, खरोखरीच मी तुमच्याकरितां वेडी झालेंय ! मला तुम्ही क्षमा केल्यावांचून माझ्या मनाला समाधान होणार नाही ! कराल का हो

तुम्ही माझ्यावर दया?' असें म्हणून तिने त्याला भावनेच्या भरांत एकदम मिठी मारली आणि त्याच्या छातीवर मान टाकून ती अविरतपणे अभ्युगाळूं लागली.

सर्वोत्तमाला छबूचा आतांपर्यंत अनेकवेळां स्पर्श झाला होता. परन्तु तो केवळ 'हाताला हात' लागण्यापुरताच होता. परन्तु इतका गाढ, इतका भावनामय, इतका श्रृंगारोत्तेजक, इतका उन्मादक एका-न्तांतील स्पर्श—स्पर्श कसला? गाढालिंगनच ते!—असा हा पहिल्याच होता. पहिल्याक्षणीं त्याचे अन्तःकरण थरारून गेलें. पण दुसऱ्या क्षणीं त्याला अतिशय आनन्द झाला. ज्या प्रेयसीनें नुसता हस्तस्पर्श केला, तरी तो खूष असे, त्या प्रेयसीचे असें अचानक गाढालिंगन मिळतांच, अशा प्रकारें त्याची अनेक दिवसांची इच्छा पूर्ण होतांच त्याला ब्रम्हानन्द कां होणार नाही?

ती तर खरोखरीच वेडी झाली होती; पण तोही वेडा झाला. त्यानें तिचे मनोहर मुख वर केलें आणि त्याचे एक भरदार चुम्बन घेऊन तो तिच्याकडे पाहत म्हणाला, 'छबू! कसला अपराध न कसली क्षमा?'

ती यावेळीं थोडीशी सावध झाली आणि तिनें चोहोंकडे एकदा घाबऱ्याधुबऱ्या दृष्टीनें पाहिलें. तोहि भानावर आला आणि थोडासा लजित होऊन, तिच्यापासून जरा बाजूला बसला. 'आपण भावनेच्या भरांत एकदम हें काय केलें?' अशा तऱ्हेचे विचार दोघांच्याहि चेहऱ्यावर स्पष्टपणे उमटलेले यावेळीं दिसत होते.

'आज मला आपल्यासमोर माझे हृदय खुलं करायचंयु!' खाली मान घालून कातर स्वरांत ती म्हणाली, 'मी आपला भयंकर अपराध केलाय! मी ज्या वेळीं आपल्यावर प्रेम करूं लागलें, त्यावेळीं माझे हृदय शुद्ध नव्हतं; मूळची शुद्ध, निर्मल न मधुर असणारी एखादी नदी कांटेकुटे, शेवाळ, विषारी मुळ्या नी केरकचरा यांनीं जशी मूळ न दुर्गन्धित अर्थात् कुचकामी होऊन जावी, त्याप्रमाणं माझी मनोवृत्ति ढाब-

पेंच, कपट इत्यादि क्षुद्र विकारांनीं गढूळ झालेली होती. तुम्हाला खोल्या प्रेमपाशांत अडकवून फक्त तुमच्याकडून पैसा लुबाडावा, एवढाच माझा प्रथम हेतू होता. परन्तु तुमच्या अनेक सुन्दर सद्गुणांनीं माझे ह्याव धुळीला मिळून मीच तुमच्या चरणाची दासी झालें ! तुमच्या पुण्याईचा जय झाला अन् मी पापिणी मात्र पुरी पराजित झालें ! आतां हृदयांतले सारे क्षुद्र विकार नाहीसे होऊन केवळ आपल्याविषयीचं शुद्ध प्रेम तेवढं त्यांत शिल्लक उरलंय ! तर आतां या अनुतापदग्ध अबलेवर दया करून तिच्याकडे कृपादृष्टीनं पहावं, एवढीच या पायाजवळ विनंति आहे !' असें म्हणून तिनें डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहात असतांनाच पुन्हां त्याच्या पायांवर डोकें ठेविलें.

‘छबू ! आतां नाहीना तुझ्या हृदयांत कपट ?’

‘वाटेला तर हृदय चिरून पहा नी त्यांत तें आपल्याला आढळून आलं, तर आपण मला वाटेला तें शासन करा !’

‘पण तुझं लग्न—’

‘नाही. माझं अद्याप लग्न व्हायचंय !’

‘ठीकाय. तर मग, छबू, मी तुझ्या मागच्या सर्व अपराधांची क्षमा करून, तुझा स्वीकार केला म्हणून समज !’

‘मला अन्तर नाहीना देणार ? दुसरी एखादी दिसली, तर—’

‘लग्नाच्या बायकोचा तरी त्याग करतां येत नाही. ती आणि तूं यांच्याशिवाय या जन्मांत मी तिसऱ्या स्त्रीकडे पत्नी या नात्यानं पाहीन तर’—

‘नका नका, शपथ घेऊं नका ! तुमच्या वचनावर माझा विश्वास आहे’ सर्वोत्तमाच्या तोण्डावर एकदम हात ठेवून छबू म्हणाली. आतां तिच्या चेहरा प्रफुल्लित दिसू लागला.

सर्वोत्तमाच्याही चेहऱ्यावर ‘आपली अनेक दिवसांची मनकामना पूर्ण झाली’ या भावनेची स्पष्ट छटा उमटली. यानंतर त्यांचीं आणखी कांहीं भाषणे झाल्यावर तिथें जगदीश व श्रीनिवास आले. पण ते छबूला अगदीं सर्वो-

त्तमाच्या जवळ व एकांती बसलेली पाहून थोडेसे दचकले. कोणी सूक्ष्म तऱ्हेने त्यांच्याकडे पाहिले असते, तर त्याला जगदीशाने एक दीर्घ मुस्कारा सोडलेला व भीनिवासाने अधरदंश केलेला स्पष्टपणे दिसून आला असता.

ते बैठकीवर बसल्यावर सर्वोत्तमाने त्यांना प्रश्न केला, 'अरे, इतका वेळ होतां कुठं तुम्ही!'

'अशीच एक पेटेंतून चक्कर मारून आलो,' जगदीश म्हणाला, 'म्हणून आम्हांला थोडासा उशीर लागला!'

इतक्यांत त्रिविक्रमपन्तही आले. इतर मंडळीही जमली आणि त्यांचा रोजच्याप्रमाणे दारू, जुगार, शृंगार, खेळ, खाद्यपेयसमाचार इत्यादि कार्यक्रम सुरू झाला.

आमच्या ललनांनी हे सारे प्रकार प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिले आणि त्यांचे पती घरीं यायच्या आंत त्यांनी सन्तप्त हृदयाने आपले घर गांठले.

सर्वोत्तमाच्या आणि छबूच्या प्रणयलीला पाहतांच—त्यांतल्या त्यांत तिने त्याला मारलेली मिठी आणि त्याने तिचे घेतलेले चुम्बन पाहतांच तर सुरेखेच्या अंगाची आग आग—नव्हे—भडका उडाला. आणि स्वतःच्या पतिराजासम्बन्धीच्या तिच्या साऱ्या पूज्य कल्पना पार धुळीला मिळाल्या. जणुं काय सर्वोत्तमाच्या काळ्याकुट्ट पापानेंच तिच्या डोळ्या-पुढें क्षणमात्र अन्धारी आली, पण लागलीच ती सावध झाली. सन्ता-पानें तिच्या नेत्रांतून जळजळीत अश्रुबिन्दु ठिबकूं लागले. ते तिला आवरण्याचेंही भान राहिलें नाहीं. तिनें रक्त निघे तो कडकडून अधरदंश केला. तिच्या नसानसांतून अधणासरखे कढत रक्त वाहूं लागलें. ती उसळीसरशी ताडकन् उठली. तिच्या मनांत बाहेरच्या दिवाणखान्यांत जाऊन छबूच्या कमरेत एक लाथ मारायची होती आणि सर्वोत्तमाचा कान धरून त्याला भर बाजारांतून घरीं न्यावयाचें होतें. परंतु हा तिचा उद्देश जयश्री व चित्रा यांच्या ध्यानांत येतांच, आत्तांपर्यंत उभारलेलें सारें कारस्थान रसातळाला जाईल आणि सारेंच गाडें फसेल, इतकंच नव्हे तर सर्वोच्च संसार अशानें धुळीला मिळतील, या भयानें त्यांनीं चटकन् तिचा हात धरला आणि तिला खाली बसविलें. व हळूच जयश्री तिच्या कानांत म्हणाली, 'सुरेखाताई ! आपण सध्यां फक्त 'पाहण्या' करितां आलों आहोंत; 'शिक्षा' देण्याकरितां आलों नाहीं ! तुम्ही आमच्या पुढारी ना ! मग तुम्हीच आपलं डोकें बेताल होऊं देऊं लागलांत, तर मग आम्ही अनुयायांनीं काय करायचं ? यांना वठणीतर कसं आणायचं तें दूरविलंच आहे; मग कां बरं अवेळीं ही गडबड !'

स्वरानें कोमल, पण अर्थानें सणसणीत अशी जयश्रीचीं वाक्यें

कानावर पडतांच सुरेखेचा आवेश बराचसा ओसरला आणि ती तिच्या गळां पडून, कोणाला ऐकू न जाईल अशा तऱ्हेने स्फुन्दत म्हणाली, 'जयश्रीताई !' आमचे पतिराज बिघडलेत, याबद्दल माझी खात्री होतीच; पण त्यांची प्रगति इथपर्यन्त झाली असेल, अशी मात्र माझी कल्पना नव्हती हो ! पतीचं असलं दुष्कृत्य प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहून कोणती पत्नी भानावर राहील ? पण तुम्ही मला सावध केलंत, हें फार चांगलं केलंत; नाही तर आम्ही आतांपर्यन्त केलेले सारे धाडसी प्रयत्न व्यर्थ गेले असते !'

यानन्तर चित्रेनेही एक दोन समजुतीच्या गोष्टी सांगितल्यावर तें त्रिकूट दिवाणखान्यांतील लीला 'गम्मत की बाजा देखो' या पद्धतीने पाहू लागले.

सर्वोत्तम घरीं यायच्या आंत सुरेखा आपल्या बंगल्यांत आली आणि अपरात्री बाहेर राहण्याबद्दल नौकरलोकांना कांहीं तरी थापा देऊन तिने थेट आपलें शयनमन्दिर गांठलें आणि धाडदिशीं आपलें अंग शय्येवर आदळलें. अजूनही तिचें अंग शान्त झालें नव्हतें. उलट रसरशीत निखान्यावर पापड भाजल्याप्रमाणें तें सन्तापार्मीत होरपळून निघत होतें. पूर्वी पति मृत झाल्यावर स्त्रिया जिवन्तपर्णी जाळून घेऊन सती जात असत. त्या स्त्रियांना काय यातना होत असतील, याची आतां तिला कल्पना आली. तिचें अंग तर पेटत होतेंच, पण छातीत कसले तरी धक्के बसत होते, ओंठ थरथर कांपत होते, डोकें सुन्न झालें होतें आणि मन चक्राकार गिरक्या खात होतें.

यावर एकच उपाय: भरपूर अश्रुविमोचन ! आतां ती मनसोक्त अश्रु गाळू लागली. अश्रुरूपांनं शरीरांतील व मनांतील बरेंचसें तीव्र विष निघून गेल्यावर तिला जरा बरें वाटलें व ती थोडीशी विचार करण्या-इतकी भानावर आली.

पतिविषयक सन्तापाचा पूर ओसरल्यावर त्याची जागा तिरस्कारानें घेतली. आतां तिला सर्वोत्तमाचा तिरस्कार वाटू लागला. तिच्या वाटलें, 'झाला इतका संसार बस झाला ! आतां या विश्वासघातकरी,

कपटी, पापी, प्रेमशून्य, भ्रष्ट पुरुषाला 'पति' म्हणणं, म्हणजे त्या पवित्र शब्दाची विटम्बना करण्यासारखं आहे !'

आतां याचा कायमचा त्याग करून आपण माहेरी किंवा कुठं तरी दूर दूर—जिथं याचं दर्शन—नव्हे—नांव सुद्धां कानावर पडणार नाही—अशा ठिकाणीं जाऊन एखाद्या विधवेप्रमाणं हें आयुष्य घालवावं नी कण्टाळा आलाच तर देहाचं विसर्जनही करावं ! 'आपला' होता तो पति 'दुसरीचा' झाला. आतां आपल्यास 'सुवासिनी' म्हणवून घेण्याचा काय हक्क आहे ? आपण 'विधवा'च झालो नाही का ?' तिचा निश्चय झाला, 'उद्यांच्या उद्यां संसार सरणावर ठेवायचा नी सौभाग्याचं मडकं फोडून नी घराला तीन फेऱ्या घालून नवऱ्याच्या नांवानं ओरडत कुठं तरी दूर जायचं !' एकदाचा आपला पक्का निश्चय ठरला, याबद्दल तिला तशा स्थितीतही समाधान वाटलें आणि तिनें एक दीर्घ सुस्कारा टाकला. पण क्षणा दोन क्षणांतच तिच्या विचारांना पुन्हां उलट गति मिळाली. ती मनांत म्हणाली, 'पण मी यांचा त्याग करून मधेंच गेलें, तर माझ्या मैत्रिणींचा विश्वासघात केल्यासारखं नाही का होणार' मीच कायती त्यांच्यामधें कर्ती पुढारीण. मीच असा अवसानघात केल्यावर त्यांची अवस्था काय होईल ? आमचे महाराज फारच पुढं गेलेले असले तरी त्या दोघींचे पति 'सन्धि नसल्यामुळं' अजून बरेच मागं आहेत. आपल्या संसाराबद्दल फारशी आशा नाही. पण त्यांचे खास सुधारतील. आपला संसार मोडला असला, तरी जातां जातां त्या दोघींचा संसार जुळविला, तर तेवढंच पुण्य लागणार नाही का ?—नी आमच्यांना तरी मोकळं कां सोडा ? त्यांना शासन करण्याचा मला कांहींच अधिकार नाही कां ? मी इथून गेलें तर त्यांचं ऐतंच बरं होईल. खुशाल त्या छबूला घेऊन मिठ्या मारीत बसतील !—नाहीं, त्यांना शासन करण्याचा मला पूर्ण अधिकार आहे ! अबलांचा पाठीराखा या जगांत कोणीच नाही ! पतीच्या असल्या दुष्टकृत्यांना समाज आड येत नाही ; कायदा विघ्न करीत नाही ; धर्म दरडावीत नाही ; अशा स्थितौ स्वतःच्या कल्याणाचे अधिकार स्वतः स्त्रीनंच आपल्या हातांत घेतले, तर काय विघडलं ?

तें काहीं नाहीं, आगाऊ ठरल्याप्रमाणं फौजदारांकडून यांची फटफजिती करून खोड मोडायचीच ! सुधारले, तर बरं झालं; नाहीं तर आहेच आपलं त्यागव्रत !—पण भ्रष्ट झालेल्या, उष्टावलेल्या आपल्या पतीशीं सम्बन्ध कसा ठेवायचा ? पतित झालेली पत्नी जर जन्माची त्याज्य, तर पतीलाही तो न्याय कां नसावा ?—पण छेः, पुरुषसमाजानं असलं अन्यायाचं व्रत चालविलं, म्हणजे स्त्रियांनीही तसंच चालवावं काय ? एकानं गाय मारली, तर दुसऱ्यानं वासरूं मारण्यासारखाच हा प्रकार ! कोणतीही व्यक्ति असो, ती पश्चात्तापानं शुद्ध झालीच पाह्यजे, नी समाजानंही ती तशी मानली पाह्यजे ! माझे पति पश्चात्तापदग्ध झाले, तर त्यांचा पुनर्जन्मच झाला, असं मला वाटेल नी ते मला पूर्वाहतकेच पवित्र वाटतील ! सोनं घाणीत पडलं म्हणून कोणी टाकून का देतं ? पाण्यांत धुवावं, आगीत तापवावं, पण शुद्ध करून घ्यावं, असाच व्यवहार आहे ना ? तसंच हें !’

आतां मात्र तिचा विचार पक्का ठरला आणि यांत आतां बदल करायचा नाहीं, असें तिनें ठरविलें. याप्रमाणें तिची विचारमालिका याम्बते त थाम्बते, तोंच सर्वोत्तम तिच्याजवळ येऊन थडकला.

त्याला पाहतांच आपल्या सान्या भावना दडपून व आपली खरी मनःस्थिति दडवून- तो थोडासा धुन्दीतच होता, तरी ही—त्याच्या गळ्याला मिठी मारून, ती त्याला प्रेमळ स्वरानें म्हणाली, ‘कुठं बरं इतकी रात्र गेला होतां ? इकडे आपल्या विरहानं माझी अवस्था काय होतेय, त्याची नाहीं का आपल्याला कल्पना ?’

तिच्या गुलाबी गालावर एक प्रेममुद्रिका उठवून सर्वोत्तमही प्रेमळ स्वरांत म्हणाला, ‘अरेरे ! खरंच, या माझ्या नाजूक प्रिय पांखराची काय ही अवस्था झाली ! मला तुला एक क्षणही सोडून जाऊं नये, असं वाटतं, पण रोज नाहीं नाहीं त्या भानगडी उत्पन्न होतात न् हें असं निरुपायानं वागावं लागतं, त्याला मी तरी काय करूं ?’

आपला पति आपल्याप्रमाणेंच आपल्याशीं हें प्रेमाचें नाटक करीत

आहे कीं, खऱ्या अन्तःकरणानें बोलत आहे, याचा थांग काढण्याकरितां ती त्याच्या मुखाकडे शोधक नजरेनें पाहूं लागली, तेव्हां हे बोल अगदीं अन्तःकरणापासून निघालेले खरेखरे आहेत, असें तिला दिसून आलें.

—आणि वस्तुस्थिति तशीच होती !

सर्वोत्तम मोहनमन्दिरांत गेला कीं, त्याला छबूची भुरळ पडे; पण घरांत आला कीं, सुरेखा त्याचें अन्तःकरण काबीज करी. अजून तरी त्याचें मन जिंकण्यांत दोघी तुल्यबल होत्या—कांकणभर सुरेखाच अधिक म्हटलें तरी चालेल ! आणखी कांहीं प्रेमाची भाषा झाल्यानन्तर तें युग्म निद्रेच्या स्वाधीन झालें. परन्तु आज सर्वोत्तमाला स्पर्श करतांना सुरेखेला कसे तरी वाटत होतें, एवढें खऱे !

सुरेखेप्रमाणेंच जयश्री व चित्रा यांच्याही मनांत नानाप्रकारच्या विचारांनीं गोन्धळ उडवून दिला होता. पण ठरविलेल्या मार्गापेक्षां दुसरीकडे पाऊल टाकायचें नाहीं आणि आपल्या नेत्रीला गोत्यांत आणायचें नाहीं, असा त्यांचा निश्चय झाला असल्यामुळें त्या दोघीही आपल्या पतीशीं पूर्वीप्रमाणेंच पूर्णपणें प्रेमानें वागल्या.

हल्लीं जगदीश आणि श्रीनिवास या दोघांच्या मनांत एका निराळ्याच विषयाचें वादळ उत्पन्न झालें होतें. छबू आपणा दोघांशीं आदरानें वागते, पण प्रेमानें वागत नाहीं, हें त्यांच्या पूर्णपणें लक्ष्यांत आलें होतें. आपणाशीं वागतांना आणि सर्वोत्तमाशीं वागतांना तिच्या वागण्यांत किती अंतर पडतें तेंही त्यांच्या ध्यानांत आलें होतें. आणि तें तिचें वागणें त्यांच्या अंतःकरणांत झाल्याप्रमाणें खुपत होतें. आतां यापुढें मोहनमन्दिरांत जावें का न जावें, असा त्यांच्यापुढें प्रश्न पडला होता. पण तिथल्या अन्य विषयांची जबरदस्त मोहिनी त्यांच्या मनावर असल्यामुळें त्यांना मन्दिरावर बहिष्कार घालण्याचें धैर्य होत नव्हतें.

गम्मत अशी कीं, छबूच्या वर्तनाचा प्रश्न दोघांच्याही मनांत येमान घालीत होता. तरी पण त्यांनीं अद्यापपर्यन्त एकमेकांजवळ त्याचा

उहापोह केला नव्हता; नव्हे त्याबद्दलचा यांग सुद्धां लागू दिला नव्हता. पण सर्वोत्तमाची आणि छबूची एकान्ती 'वचनावचनी' शाल्या रात्री छबूच्या वर्तनांत विलक्षणच भेदभाव दिसून आल्यामुळे, हे दोघेही अन्तः-करणांत छिन्नविच्छिन्न झाले होते.

दुसऱ्या दिवशीं जगदीशाला राहवेनाच. आपल्या पोटांतली खळमळ केव्हां एकदा श्रीनिवासाजवळ ओकून टाकीन असें त्याला झालें. तशी त्याची भेट होतांच तो त्याला म्हणाला, 'श्री! अलीकडे तुला छबूच्या वर्तनांत फरक दिसतो का रे?'

'अलव्रत दिसतो!' श्रीनिवास म्हणाला, 'मी तुलाही हेंच विचारणार होतो. आरम्भी कांहीं असा प्रकार नव्हता!'

'आरम्भीं ती सर्वांकडे सारख्याच भावनेनं पाहत होती. पण आतां तिला भेदभाव करण्याचं कारण काय? आपण स्वरूपानं नू वयानं तर सारखेच आहोंत!'

'पण सभ्यत्तीनं कुठें आहोंत?' श्रीनिवास म्हणाला, 'सर्वोत्तम लक्षाधीश आहे, हें लक्ष्यांत घे! आपल्याकडे कुठाय तसं वैभव? कुठाय त हिऱ्या मोत्यांचे दागिने? कुठाय मोटार? बाबा! हा पैसा कुणाला काय करायला लावील, याचा नियम नाही बरं! मी पूर्ण ओळखलंय; ती छटेल छानछबेली हल्लीं सर्वोत्तमाशीं प्रेमाचे रंगढंग करूं लागलीय! पण हें तिचं प्रेम सर्वोत्तमावरचं नव्हे; त्याच्या पैशावरचं आहे, समजलास? उद्यां एखादी लॉटरी मिळून आम्ही लक्षाधीश झालों की, लागलीच ती प्रेमाच्या जिभळ्या चाटीत आमच्याही पायाशीं आल्यावांचून राहणार नाही! पतीजवळ पैसा असेल, तर पत्नी त्याच्याशीं प्रेमानं वागते. पुत्र मिळवता असेल, तरच त्याचा पित्याजवळ मान असतो. इतकं कशाला? आपली पूज्य, प्रेमळ माता, तिला तरी आपली सारीं पोरं सारखींच, वाटलीं पाहजेत ना? पण नाही; जो मुलगा कर्तासवर्ता, मिळवितां असेल, त्याच्याकडे ती अधिक कौतुकानं, अधिक प्रेमानं, अधिक शिश्वाळ्यानं पाहते. इतर पोरं कांहीं तिला शत्रु वाटत नाहीत. पण त्यापेक्षां त्यांच्यावर

तिचं लक्ष्य एकन्दरीत कमीच. प्रत्यक्ष आईची ही स्थिति ! मग छबू तर काय बोलून चालून पैशाच्या पिण्डावर नजर ठेवून शृंगाराच्या आकाशांत भिरभिरणारी धार ! जिथं तो पिण्ड दिसेल, तिथं ती झडप मारणारच ! छबूच्या मोहांत आपण तिचेही सांपडलो होतो, ही गोष्ट नक्की. आपणा तिघांवरही तिनं मेहरबानी केली असती तरी हरकत नव्हती. बोलून चालून वेष्टेचंच मॉडेल तें ! परन्तु तिनं आम्हा तिघांना डावलून केवळ सर्वोत्तमाच्याच गळ्यांत पडायला नको होतं; आणि जिवलग मित्र म्हणविणाऱ्या सर्वोत्तमानंही एकट्यानंच हा शृंगारिक मेवा लुटायला नको होता ! हा आमच्याशीं त्यानं निव्वळ विश्वासघात केलाय !—'

‘ अरे बाबा ! कनक आणि कामिनी यांच्यापुढं कसला मित्र न कसलं काय घेऊन बसलास ? या जोडीपुढं एखादा धर्मराजमुद्दां लटपटायचा; मग सर्वोत्तम कोणत्या झाडाचा पाला ? ’ जगदीश म्हणाला.

‘ तूं कांहीं म्हण, पण— ’ श्रीनिवास हळूच घोगऱ्या आवाजानें म्हणाला, ‘ हें पांखरूं सर्वोत्तमाला कांहीं पर्चू देतां उपयोगी नाही ! एवी-तेवीं हें आमच्या हातांतनं निसटलं आहेच, तर आतां सर्वोत्तमाच्याही हातांतून निसटूं या ! आम्हा दोघांना तडफडत ठेवून एकट्या सर्वोत्तमालाच मजा मारण्याचा काय अधिकार आहे ? छबू हातांतनं निसटल्यामुळं सर्वोत्तम धडपडला, चडफडला, तळमळला, तर आम्हा दोघांना खचित आनन्द होईल ! ’

‘ पण हें शक्य आहे का ! ’ जगदीश निराशेनं म्हणाला, ‘ सर्वोत्तमावर त्या मोहक, मंजुळ, मैनेची मोहनी पुरती बसलीय. त्यांतून त्याला दूर करायचं कसं ? फारच कठिण काम आहे हें ! ’

‘ त्याच्या बायकोला सोडूं या का त्याच्यावर ? वाघिणीसारखी झडप घालून त्याच्या नरडीचा घोटच घेईल ती ! ’ श्रीनिवास म्हणाला.

‘ नको नको ! हा उपाय म्हणजे दुधारी शस्त्रच तें ! त्याची बोटं कापतील, पण आमचीही छाटली जातील ! आमचीं तरी काय कमी कुळ-

‘गडीं आहेत ! सारीं बाहेर पडलीं म्हणजे पंचाईत !’ जगदीश म्हणाला.

‘आमचे शालू गेले, मोऱ्यांच्या बांगड्या गेल्या अन् किती तरी आमची आर्थिक न् मानसिक नुकसानी झाली, ती आतां कुणाला विचारायची ! तिला आमच्यावर प्रेम करायचं नव्हतं, तर तिनं आमच्या वस्तूंचा स्वीकार कां केला !’

‘बोल्हून चालून वस्तु लुबाडायला बसलेली बाजारबसवीच ती ! तिच्याकडे काय दोष आहे ! तिच्यावर बक्षीसांचा वर्षाव करतोसा आम्हीच विचार करायला पाह्यजे होता !’ जगदीश म्हणाला.

‘मला वाटतं सर्वोत्तमाशीं एकदां सडकून भाण्डण तरी करावं !’

‘त्याचा काय उपयोग होणार !’

‘त्यानं केलेला विश्वासघात त्याच्या नजरेला आणला, तर तो थोडासा तरी शुद्धीवर येईल !’

‘है सुद्धां अशक्य आहे ! मदिराक्षीच्या मोहांत सांपडल्यावर माणसाला जगच दिसत नाही. तिथं आम्ही दोघे कसे दिसणार ! आणि छबूच्यापुढं त्याला आमची पर्वा काय वाटणार ! आम्ही भाण्डलों तर तो भाषण बन्द करून आमच्याशीं कायमचा सम्बन्ध तोडील ! तो श्रीमन्त असल्यामुळं आमच्यावांचून त्याचं काय नडणार आहे अन् पैसा असल्यावर भित्रांना तरी काय तोटा !—’

याप्रमाणें त्या दोघांनीं याच विषयावर आणखी पुष्कळ वाटाघाटी केल्या, परन्तु निश्चित असें कांहींच ठरलें नाही.

आमच्या नव्या युगांतील ‘नव्या पतिव्रतां’नीं मात्र ठरल्याप्रमाणं गुप्तपणें रा. सा. भीमरावांची गांठ घेतली आणि ‘चक्षुर्वै सत्यम्’ या म्हणीप्रमाणें प्रत्यक्ष पाहिलेल्या साऱ्या प्रकाराचें इतिवृत्त त्यांच्या कानावर घातलें. तेव्हां तिथीच्या अजब धाडसाचें त्यांना कौतुक वाटून, त्यांच्या सुखावर स्मित चमकूं लागलें आणि ते आनन्दानें म्हणाले, ‘शाबास !

हुषार मुलींनो ! शाबास ! तुमच्या या कर्तव्यगारीवर मी बहोत खूष आहे ! आतां तुमच्याबद्दल माझी खात्रीच पटली ! माझाही माणूस त्यावेळीं त्या जुगाऱ्यांत होता. त्यानंही मला सारा रिपोर्ट दिलाच आहे !—अर्थात् एकान्ताला सोडून ! आतां यापुढं कसं कसं वागायचं, तें मीही नक्की ठरवून ठेवलंय. आतां माझ्या साऱ्या कल्पना तुम्हांला सांगतो. त्या तुम्हांला पटतात का पहा. वाटेल तर वाटाघाट करून त्यांत दुरुस्ती करूं आणि ठरल्याप्रमाणं बार उडवून टाकूं !’ असें म्हणून रावसाहेबांनीं आपल्या साऱ्या कल्पना समजावून सांगितल्या आणि मौज अशी की, त्या साऱ्या त्या महिलांना पटल्या.

त्यानन्तर प्रफुल्लित अन्तःकरणानें हास्यविनोद करीतच तें त्रिकूट आपल्या घरीं रवाना झालें, हें सांगणें नकोच !

: १४ : डोळ्यापुढें अन्धान्या आल्या

मागील गोष्टी झाल्यानंतर दोन तीन दिवसांनी योग्यशी सन्धि साधून सुरेखेने हॉटेलमधल्या आपल्या रुममध्ये त्रिविक्रमपन्तांना बोलाविलें आणि ती त्यांना हलक्या स्वरांत म्हणाली, 'पन्त, मी तुम्हाला एका महत्वाच्या कामाकरिता बोलावलय्, तें या माझ्या मैत्रिणींना सुद्धा कबूलाय् !'

'सांगा ना काय तें. मी ऐकायला तयार आहे.' पन्त म्हणाले.

'पण तुम्ही हंसाल, आमची चेष्टा कराल !' सुरेखा म्हणाली.

'छे: छे: मला पटलें तर मी कबूल करीन; नाही तर गम्भीरपणें स्वस्थ बसेन. तुम्ही माझे गिन्हाईक आहांत. गिन्हाईकाशी कसं वागायचं, याचा मी सशास्त्र अभ्यास केलाय् ! सांगा, बेशक सांगा तुम्ही !' अघीर झालेले पन्त बाह्यतः शान्तपणानें व निर्विकार स्वरानें म्हणाले.

'आम्ही मुद्दाम तुमच्या दिवाणखान्यांत काय चालतं तें गुप्तपणें पाह्यलं !'

'काय ? तुम्हाला ते सारे प्रकार दिसले ?' योडेसैं बाबलून पन्त म्हणाले. पुढें मार्गे ते त्यांना त्या गोन्धळांत ओढणार होतेच. पण सध्याच ते प्रकार त्यांना दिसायला नको होते, असें त्यांना वाटलें इतकेंच.

'कां, पन्त, म्याल्यासारखे झाला तुम्ही ? अहो, त्यांत मिण्यासारखं काय आहे ? आम्हांला आवडलेत ते सारे प्रकार !'

'काय म्हणतां तुम्हांला आवडले ?'

'हो हो, मलाच काय, पण माझ्या मैत्रिणींना सुद्धा आवडले !'

'आश्चर्य आहे !'

'आश्चर्य वाटण्याचं कारण काय, पन्त ? मनं, भावना नी विकार परमेश्वरानं फक्त पुरुषांनाच दिलेत का ? पन्त, पुरुषांना जशी निरनिराळ्या प्रकारानं मौज करावीशी वाटते, तशी स्त्रियांना वाटत नाही

का ! खचित् वाटते ! पण दुर्दम लाज, कठोर समाज, नी दुलौंकिकाची भीति यामुळं स्त्रिया आंतल्या आंत अन्यायानं दडपल्या जातात इतकंच ! आतां पुरुष व्यसनं करतात, म्हणून बायकांनींही तीं करावीत, किंवा ते लग्नाच्या बायकांशीं बेइमान होऊन बाहेरख्याली होतात, म्हणून बायकांनीं सुद्धां मनाची मौज करण्याकरितां पुरुषांना फसवून बाहेर छिनाल बनावं, असं माझं म्हणणं नाही ! आतां उदाहरणच पहा—स्पष्ट बोलतें, त्याची क्षमा करा हं !—अपरात्रीं तुमच्या दिवाणखान्यांत विशिकचा डाव चालतो, खाणंपिणं चालतं, दारू चालते नी जुगारही चालतो. आतां आम्ही स्त्रियांनीं सुद्धां त्या मण्डळींत मिसळून खाणंपिणं करायला, विशिकचा डाव खेळायला नी केव्हां तरी जुगार खेळायला काय हरकत आहे ! पण आम्ही दारूला मात्र हातही लावणार नाहीं. पण तिला विचकून बाकीचे फायदे दवडण्यांत काय अर्थ आहे !’

‘ काय ! तुम्ही त्या मण्डळींत येऊन बसाल !’

‘ हो, अवश्य !’

‘ माझी हरकत नाही—’ मनांत अतिशय हरकून, पण वरून गम्भीरपणें पन्त म्हणाले, ‘ पण मला वाटतं अचकट विचकट बोलणाऱ्या त्या दारूच्या मण्डळींत तुमच्यासारख्या सभ्य, कुलीन स्त्रियांनीं न यावं हें बरं ! आतां माझी बायको तिथं येते, पण केवळ ‘ कर्तव्य ’ म्हणून ती किती कष्टानं येते, तें मला—तिला किंवा परमेश्वरालाच माहीत !’

‘ पन्त !’ सुरेखा निश्चयानें म्हणाली, ‘ तुमच्या भीतींत अगदींच तथ्य नाही, असं नाही. परन्तु आमची खात्री आहे कीं, तुमच्या मण्डळींत जर आम्ही तिघी कुलीन स्त्रिया आलों, तर खचित त्यांच्या शिवराळपणाला पायबन्द बसून त्यांचें मद्यपानही मित होईल नी एकप्रकारें त्यांना सुधारल्याचं आम्हांला श्रेय मिळेल. जुगाराला सुद्धां आम्ही थोडासा आळा घालूं !’

पन्त मनांत म्हणाले, ‘ तुम्ही कसला जुगाराला आळा घालतां ! एकदां तुम्ही त्या चक्रांत सांपडलां कीं, प्रत्येक बाबतींत तुम्ही पुरुषांबद्दल कसल्याशिवाय राहणार नाहीं ! स्त्रिया अब्रूच्या नी लाजेच्या पिंजऱ्यांत

असतात, तोपर्यंत त्या मर्यादेंत असतात. पण त्या एकदां का विजव्यांतून मोकळ्या सुटल्या कीं, त्यांना आवरायला पार्श्वसारथी सोपालकृष्ण-सुद्धां पुरा पडणार नाहीं !’ पण हे सारे विचार मनांतच ठेवून ते चिन्त-युक्त चेहऱ्यानें म्हणाले, ‘तुम्ही या गांवच्या; ते लोकही याच गांवचे. तुमची त्यांची प्रत्यक्ष ओळख असणार. तुमची नसली तरी तुमच्या ‘माणसां’ची न त्यांची तरी असणार. अन् याचा बोभाटा—’

‘त्याची काळजी तुम्ही सोडा !’ सुरेखा म्हणाली, ‘तुमच्या दिवाणखान्यांत जी मण्डळी जमतात, त्यांपैकीं एकही इसम आमच्या ओळखीचा नाहीं नी आम्ही कोण आहोंत हें त्यांना माहीत नाहीं ! आमचा सहवास त्या मण्डळींना खात्रीनं आवडेल. कोणी भगिनीच्या नात्यानं आमच्याकडे पाहतील; कोणी पापट्टीनंही पाहतील. पण आमच्या सहवासांत विघ्न येऊं नये म्हणून त्यांपैकीं कोणीही आमची उपस्थिती आमच्या पतींना कळविणार नाहीं. कारण दोन्ही प्रकारच्या मण्डळींना आम्ही हव्या असणार. अन् त्यांतूनही आमचे पति बिथरले तर त्यांना ताळ्यावर आणायला आम्ही पूर्ण समर्थ आहोंत. आम्ही थोड्या स्वतन्त्र वृत्तीच्या आहोंत खऱ्या, पण आमच्या शीलाबद्दल आमच्या पतींची पूर्ण खात्री आहे. त्यामुळं त्यांना कोणी कांहीं सांगितलं, तरी तें त्यांना खरंच वाटणार नाहीं !—अन् सध्यां तर ते प्रवासांतच आहेत. ते येईपर्यंत तरी ही गम्मत करायला काय हरकत आहे ?—बरं तसं वाटलंच तर तुमच्या मैफलीतली आमची हजेरी रद्द करून टाकूं; आहे काय त्यांत ?’

आतां मात्र पन्तांना पूर्ण समाधान झालें. आपल्या कल्पनेप्रमाणें सान्या गोष्टी घडून येत आहेत, असें दिसून येतांच ते आतां पुरते खुर्षित आले. पाय घसरत अखेरीस या नकली पतिव्रता छिनाळ बनणार आणि आपली छत्र सर्वोत्तमाच्या मोहांतून सुटणार, याबद्दल त्यांना आतां शंका राहिली नाही. ते म्हणाले, ‘सुषमाताई, तुम्ही माझ्या सान्या शंकांचं समाधान केलंत, याबद्दल मला अतिशय आनन्द झालाय ! आमच्या पोटापुरतं आम्हाला कांहीं कमी नाही. आम्ही दोघं कुठंही जरी स्वस्थ बसलों, तरी मीठभाकरी आम्हाला मिळेल, इतकी आम्ही व्यवस्था केल्या

तेवलीयु ! आतां ही ' संस्था ' स्थापलीयु म्हणजे काय ! चार सभ्य गृहस्थ एकत्र यावेत अन् त्यांनीं तास दोन तास मौज करावी एवढ्याचकरितां ! त्यांत तुमच्यासारख्या स्त्रियांच्यामुळं विघ्न येऊं नये, एवढीच इच्छा, दुसरं काय ?'

' छेः, त्याचहल तुम्ही मुळींच फिकीर करूं नका !' असें म्हणून सुरेखेनं हांसत, अशा एका मोहक तऱ्हेनं पन्तांच्याकडे पाहिलें कीं, तेवढ्या-नेच ' या छटेल तरुणींत काहीं तरी पाणी मुरतंयु' असा त्यांनीं खात्रीचा कयास बान्धला.

यानन्तर त्या तिघींनीं रात्रीच्या मैफलींत केव्हां प्रवेश करायचा, तो दिवस नक्की ठरविण्यांत आला. पन्त आनन्दून व त्यांचा निरोप घेऊन निघून गेले व आमच्या ' पतिव्रतां ' नीं रावसाहेबांची गांठ घेऊन पुढील योजना निश्चित केल्या.

तो ठरलेला दिवस उगवला.

त्या रात्रीं रोजचे सर्व सभासद जमल्यावर त्रिविक्रमपन्तांनीं प्रस्ताव केला, ' मित्रहो ! आज तुमच्या कानावर एक आनन्दाची बातमी घालायचीयु !—'

' कोणती ! कोणती !' सर्वांनीं एकच गिल्ला केला.

' याम्बा ! गडबड करूं नका !' पन्त हांसत म्हणाले, ' ती अमृत-मय वार्ता ऐकण्याकरितां आपले कान टवकारून तयार व्हा !'

' उभारलेत आम्ही आमचे कान !' सर्वोत्तम म्हणाला, ' तुमची बातमी कीं, वार्ता कीं, काय तें आधीं सांगा !'

' मित्रहो ! आतांपर्यन्त आम्हा सर्व पुरुषमण्डळींत एकच स्त्रीरत्न चमकत होतं; पण आतां याच्यापुढें आणखी दोन तीन स्त्रीरत्नं आपल्या बैठकींत शळकण्याचा सुयोग आलायु !'

' काय म्हणतां !' श्रीनिवास आश्चर्यानें म्हणाला.

' तुमची शय !' पन्त गम्भीरपणें म्हणाले, ' आणि गम्मत अशी कीं, आमचीं सर्व प्रकरणं त्यांना कबूल आहेत—नव्हे त्यांत भाग घेण्याची सुखां त्यांची इच्छा आहे !—अशा रसिक महिला आहेत त्या !'

‘कुलीन आहेत कीं, मलीन आहेत ?’ जगदीशानें विचारलें, ‘जर मलीन असतील, तर मात्र त्यांच्या येण्यासम्बन्धानं आम्हांला विचार करावा लागेल !’

‘छे: छे: हो, चांगल्या कुलीन, घरांदाजांच्या आहेत, श्रीमन्त आहेत ! त्यांच्यांत जी मुख्य आहे, तिचें काय बरं नांव ? सुप्रभा सुन्दर-राव श्रृंगारपुरकर. दुसऱ्या दोघींचीं ‘चपला’ न् ‘अमला’ अशीं नांवां आहेत. तेव्हां त्या आपल्या मण्डळींत दाखल झाल्यावर, मित्रहो, त्या रसिक विदुषींचा तुम्ही सत्कार कराल, आणि त्यांना योग्य असा त्यांचा गौरव कराल, अशी आशा आहे !’

श्रीनिवास उठून आनन्दानें म्हणाला, ‘पन्तांच्या इच्छेप्रमाणं आम्ही त्या त्या विदुषींचं, त्यांच्या उपस्थितीबद्दल अवश्य अभिनन्दन करूं ! स्त्रिया म्हणजे मूर्तिमन्त आनन्द, मूर्तिमन्त स्फूर्ति न् मूर्तिमन्त शोभा आहेत ! स्त्रियांच्यामुळं स्वर्ग निर्माण होतो; स्त्रियांच्यामुळं महाकाव्यं तयार होतात; स्त्रियांमुळं वीरांनीं महायुद्धं जिंकलीं आहेत, आणि कोणत्याही समारम्भाला स्त्रियांवांचून रमणीयत्व येत नाही ! सभोवतीं तारकारत्नं चमकताहेत, म्हणूनच चन्द्राला शोभा आहे !’ याप्रमाणें भाषण करून श्रीनिवास खाली बसतांच, सर्वांनीं टाळ्यांचा गजर करून त्यांच्या विचारांना मान्यता दिली.

नन्तर जगदीश उठला.

‘मित्रहो ! त्यानें आपल्या व्याख्यानाला आरंभ केला, ‘पुरुषसमाजांत मिसळून त्याच्याशीं हास्यविनोद करण्याची महत्त्वाकांक्षा बाळगण्याचें धाडस करणाऱ्या ललनांचं कौतुक करावं तेवढं थोडंच आहे ! आतांपर्यंत लाज, भीड न् मर्यादा या कृत्रिम भावनांच्या त्रिकोणांत आमचा स्त्रीसमाज सांपडून राष्ट्रीय दृष्टीनं अगदीं कुचकामाचा बनून गेलाय ; देशाच्य दृष्टीनं त्याचा कांहीं उपयोग नाही ; बेचव स्वयंपाक अन् मरतुकडी प्रजा, यांच्या उत्पत्तीशिवाय त्याला कांहीं महत्त्वाची कामगिरीच नाही ; पण ती कोण्डी फोडून या धीट स्त्रिया पुरुषांच्या बरोबरीनं प्रत्येक गोष्ट करूं इच्छित आहेत, याबद्दल आम्हाला अत्यंत आनन्द होत आहे !’ इतकें

वक्तृत्व गाजवून तो बसतांच, टाळ्या वाजवून मण्डळींनीं त्याचेही विचार मान्य केले.

यानंतर साहजिकच सर्वोत्तमाची पाळी आली.

सर्वोत्तमानें आपल्या भाषणास सुरवात केली, ' मित्रहो ! तुम्ही सर्वांनीं त्या कुलीन न् रंगेल-चांगल्या अर्थानं हा शब्द मी वापरलाय- रमणीच्या आगमनाला जी आनन्दानं अनुमति दिलीत, तिलाच मी अभिनन्दनपूर्वक हार्दिक पाठिम्बा देत आहे !-बरं, पन्त, त्या केव्हां येणार आहेत ! '

'तुमचे रोजचे कार्यक्रम सुरू होऊंद्यात.' पन्त म्हणाले, 'आणखी दोन अडीच तास तरी लागतील त्यांना यायला ! '

'हरकत नाही !' सर्वोत्तमानें आपलें भाषण पुढें चालविलें, 'सकळचे सहा वाजले, तरी त्याची पर्वा नाही. तिथपर्यन्त सुद्धां आम्ही बसायला तयार आहोंत ! ज्या राष्ट्रांत स्त्रियांचा सादर गौरव होतो, तेंच राष्ट्र मान्यतेला चढून त्याचा जयजयकार होतो ! हिन्दुस्थानानं सुद्धां आतां या मोष्टी शिकल्या पाह्यजेत !' इतकें बोलून तो खालीं बसला आणि मण्डळींनीं टाळ्यांचा नुसता मुसळधार पाऊस पाडला.

आपल्या मण्डळींत त्या स्त्रिया येणार ही बातमी कळतांच श्रीनिवास व जगदीश यांना अगदीं मनापासून आनन्द झाला होता. त्यांतल्या दोघींनीं त्यांच्यावर जर मेहरनजर केली, तर छबू सर्वोत्तमावर आषक झाल्याबद्दलची त्यांना तक्रार करायची नव्हती. फक्त त्यांची एवढीच इच्छा होती कीं, स्त्रियांपैकीं कोणी तरी आपल्यावर आषक व्हावें आणि त्या स्त्रियांपैकीं दोघी तरी आपल्यावर मेहरबानी करतील, अशी त्यांना अन्धुक आशाही उत्पन्न झाली होती. नन्तर श्रीनिवास म्हणाला, ' त्या येणाऱ्या स्त्रिया कशाही असल्या तरी आम्हाला पुज्यच आहेत तरी पण त्यांच्या रंगरूपाची थोडीशी माहिती आम्हांला कळेल तर बरं होईल !'

'अप्परेसारख्या सुन्दर न् ऐन तरुण आहेत त्या !' पंतांनीं ताबड-तोब खुलासा केला. त्याबरोबर एकेक सभासद केवळ कल्पनेनें आपल्या मनःफलकावर त्या रमणीचीं रम्य चित्रें रेखाटूं लागला आणि तीं तयार

होतांच, प्रत्येकाला वाटू लागलें कीं, आपण इंद्राच्या दरबारांतच बसलों आहोंत. आतां मात्र त्या अप्सरांना पाहण्याविषयीं जो तो अतिशय अभीर झाला होता.

वास्तविक सुरेखा वगैरे तिघींजणी या वेळीं आपल्या खोलींत बसून त्यांचीं भाषणें ऐकत होत्या. पण 'बैठक रंगांत आल्यावांचून आम्ही प्रवेश करणार नाही.' असें त्यांनीं पन्तांना सांगितलें होतें आणि म्हणूनच त्यांनीं तो तसा खुलासा केला होता.

सर्वोत्तमाला त्या स्त्रिया बैठकींत येणार, याबद्दल आनंदही झाला नाही आणि विपादही वाटला नाही. केवळ तो तटस्थ होता. फक्त त्या धाडसी स्त्रियांबद्दल त्याला कौतुक मात्र वाटत होतें. परन्तु छबूची मनःस्थिति मात्र तशी नव्हती. त्या स्त्रियांनीं त्या बैठकींत येणें, हें तिला वावडें वाटत होतें. म्हणून ती म्हणाली 'मण्डळींची परवानगी असेल तर मलाही त्याबद्दल चार शब्द बोलायचेत !'

'अवश्य अवश्य !' सर्वोनीं एकच गलबला केला.

छबूताई भाषण करण्याकरितां उठल्या.

त्याबरोबर त्याला हरकत करून सर्वोत्तम म्हणतो, 'सभ्यहो ! भाषण करतांना उठण्याची पुरुषसमाजांत प्रथा आहे. पण त्याप्रमाणेंच कोमल स्त्रियांनींही वागावं काय ?'

'नाहीं नाहीं !' सर्व मण्डळी एकदम ओरडली, 'स्त्रियांनीं बसून व्याख्यान दिलं, तरी त्याला आमची हरकत नाहीं !—नाहीं, नाजुक प्रकृतीच्या स्त्रियांनीं बसूनच व्याख्यान दिलं पाह्यजे !'

'छबूताई ! बसून बोला तुम्ही' सर्वोत्तम तिच्याकडे पाहून, हांसत म्हणाला.

'नको, मी उभ्यानेंच भाषण करतें !' छबू म्हणाली.

'तरी हरकत नाहीं' पन्त म्हणाले, 'स्त्रियांना दोन्ही तऱ्हेनं सवलत असावी !—हं, बोला तुम्हाला काय बोलायचें असेल तें !'

छबू म्हणाली 'मी आपल्याला एकदमच स्वच्छ सांगतें कीं, असल्या या आपल्या बैठकींत त्या स्त्रियांना येऊं देण्याला मी सर्वस्वी विरुद्ध आहे !

तिचें हें मत ऐकून सर्व बैठक एकदम चकित झाली आणि सर्वच जण एकमेकांत कुजबुजू लागले. तेव्हां ती म्हणते, ' आपल्याला इतकं आश्चर्य वाटण्याचं मुळीच कारण नाही. त्या स्त्रियांच्याबद्दल मला पूर्ण आदर आहे. त्यांना मी प्रत्यक्ष पाहिलं आहे. त्या अतिशय सुन्दर, तरुण नी विदुषी आहेत, यांत मुळीच शंका नाही. त्यांच्याबद्दल मला मत्सर बिलकूल वाटत नाही. इतकं सारं कबूल करूनही मी पुन्हां आपल्याला सांगतं की, मी सर्वस्वी त्यांच्या प्रवेशाविरुद्ध आहे ! '

' कारण सांगाल तर आमच्यावर मेहेरबानी होईल ! ' श्रीनिवास मधेंच म्हणाला.

' अधीर होऊं नका. सांगतें. ' छत्र हांसत हांसत म्हणाली, ' त्या स्त्रिया तरुण आहेत, सुन्दर आहेत, पण त्यापेक्षां परतन्त्र आहेत !—'

' म्हणजे ? ' जगदीशानें मधेंच विचारलें.

' परतन्त्र आहेत म्हणजे त्यांचे पति आहेत ! त्यांना न विचारतां त्या भोळ्याभाबळ्या धाडसी स्त्रिया आपल्या या असल्या बैठकींत येताहेत याचा आपण दूरवर विचार केलांत काय ? मी स्पष्ट बोलतें त्याची क्षमा करा ! या स्त्रियांच्या पायांत भाण्डणं होतील, घरंदारं धुळीला मिळतील, आमच्या या हॉटेलाचा विध्वंस होईल, नी कुणाला दण्ड होतील तर कुणाला तुरुंगाचीही हवा खायला मिळेल ! या सर्व गोष्टींचा नीट विचार करा नी मग त्यांच्या प्रवेशाला अनुमति द्या ! शिवाय आमच्या सर्वनाशाबरोबर त्याही विचान्यांचा सर्वनाश होण्याचा सम्भव आहे, याचाही आपण अवश्य विचार करावा ! ' असें म्हणून ती खाली बसली.

या नन्तर जगदीश व श्रीनिवास यांनीं भाषणें करून छत्राचे मुद्दे खोडण्याचा प्रयत्न केला. पन्तांनींही त्यांना दुजोरा दिला.

त्यांचीं भाषणें चालू असतांना सर्वोत्तम छत्राच्या कानांत हळूच म्हणाला, ' तूं त्या स्त्रियांच्या प्रवेशाला कां हरकत घेत आहेस, याचं कारण आलं लक्ष्यांत माझ्या ! त्या सुन्दर स्त्रिया इशं आल्या तर कदाचित माझं मन आकर्षण करून घेतील अन् तुझ्याकडे मी दुर्लक्ष्य करीन,

अशी तुला भीति वाटलीना ? पण हा तुझा संशय फोल आहे. या जन्मांत तरी आतां दुसरी स्त्री मला भुलवूं शकणार नाही ! माझं सर्वस्व तूंच—तूंच—तूंच आहेस समजलीस !—येऊंदेत त्या स्त्रिया. बिलकूल भिऊं नकोस तूं !

या सर्वोत्तमाच्या आश्वासनांनं छबूला घीर आला आणि तिनें त्या स्त्रियांच्या प्रवेशाला आनन्दानें सम्मति दिली.

योग्य वेळ होतांच दिवाणखान्याला लागून असलेलें, खोलीचें दार उघडलें व सिनेमा नटीसारख्या दिसणाऱ्या तीन स्त्रिया बैठकीत येऊन दाखल झाल्या. त्यांना पाहतांच दिपून सर्व सभ्यांनीं 'अहाहा !' असे आनन्दाचे उद्गार काढले, पण सर्वोत्तम, जगदीश व श्रीनिवास यांचे चेहरे मात्र काळेठिकर पडले आणि त्यांच्या डोळ्यापुढें अन्धान्या येऊं लागल्या !!

— — —

: १५ : नव्या पतिव्रतांचा पुण्यप्रभाव !

आपल्याला हा कांहीं तरी भास झाला असेल, अद्या समजुतीने त्या तिघांनी आपले डोळे चोळले आणि पुन्हा एकदा त्या स्त्रियांकडे डोळे विस्फारित करून, नीटपणे निरखून पाहिले. तेव्हा त्यांची पकी खात्री झाली की, हा आपल्याला कांहीं तरी भास झाला नसून, खरोखरीच आपल्या सहचारिणी आपल्यासमोर आपल्या पापाचा झाडा घेण्याकरितां, इंगळासारखे ताम्बडे लाल डोळे करून उभ्या आहेत ! क्षणमात्र त्यांच्या हृदयाचा थरकांप झाला, पण लागलीच त्यांनी धीर धरून आपआपल्या बायकांचीं नांवे घेऊन पुकारले—

‘कोण सुरेखा ?’

‘कोण चित्रा ?’

‘कोण जयश्री ?’

‘होय ! होय ! होय !’ तिघींनी एकदम निर्भयपणे उत्तर दिले.

‘पन्त !’ वीज कडकडावी त्याप्रमाणे कडकडाट करून सर्वोत्तम पत्नांला म्हणाला, ‘तुम्ही आमची इतकी मस्तवालपणानं मस्करी कराल, अशी आमची कल्पना नव्हती ! तुम्ही आम्हांला काय समजलांत ? मनांत आणूं तर एका क्षणांत तुम्हाला नेस्तनाबूद करूं ! नुसता पाजीपणाचा कळस केलात ! हरामखोर ! नीच !’

सर्वोत्तमाच्या या सरबत्तीने बिचारे पन्त अगदीं घाबरून गेले. ते थरथर कांपत, हात जोडून म्हणाले, ‘भाऊसाहेब ! काय, झाला तरी काय आमच्याकडून अपराध ? तो कळेल तर त्याप्रमाणं मला पुढं वागायला बरं पडेल !’

‘बोला, कुठाय तुमची ती सुषमा शृंगारपुरकर ?’

‘या पहा, या आमच्यासमोर उभ्या आहेत याच !’

‘हरामजाद्या ! ही माझी बायको सुरेखा, समजलास !’

‘अन् ही माझी जयश्री !’

‘अन् ही माझी चित्रा !’

‘म्हणजे ?’ आश्चर्याने जवळजवळ वेडे होऊन पन्त त्यांच्याकडे आणि त्यांच्या पतीकडे टकमका पाहत म्हणाले, ‘यांनी मला पुरतंच बनवलं म्हणायचं तर !’

पन्तांच्याप्रमाणे इतरही विलक्षण आश्चर्यचकित झाले आणि याचें पर्यवसान काय होतें, याची कोणालाच कल्पना येईना. छबूताईच्या नजरेसमोर मात्र सारीं भविष्यत् चित्रे स्पष्टपणे उभीं राहिलीं. आपली आणि सर्वोत्तमाची कायमची ताटातूट होणार आणि पुन्हां या भर्जी तळणाऱ्याच्या गळ्यांत कायमचें पडावें लागणार, याबद्दल तर तिची पुरी खात्री झाली आणि तिचा चेहरा क्षणभरांत अगदीं उतरून गेला.

थोडासा धीर धरून पन्त म्हणाले, ‘भाऊसाहेब ! या स्त्रियांना तुमच्यांसमोर आणण्यांत तुमचं मनोरंजन करण्याशिवाय आणि आपल्या बैठकीला गम्मत आणण्याशिवाय दुसरा कोणताही उद्देश नव्हता ! या तुमच्या बायका आहेत, हें जर मला आधीं समजलं असतं, तर यांना इथं आणून मी माझ्या पायांवर असा धोंडा पाडून घेतला नसता ! या इथं आल्यानं माझी किती नुकसानी झालीय, याची तुम्हाला कल्पना नाही ; पण मला ती पुरी असल्यामुळं, भाऊसाहेब, माझ्या अन्तःकरणांत भयंकर घरणीकम्पाचा धक्का बसलाय बरं !’ असें म्हणून त्यांनीं त्यांना थोडक्यांत सुरेखा वगैरे कशा आल्या, त्याची हकीकत सांगितली.

ती ऐकल्यानंतर सर्वोत्तम सुरेखेकडे बघून, जळजळीत नजरेन तिच्याकडे पाहत तिला म्हणाला, ‘सुरेखा ! तूं कां इथं आलीस ?’

‘कां आलें ? तुम्ही आलांत म्हणून मी आलें ! तुमच्याकरितां मला इथं—या नरकपुरींत यावं लागलं ! माझी कल्पना होती, तुमच्या-मध्ये थोडी तरी माणुसकी शिल्लक असेल अन् त्यामुळं लाजेची काळी कभिन्न छाया तुमच्या चेहऱ्यावर पसरेल ; पण आतां तुम्ही पुरते बनलांत ! या हॉटेलच्या सडलेल्या, कुजक्या नासक्या खाद्यपदार्थांची तुम्हांला

किडस येत नाही; मद्यपानाबद्दल शरम वाटत नाही; जुगाराबद्दल लाज वाटत नाही; नी धडधडीत बाजारवसव्यांना आलिंगन देऊन, त्यांची घाणेरडी चुम्बन घेतांहांत, पण त्याबद्दलही तुमचं मन तुम्हाला खात नाही ! हे सारे प्रकार आम्ही प्रत्यक्ष पाह्यलेत ! तुमच्या पापाच्या या आम्ही तीन साक्षीदारिणी इथं उभ्या असूनही तुमच्या माना खाली होत नाहीत ! उलट आपले चेहरे ताम्बडेलाल करून आम्हांलाच प्रश्न विचारतां, ' तुम्ही कां आलांत म्हणून ? ' हो, आम्ही आलों आहोंत, तुम्ही तिघं किती विश्वासघातकी, किती कपटी, किती फसवे आहांत तें जगाला दाखविण्याकरितां आलों आहोंत ! !—'

' आमची बेअब्रू तुम्ही जगभर करणार ! ? ' सन्तापून सर्वोत्तमानें विचारलें.

' हो आम्ही करणार ! ' सुरेखाही तितक्याच खणखणीतपणें म्हणाली, ' तुमचा आमचा आतां काय सम्बन्ध ? तुमचे हे पापाचार आम्ही ज्या क्षणीं प्रत्यक्ष पाह्यले, त्याक्षणींच आम्ही तिघींनीं तुमचा सम्बन्ध ताडून तोडून टाकला ! तुमची इस्टेट आम्हांला नको; तुमचा सहवास नको; तुमचं नांवसुद्धां आमच्या कानावर यायला नको; कुंकू हें ' आमचं ' असल्यामुळं आम्ही तें कायम ठेवणार. मंगळसूत्र तुमचं आहे. हें घ्या आपल्याकडे ! ' असें म्हणून तिनें खरोखरीच तें काढून सर्वोत्तमाच्या अंगावर फेकलें. बाकीच्या दोघींनींही तिचेंच अनुकरण केलें. हें तिघींचें धाडस पाहतांच, त्या तिघांच्याही अन्तःकरणाचा थरकांप झाल्यावांचून राहिला नाही. पुढें सुरेखा म्हणाली, ' आमचीं लग्न झाल्यानंतर तुम्ही आमचीं नांव बदललींत. तीं टाकून देऊन आम्ही पुन्हां आपलीं माहेरचीं नांव नी आडनांव वापरणार ! '

' पण आम्ही इथं येऊन भलतीं सलतीं व्यसनं करतो आहोंत, म्हणून तुम्हांला सांगितलं तरी कोणी ? '

' आज आम्ही किती तरी दिवस त्या समोरच्या खोलीतून सारं प्रत्यक्ष पाहतों आहोंत ! सांगायला कशाच्या पाह्यजे कोणी ? नी मचाष्टीं आजची हकीकत नाही सांगितली का पन्त्यांनीं ? त्यावरून तरी हें सारं

तुमच्या ध्यानांत यायला पाहजे होतं !—नी हा पन्त तरी आम्हांला शिखण्डीच दिसतोय, किंवा यानं जाणूनबुजून तरी आपल्या बायकोवर पैसा मिळविण्याचा व्यागर सुरू केला असला पाहजे !—पन्त ! ही छबू तुमची बायको आहे की, रखेली आहे ?

‘ पण तुम्हाला या प्रश्नाची पंचाईत करण्याची काय जरूरी ? ’ चिडलेली छबू गर्जना करीत मधेच म्हणाली, ‘ वाटेल तर तुम्ही आपल्या नवऱ्याच्या हाताला धरून हॉटेलच्या बाहेर निघून जा. पण या प्रकरणांत आमची वेअब्रू कराल, तर खबरदार, सांगून ठेवतें ! ’

‘ छबूताई ! ’ त्या ’ रात्रीची एकान्तांतली आठवण तुम्ही विसरल्या असला, तरी आम्ही विसरलो नाहीं बरं ! ’ सुरेखा सावकाश पण गम्भीरपणें म्हणाली, ‘ तुम्ही माझ्या पतिराजांच्या गळ्यात पडून त्यांच्या ओठावर ओठ ठेवले नसतेत, तर मला या तुमच्या प्रकरणांत पडायचं कारणच नव्हतं ! तुम्हाला वाटलं असेल की, हें आपलं कृत्य कोणी पाहलं नाही; पण सर्वसाक्षी परमेश्वराबरोबर, आम्ही तिघीही हा प्रकार डोळ्यांनी पाहिल्या हजर होतो बरं !—पन्त ! ही छबू तुमची रखेली असली, तर गोष्ट बेगळी आहे. कारण रखेली एकनिष्ठ राखली, तरच आश्चर्य; पण जर ही तुमची लग्नाची बायको असेल, तर मात्र या कुलटेपासून नी या आमच्या सम्भावित जारांपासून तुम्ही सावध राहा ! ’

त्या एकान्तांतल्या पापाचें भरपूर माप पदरांत पडतांच सर्वोत्तम व छबू या दोघांचेहि चेहरे खापराप्रमाणें काळेठिक्कर पडले आणि त्यांच्या अंगांना दरदरून घाम सुटला. पन्तांची तर चमत्कारिक अवस्था होऊन गेली.

पण सुरेखेच्या भाषणानें पन्तही आपल्या हातचे जातात की, काय अशी छबूला भीति वाटून, ती त्यांच्याकडे येऊन व गयावया करून म्हणाली, ‘ या बाईचं बोलणं तुम्हाला खरं वाटतं का हो ? मी नाही हो मलतंसलतं केलं ! तुम्ही सांगितलेल्या मर्यादेच्या पुढं एक पाऊलही टाकलं नाही ! वाटेल तर शपथ बाईतें मी ! ’

‘नको, शपथ वाहून नकोस तूं! तुझ्यावर माझा पूर्ण विश्वास आहे समजलीस!’ पन्तांनीं तिला मुद्दामच धीर दिला. ती चुकून पतित झाली असली, तरी ती त्यांना अजून हवी होती. पुनरपि जडलेल्या तिच्या प्रेमाकडे लक्ष्य देऊन ते तिच्या वर्तनाकडे काणाडोळा करायला तयार होते. शिवाय त्यांना अशीहि भीति वाटत होती कीं, सर्वोत्तमाचे व सुरेखेचें पुरतें फाटून, सर्वोत्तमानें चिडून छबूला उघडपणें आपल्या घरीं नेण्याचें ठरविलें तर ही त्याच्याबरोबर जायला कमी करणार नाही; आणि मग पुन्हां आपल्यास तिचें नखही दिसणार नाही. म्हणून त्यांनीं तिला हळूच सांगितलें, ‘तूं आपली खाली जा कशी! यांतून कांहीं खटले खोकले निर्माण झाले तर तूं त्यांत सांपडायला नकोस! मी सांपडलों, तर मी माझं पाहून घेतों!’ त्यांचा मुद्दा तिला पटला आणि चटदिशी ती खाली निघून गेली.

छबू निघून जातांच, सर्वोत्तम पुन्हां चिडला. त्याचा काळा पडलेला चेहरा सन्तापानें लाल झाला आणि तो गर्जना करून म्हणाला, ‘आम्ही बाहेर कांहीं केलं असलं, तरी त्यांत लुडबूड करण्याचं तुम्हां बायकांना कांहीं कारण नाही! आम्ही काय वाटेल तें करूं! इथून आत्तां आधीं तिघीही निघून जा; नाही तर याचा परिणाम बरा होणार नाही, सांगून ठेवतों!—चला, चालत्या व्हा इथून!’

‘आतां तुम्ही आम्हांला कशाला हुकूम फर्मावतां?’ सुरेखा कमरेवर हात ठेवून पेट्टीनें म्हणाली, ‘आतां आमचा तुमचा सम्बन्ध काय? आम्हीसुद्धां या तुमच्या क्लृप्तांत-कळपांत म्हणा वाटेल तर-तुमच्याप्रमाणंच मौज लुटण्याकरितां आलों आहोंत!’

‘निर्लज्जपणाची कमाल झाली!’ भीनिवास व जगदीश एकदम ओरडले.

‘यांत निर्लज्जपणा झाला असला तर सर्वांचाच झालाय!’ त्या तिघांच्याकडे तीव्र दृष्टिक्षेप करून सुरेखा म्हणाली, ‘तुम्ही पतिराज आमचे परमेश्वर; तुम्ही जो धडा दिलात, तो आम्ही गिरवलाच पाहजे! तुम्ही मात्र वाटेल तशी इयं रात्रीं अपरात्रीं येऊन मौज उडवावी नी आम्हीच

काय पाप केल्युं? ज्याअर्थी तुम्हां शाहण्या पुरुषांना इथली चटक लागलीयू, त्याअर्थी यांत तशी कांहीं तरी मोहकता असलीच पाह्यजे! ती चाखण्याकरितां आम्ही आजपासून इथं आलों आहोंत! तुमच्या-प्रमाणंच आम्ही खाणार; तुमच्याप्रमाणंच आम्ही दारू पिणार; तुमच्या-प्रमाणं आम्ही जुगार खेळणार नी तुमच्याप्रमाणंच आम्ही तिघी आम्हांला वाटेल त्या पुरुषाशीं मैत्री करणार! आमचं तारुण्य नी आमचं सौन्दर्य ही खणखणणारीं दोन सोन्याचीं नाणीं आमच्याजवळ आहेत, तोपर्यन्त जगांतली कोणती वस्तु आम्हांला अप्राप्य आहे!—पन्त! आम्ही कुठं बसायचं तें सांगा आम्हांला!—’

सुरेखेच्या या निर्लज्जपणाच्या उद्गारांनीं आतां मात्र सर्वोत्तम सन्तापानें नखशिखान्त पेटूं लागला. जणुं काय आपण दिवाणखान्यांत नसून एखाद्या भडकलेल्या चितेवर उभे आहोंत, असें त्याला वाटलें. तो मोठ्यानें ओरडून म्हणाला, ‘पुन्हां सांगतो तुम्हाला मी; तुम्ही इथून एकदम घरीं चालत्या व्हा! आमचा हुकूम मोडून आमच्या दुर्लौकिकाची ध्वजा जर तुम्ही जगभर फडकविण्याचं मनांत आणाल, तर त्याक्षणीं आम्ही तुम्हांला गोळ्या घालायला कमी करणार नाहीं! मग त्या पायीं आम्हाला फांसावर जावं लागलं तरी बेइत्तर!’

‘नाहीं, आम्ही इथून कोणीहि हालणार नाहीं!’ तिघींनींहि निश्चून सांगितलें. त्याबरोबर सर्वोत्तमानें तिघें पडलेला एक रुप्याच्या मुठीचा सोटा घेतला आणि सुरेखेचें डोकें फोडण्याकरितां उगारला. त्याबरोबर ‘हां! खबरदार! हात मागं घे, व्यसनी बदमाषा! विश्वास-घातक्या! निर्लज्जा! हात मागं घे!!’ अशी गर्जना करीत खोलींतून दोन पोलिसांसह रावसाहेब भीमराव तिघें त्वरेनें आले आणि त्यांनीं त्याच्या हातांतला सोटा हिसकावून घेतला.

रावसाहेबांना तिघें अचानक आलेले पाहतांच मात्र सर्व सभ्यांची पांचाबर धारण बसली आणि हें प्रकरण आतां आपआपसांत न मिटतां जगबाहीर होणार, इतकेंच नव्हे तर प्रत्येकाला कांहीतरी कमी अधिक बाचें प्रायश्चित्त मिळणार, याबद्दल सर्वांची खात्री झाली. कारण राव-

साहेब भीमराव म्हणजे बदमाषांचे ' कर्दनकाळ ' होते आणि असे कोणी बदमाष त्यांच्या तावडीत सांपडले म्हणजे ते त्यांना पुरते ' जमीनदोस्त ' केल्यावाचून सोडीत नसत ! म्हणून कोणी त्यांच्यापुढे येऊन गयावया करू लागले, तर कोणी बाहेर पसार होण्याचा प्रयत्न करू लागले. परन्तु पोलीसांनी दरवाजे रोखले असल्यामुळे दिवाणखान्यांतील एकाही सभ्याला तिथून हालतां येईना. इतकेंच नव्हे तर दोनचार पोलीसांनी खालचे हॉटेलचे दरवाजे आंतून बन्द केल्यामुळे खालच्याही नौकर मण्डळींना व गिन्हार्डकांनाही कुठे बाहेर जातां येईना.

दीनवाणीने विनवणी करणाऱ्या लोकांना थाम्बवून रावसाहेब गंभीर स्वराने म्हणाले, ' मला यावेळीं कोणीही कांहीं स्वतःबद्दल सांगू नका. माझे दोन गुप्तपोलीस मी तुमच्या मण्डळीत आधीच सोडून दिलेले आहेत. सध्यां माझ्यासमोर उभे आहेत ते ! ' याप्रमाणें चकित करून सोडणारी रावसाहेबांची भाषा ऐकतांच जो तो दुसऱ्याकडे साशंक नजरेने पाहू लागला. पुढें रावसाहेब म्हणाले, ' माझ्या गुप्तपोलीसांचे सारे लेखी रिपोर्ट माझ्याजवळ तयार आहेत, आणि आज तर सारे प्रकार स्वतःच्या नजरेने प्रत्यक्ष पाहिले आहेत !—या बिचाऱ्या स्त्रिया आणि आम्ही एका खोलीत होतो, या सऱ्या गोष्टी खऱ्या असल्या, तरी इथं येण्याशीं यांचा आमचा कांहीं एक सम्बन्ध नाही. या इथं स्वतन्त्रपणें आल्या, आम्हीही स्वतन्त्रपणानेंच आलों ! यांनीं आपल्या नवऱ्यांना पकडलं, आम्ही सर्वानाच पकडलं !— सर्वोत्तमराव ! जमदीशराव ! श्रीनिवासराव ! तुम्ही कुलशीलवान् सभ्य नागरीक आहांत. तुमच्यासारख्या मान्यवर, श्रीमंत सावकारांनीं, तुमच्यासारख्या अत्रुदार फोटोग्राफरनीं अन् तुमच्यासारख्या जबाबदार सरकारी नौकरांनीं अशा बदमाषांच्या अड्ड्यांत रात्रीं अपरात्रीं येऊन वाटेल तसे छिनाल रंगदंग करावे, दारू टोंसावी, जुम्लार खेळावा आणि आपल्या सोन्यासारखा प्रेमळ, सच्छील, निर्मळ, तरुण, सुन्दर सहचरिणीचा विश्वासघात करावा—नव्हे—त्यांच्या प्राणावर उदास, ही मोठ्या नामुष्कीची गोष्ट आहे ! तुमच्यासारखे निर्भयसनी सज्जन वा फन्दांत पडले म्हणून मला इळइळ वाटते ! नाहीतर मी

बदमाषांचा मूर्तिमन्त 'यमाजी भास्कर' आहे; मला त्यांच्याबद्दल बिल-
कूल दयामाया नसते, हे लक्षांत ठेवा ! आतां तुम्हांला सरकारी काय-
द्याला अनुसरून जुगार न मारामारी या आरोपांखाली न्यायासनापुढं
उभं करणं मला भाग आहे !—कोण आहे शिपाई ? सर्वोच्या हातांत
हातकड्या ठोका !' क्षण दोन क्षणांत पोलीसांनीं रावसाहेबांचा हुकूम
अमलांत आणला.

ही अकल्पित, अपमानकारक आणि भयंकर घटना घडून येतांच
सर्वोत्तमाचा खून करण्याचा आवेश खाडकन् उतरला आणि तो दीनबाण्या
मुद्रेनें खाली मान घालून आपल्या पायाकडे पाहूं लागला. त्याच्या प्रमा-
णेच बाकींच्यांचीही अवस्था झाली.

आतां सुरेखेचाही सन्ताप मावळला, तिचा चेहरा कोमेजला,
तिचे डोळे पाण्यानं भरले आणि ती पदर पसरून व हात जोडून रावसा-
बांना कारुण्यपूर्ण वाणीनें म्हणाली, 'रावसाहेब ! दया करा ! दया करा !—'

'चला, बाजूला सरा !' रावसाहेब तिला खडसावून म्हणाले,
'न्यायाच्या कामांत असली दयेची ढवळाढवळ नकोय !—आणि तुम्ही
स्त्रिया तरी इतक्या निराजऱ्या कीं, हे तुमचे पति इरसाल बदमाष आहेत
हे तुम्हांला कळूनसुद्धां पुन्हां तुम्ही त्यांच्या सुटकेची माझ्या जवळ भीक
मागतां ? तुमचा अभिमान मेला काय ? वास्तविक या पाजींचे धिडबडे
तुम्ही आनन्दानं पाह्यले पाह्यजेत !'

'रावसाहेब !' अश्रु गाळीत सुरेखा म्हणाली, 'आम्ही हिन्दु
स्त्रिया आहोंत हे लक्षांत घ्या ! पतिप्रेमांत आम्ही हिन्दुस्त्रिया जगांतल्या
कोणत्याही स्त्रियांना हार जाणार नाही ! यांच्या कृत्यांमुळं आम्हांला
सन्ताप आला, आम्ही यांचा सम्बन्ध तोडायला तयार झालों, आम्ही
यांच्या अंगावर आमचं मंगळसूत्रसुद्धां फेकलं नी आम्ही यांना वाटेल तशीं
दुरुत्तरं बोललों, तरी यांनीं या अपराधाबद्दल दुर्गमांत जावं, यांच्या हाता-
पायांत बेड्या पडान्यात नी यांची जगभर बेअश्रू व्हावी, असें आम्हांला
बिलकुल वाटत नाही ! प्रहंग आला नव्हेवा, तोपर्यंत आम्ही वाटेक तें

बडबत होतो. पण तो येतांच आमच्या अस्सल हिन्दु रक्तांत खळबळ उडाली नी त्याला आम्ही पुरत्या जागलों ! तरी रावसाहेबांनी आमच्यावर दया करावी नी हें प्रकरण मधल्यामधें मिटवून टाकावं, अशी आम्ही अबला आपल्या पायाजवळ भीक मागतों आहोंत !' याप्रमाणें सुरेखेंचें भाषण झाल्यावर तिथीही रावसाहेबांचे पाय घट्ट धरून ढसढसां रडूं लागल्या, त्यावेळीं त्यांनाही दया आल्यासारखें दिसूं लागलें. तेव्हां ते जरा सौम्य स्वरांत म्हणाले, 'अशा रीतीनं गुन्हेगार सोडून देणं, म्हणजे माझ्या चारित्र्यावर तो कलंक आहे ! तरी पण यांना पश्चात्ताप झाला असेल, तर एकवार यांना दयेचा फायदा द्यायला कांहीं हरकत नाही. कारण 'व्यक्तीची सुधारणा करणं' हाच कायद्याचा, न्यायाचा न्शिक्षेचा हेतु आहे. ती जर आधीच सुधारेल तर हे पुढचे व्याप करण्याची काय जरूरी ?—पण तुम्ही स्त्रियांनी माझी प्रार्थना करून काय उपयोग ? ज्यांनीं गुन्हा केला, ते तर घुम्यासारखे नुसते उभे आहेत —'

त्याबरोबर श्रीनिवास व जगदीश यांनीं रावसाहेबांचे पाय धरले आणि ते म्हणाले, 'आमच्या स्त्रियांची आम्हांला आतां योग्यता कळली ! रावसाहेब एकवार जर क्षमा करतील, तर आम्ही जुगार, दारू, वेड्या यांचा नाद अजीबाद सोडून देऊन आम्ही आमच्या स्त्रियांशीं प्रेमानं न्कृतज्ञतेनं वागूं !' त्यांच्या मागोमाग सर्वोत्तमानेंही त्यांचे पाय धरले आणि दोघांच्या भाषणाचा अनुवाद केला.

रावसाहेबांचा राग आतां पुरता शान्त झाला, आणि ते म्हणाले 'ठीकाय ! हें प्रकरण मी आंतल्या आंत मिटवून टाकतो ! चला, आप-आपल्या स्त्रियांना घरी घेऊन जा अन् पुन्हां स्वर्गसुखांत तल्लीन व्हा !—असें गाढवासारखें कांहीं करूं नका !—त्रिविक्रमपन्त ! तुम्ही उद्यांच्या उद्यां हें होंटेल बन्द करून तुमच्या रखेलीला बरोबर घेऊन इथून पोवारा करा ! उद्यां पांचांच्या पुढं इथं दिसाल, तर हातांत हातकड्या पडतील. लक्ष्यांत ठेवा !' पन्तांनीं त्याप्रमाणें कबूल केलें हें सांगणें नकोच !

घरीं जातांच सुरेखेनें सर्वोत्तमाचे पाय घरले आणि क्षमेची याचना केली. तेव्हां तो गंढिवरून म्हणाला, 'वास्तविक आम्हीच अपराधी आहोंत, आम्हीच तुमची क्षमा मागितली पाह्यजे !' असें म्हणून खरो-खरीच त्यानें तिची प्रांजळपणें क्षमा मागून तिचे पाय घरले ! तेव्हां ती चटकन् बाजूला झाली आणि त्याच्या वक्षःस्थलावर मान टाकून स्फुटूं लागली. जगदीश व श्रीनिवास यांच्या घरीही असेच प्रकार झाले.

रजिस्टर्ड डिलर्स फावर ल्युबा
वॉच कंपनी लि.
पा प्यु ल र

वॉच कंपनी
घड्याळें व चष्मे
यांचे व्यापारी

सर्व तज्ज्ञेच्या लहानमोठ्या घड्याळां-
वर शेंकडा १२॥ ते ३० टक्के कमिशन
मिळेल ! जगत्प्रसिद्ध डॉक्टर लोकांनी पसंत केलेले

-करुक्स लेन्स-

२ रु. जोडी ! डॉक्टरांनी नापसंत केल्यास पैसे परत देऊं.

घड्याळें व चष्मे
खरेदी करण्यापूर्वी प्रथम
आमचेकडे चौकशी करा.
अवश्य फायदा होईल.

पत्ता:—पाप्युलर वॉच कं.
२४० बुधवार, बाहुलेचे
हौदाशेजारी पुणे सिटी
नं. २

सणावारीं, आनन्दाच्या शुभप्रसंगीं आणि
मित्रमंडळींना मेजवानी देण्याच्या वेळीं
आमची आठवण ठेवा !

कृष्णकांठच्या मिष्ट व लज्जतदार

खव्याचे सातारी पेढे

मिळण्याचें खात्रीलायक ठिकाणः—

तुळजाराम मोदी, मोतीचौक, सातारा.
पत्ता टिपून ठेवा

शिवाय आमच्याकडे इतर मिठाईही मिळते.

रत्नागिरी आफूस आंब्याची बर्फी !

खोबऱ्याची व खव्याची बर्फी !!

इ. इ. अनेक उत्कृष्ट पदार्थ !!

एकवार ऑर्डर देऊन खात्री करून घ्या.

जन्मसन व तारीख यांवरून एक वर्षाचें स्पष्ट भविष्य सांगणारें नित्योपयोगी वर्षफल

(दर वर्षी तयार होतें; चालू वर्षाचें तयार आहे.)

हल्लीं नुसत्या राशीवरून भविष्ये सांगणारीं व ४।८ आप्यांस मिळणारीं पुस्तकें बाजारांत मिळतात, त्यापैकीं हें नव्हे. हें पुस्तक अगदींच वेगळ्या तऱ्हेचें आहे व याबद्दल मोठमोठ्या विद्वानांची (तज्ज्ञांची) हार्दिक प्रशंसापत्रें मिळालीं आहेत. कि. १ रु. टपाल हंशील शिवाय.

आमच्याकडे सर्व प्रकारचीं ज्योतिषविषयक कामें होतात. उत्तरा-करितां तिकिट पाठवून पत्रव्यवहार करावा.

पत्ता—दामोदर विनायकशास्त्री दांडेकर, ज्योतिषी,
कुंटे बिल्डिंग, गिरगांव बँक रोड, मुंबई नं. ४.

अ
ल्प
मो
ली,
ब
हु
गु
णी

दक्षिण महाराष्ट्रांतील असंख्य वाचकांचीं आमहाचीं
पत्रें आल्यावरून पुन्हां सुरू करीत आहोंत !

सचित्र, साप्ताहिक 'सैनिक'

अवश्य वाचा. किरकोळ अंकास फक्त 'अर्धा' आणा.

ताज्या तारा, चुरचुरीत बातम्या, मार्मिक अग्रलेख, धडा-
डीचें राष्ट्रीय धोरण व चित्ताकर्षक कादंबरी यांसाठीं

रोजचा ताजा 'सैनिक' अवश्य वाचा !

किरकोळ अंकास फक्त एक पैसा. सर्वत्र मिळतो.

पत्ता:—सैनिक ऑफिस, सदाशिव, पुणे २.

श्री. गणेश कृष्णशास्त्री यांचें

ललितवाङ्मय

विक्रीस तयार !

नाटके

क्रांतिकौशल्य (२ री आवृत्ति), माझी जमीन
(३ री आवृत्ति), पंतांची सून (२ री आ.),
लाडकी लक्ष्मी, डेकन क्वीन, मोटारवाला प्रत्येकीं किं.
१ रुपया; स्वर्गसुंदरी, स्वर्गसाम्राज्य, नानांची माया
प्रत्येकीं किं. १२ आणे. घरजांवई [नाटिका] किं.
६ आणे, व्याहीविहीणी किं. ४ आणे. हीं सर्व
पुस्तके सचित्र व सुंदर छापलीं आहेत.

कादंबऱ्या

१ ढोंगी गुरूच्या सैतानी लीला ! किं. १॥ रु.
२ जयजयकार ! [बुद्धोत्तरकालीन कादंबरी] किं. ६ आ.
३ चेदूक ! [३ गोष्टींचा संग्रह] किं. ६ आ.

हीं पुस्तके सर्वत्र मिळतात.

पत्ता—स्वर्गसाम्राज्य पुस्तकालय,

कुरुंदवाड (स्टेट.)

लवकरच विक्रीस तयार होईल !

नाटिका-पंचक

या पुस्तकांत—

१ सासुरवास

२ बाईलवेडा !

३ सौभाग्यवती

४ पापी ईश्वर !

५ उदार धर्म

याप्रमाणें श्री. गणेशशास्त्री फाटक यांच्या व
रंगभूमीवर सर्वत्र लोकप्रिय झालेल्या पांच नाटिका
वाचकांस वाचावयास मिळतील !

पुस्तक अंतर्बाह्य सुंदर असेंच निघेल.

किं. २ रुपये; ट. ह. निराळें.

पत्ता—स्वर्गसाम्राज्य पुस्तकालय, कुहंदबाड (स्टेट).

